

IŠKALBOS MOKYMAS

ZITA NAUCKŪNAITĖ

IŠKALBOS
TRADICIJA
•
KOMUNIKACIJOS
PROCESAS
•
MONOLOGINIO
KALBĖJIMO
MOKYMAS

IŠKALBOS MOKYMAS

ZITA NAUCKŪNAITĖ

VADOVĖLIS

ETIMOLOGINIS

GRAMATINIS

IŠKALBOS TRAIKAI

KOMUNIKACIJOS

Viešojo kalbėjimo sąlygos

Klasifikacija

Įvairūs kalbėjimo būdai

Indeksiavimo taisyklės

Etimo taisyklės

Užduotys

Užduotys

Užduotys

MORFOLOGINIS

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

Reikšmės kalbėjime

TURINYS

<i>ĮVADAS</i>	8
IŠKALBOS TRADICIJA	10
KOMUNIKACIJOS PROCESAS	18
Viešojo kalbėjimo samprata	20
Klausymas	23
Klausymo funkcijos	25
Klausymo etapai	25
Tinkamo klausymosi taisyklės	27
Prasto klausymosi priežastys	29
<i>Užduotys</i>	30
MONOLOGINIO KALBĖJIMO MOKYMAS	36
Rengimasis kalbai	37
Orientacinė dalis	38
Rengimosi etapai	38
Tema ir jos pavadinimas	39
Kalbos intencija ir tikslas	41
Adresantas ir adresatas	43
Kalbos situacija	47
<i>Užduotys</i>	49
Medžiagos rinkimas	51
Išrašai ir iškarpos	55
Interviu	57
<i>Užduotys</i>	61
Iliustracinės medžiagos pateikimas	62
<i>Užduotys</i>	67
Kalbos komponavimas	68
Pagrindinės minties samprata	68
Teiginių dėstymo tvarka	70

Laiko sekos (chronologinis) principas	71
Erdvinio nuoseklumo principas	74
Priežasties ir pasekmės ryšio principas	76
Uždavinio sprendimo tvarkos principas	79
Teminis principas	80
<i>Užduotys</i>	85
Kalbos įžanga ir pabaiga	88
<i>Užduotys</i>	92
Kalbos planavimas	94
Rengimosi planas	94
Kalbos planas	97
<i>Užduotys</i>	98
Kalbos teksto kūrimas	102
Kalbos taisyklingumas	104
Kalbos aiškumas	108
Konkretumas	109
Glaustumas	117
<i>Užduotys</i>	121
Kalbos tinkamumas	128
Kalbos gyvumas	129
Priemonės, padedančios sukurti kalbos ritmą	130
Priemonės, padedančios klausytojui „matyti“	141
Priemonės, padedančios klausytojui jausti	146
Priemonės, padedančios klausytojui prisiminti	148
<i>Užduotys</i>	151
Kalbos repetavimas ir sakymas	155
Kalbų sakymo būdai	156
Auditorijos baimė	158
<i>Užduotys</i>	161
Klausytojų dėmesio valdymas	161
Neverbalinė komunikacija	165
<i>Užduotys</i>	170
Kalbėtojo balsas	171
<i>Užduotys</i>	176
Kalbos repetavimas	178
Kalbos analizė	179

Kalbų rūšys	181
Informavimo kalbos	184
Informavimo kalbų tipai	186
Kai kurių informavimo rūšių charakteristika	190
Įtikinimo kalbos	193
Įtikinimo būdai	193
Įtikinimo kalbų tipai	198
Proginės kalbos	199
Kai kurių kalbų charakteristika	200
MEDŽIAGA NAGRINĖJIMUI	204
L I T E R A T Ū R A	206

IVADAS

*Iškalba, arba retorika (gr. rhētorikē — iškalbos menas), — tai monologinio kalbėjimo menas, jo teorija ir praktika. Šis menas yra beveik toks pats senas kaip ir pati žmonija. Jau senovės šumerų molinėse lentelėse mokslininkai iššifruoja pamokymus, kad reikia kalbėti ramiai, aiškiai, neskubant, nesikarščiuojant, nekeliant balso. Taigi nuo senų senovės, kai tik mokoma(si) vadovauti ir bendrauti, mokoma(si) kalbėti, nes, anot Platono, „iškalba yra protų valdymo menas“. „Ir senovėje, ir naujaisiais laikais iškalba buvo vienas svarbiausių kultūros veiksnių. <...> Visi geriausi valstybės žmonės <...>, geriausi filosofai, poetai, reformatoriai buvo tuo pat metu ir geriausi oratoriai <...>,” — sako A. Čechovas. Taigi **nemokėti kalbėti inteligentiškam žmogui yra ne šiaip trūkumas, o socialinė ir asmeninė tragedija lygiai taip, kaip nemokėti skaityti ir rašyti.***

„Todėl „Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosiose programose“ (V., 1994) nurodoma, jog pirmasis lietuvių kalbos mokymo uždavinys yra siekti, kad mokiniai „ugdytųsi kalbinius, komunikacinius ir kūrybinius gebėjimus įvairiais būdais vartoti rašytinę ir sakytinę kalbą, suvoktų kalbėjimo (rašymo) tikslus, paskirtį, adresatą“ (p. 172). Tuo tikslu jau nuo III—IV klasės nurodoma ugdyti monologinę kalbą (p. 185—186), nuo V—VI klasės — mokyti naudotis informacijos šaltiniais (p. 187), VII—VIII klasėje akcentuojamas klausymo mokymas (p. 191), o IX—X klasėje — iškalba (pagrindiniai retorikos principai), mokymas kurti įvairaus pobūdžio tekstus, aiškiai suvokiant paskatas ir tikslą, numatant adresatą, įvertinant savo ir adresato lūkesčius (p. 195), XI—XII klasėje — toliau puoselėjama skaitymo, kalbėjimo ir klausymo kultūra, mokoma skaityti pranešimą, paskaitą, atlikti interviu, informuoti (p. 199).

Jau rašomi nauji lietuvių kalbos vadovėliai, kuriuose šiems dalykams skiriamas ypatingas dėmesys, taigi aktuali yra ir studentų rengimo bei mokytojų kvalifikacijos kėlimo problema. Todėl

Jūsų rankose — iškaltbos ugdymo knyga, kurios tikslas — ne tik pateikti iškaltbos mokymo metodiką, bet ir parengti būsimočius iškaltbos mokytojus. Taigi adresatas — tas, kuris mokosi, kad vėliau pats šio dalyko mokyty. Tai sąlygojo ir leidinio struktūrą: kiekvienas skyrius pradedamas nurodymais, ką reikia suprasti, išmanyti ir mokėti praktiškai paaiškinti išnagrinęjus atitinkamą skyrių, o pabaigoje pateikiama papildomos literatūros sąrašas bei užduotys, t. y.: 1) metodiniai nurodymai, kokius mokėjimus ir įgūdžius reikia iš(si)ugdyti ir 2) kaip tai daryti, — duodami konkrečių užduočių pavyzdžiai. Besimokantieji iškaltbos tas užduotis patys turėtų atlikti ir pagal analogiją sukurti savo užduočių sistemą. Tai vienas efektyviausių mokymosi būdų — pačiam atlikti tai, ko teks mokyti kitus. Žinoma, esant nutrūkusiai retorikos mokymo tradicijai, jis buvo ne tiek sąmoningai pasirinktas, kiek primestas esamos situacijos.

*Kiek leido galimybės, ieškota tradicinių lietuviškosios retorikos mokymo gijų, tačiau nemažai pasinaudota ir užsienio šalių (JAV, Anglijos) iškaltbos mokymo patirtimi, pavyzdžiui, ja remiantis yra išdėstyti turinio dalykai: pirmiausia aptariamas komunikacijos procesas (pateikiama viešojo kalbėjimo samprata, mokoma klausyti), ir tik po to — specifiniai iškaltbos dalykai: **rengimasis kalbai** (inventio), **kalbos komponavimas** (dispositio), **kalbos teksto kūrimas** (elocutio), **kalbos repetavimas ir sakymas** (memoria et pronuntiatio). Pabaigos skyriuje „Kalbų rūšys“ pateikiama įvairių kalbos klasifikacijų ir detaliau aptariamos informavimo, įtikinimo bei proginės kalbos. Taip išdėscius turinį (pagal klasikinius kanonus), daug kur neišvengta pasikartojimų, todėl tekste nemaža nuorodų į kitus skyrius.*

Pats tekstas stilistiškai margas: jame yra ir neutraliu tonu pateikiamų duomenų, ir apeliatyvaus kalbėjimo su mokytoju (studentu) arba su įsivaizduojamu mokiniu, t. y. duodamas pavyzdys, kaip prabilti į auditoriją, ir sąrašo forma pateikiamų praktiškų patarimų. Manau, kad tas, kuris moko iškaltbos, ir pats turi parodyti bent šiekį tokį pavyzdį. Todėl tekstą rašiau taip, kaip skaitau paskaitas. Dėkoju tiems, kurie jį skaitė pirmieji: gerbiamosioms recenzentėms: prof. V. Zaborskaitei, doc. V. Salienei ir doc. D. Mikulėnienei, rankraščių skaičiusioms ir pastabų nepašyškėtėjusioms docentėms Z. Alaunienei, S. Matulaitienei ir R. Norkevičienei bei Prienų „Žiburio“ gimnazijos mokytojams A. Baltuonei ir N. Šervenikaitei, atlikusiems mokomąjį eksperimentą.

Autorė

IŠKALBOS TRADICIJA

Iškalba priklauso tiems menams, kurie viską pasiekia žodžiu. Juk ji surinko ir savo rankose laiko, galima sakyti, visų menų jėgą.

Platonas

Retorikos paskirtis — mokyti žmones, vadovauti aistroms, taisyti būdą, palaikyti įstatymą, vadovauti visuomeninei veiklai.

F. D. Bancel

Išnagrinėję šį skyrių, turėtumėte:

1. Suprasti:

— klasikinės ir šiuolaikinės retorikos požiūrį į žmogų ir komunikaciją.

2. Išmanyti:

— klasikinius ir šiuolaikinius retorikos apibrėžimus,
— tradicinius retorikos kanonus,
— retorikos istoriją Lietuvoje.

3. Mokėti paaiškinti:

— kas yra retorika,
— kaip ji buvo studijuojama senajame Vilniaus universitete,
— ką teigia Ciceronas savo veikaluose „Apie oratorių“ ir „Oratorius“.

Senajo „įtikinimo meno“ šaknys Europoje siekia V a. pr. Kr. Retorika susiformavo ir suklestėjo senovės Graikijoje ir Romoje. Visiems žinomi garsiausi antikos oratoriai — Demostenas ir Ciceronas, teoretikai — Aristotelis, Ciceronas ir Kvintilianas.

**Retorikos
apibrėžimai**

Kas yra retorika? Per 2500 egzistavimo metų ji yra sulaukusi kelių šimtų apibrėžimų. Apibendrintai galima pasakyti, kad yra trys svarbiausios retorikos definicijų grupės. Pirmoji, vadinamoji graikiškoji, retoriką traktuoja kaip „įtikinimo meną“. Taip retoriką apibrėždavo Platonas, Isokratas, Aristotelis, Apolodoras ir kiti filosofai bei retorikai (gr. *rhētōr* — kalbėtojas; sen. Graikijoje — iškalbos

mokytojas). Antroji koncepcija, susijusi su romėnų civilizacija, išsilaikė net iki Viduramžių. Pagal ją, retorika — tai *ars bene dicendi* — „menas gerai kalbėti“ (*Kvintilianas*). Nuo to laiko pradėta daugiau dėmesio skirti literatūriniam ir kalbiniam teksto komponentui. Matyt, tai ir sąlygojo retorikos krizę vėlesniais laikais.

Trečioji definicija, būdinga daugiau Viduramžiams ir Renesanso pradžiai, retoriką nusako kaip *ars ornandi* — „(šnekos) puošimo meną“ (*Безменова Н.*, 1991, p. 14–15).

Žinomiausias retorikos apibrėžimas mūsų laikais, gerai derantis su klasikiniu, yra pateiktas Briuselio universiteto logikos, moralės ir filosofijos profesoriaus C. Perelmano (C. Perelman): „Retorika yra įtikinamos komunikacijos teorija“ (*Безменова Н.*, 1991, p. 57).

Kiti retorikos specialistai skelbia, jog retorika — tai „mokslas apie efektyvios komunikacijos sąlygas ir formas“ (*Дюбуа Ж.*, 1986, p. 364), suprasdami komunikaciją kaip apimančią ir poetinę kalbą ir komercinę reklamą, ir politinę propagandą ir kinematografiją, ir dramos spektaklį ir komiksą (*Дюбуа Ж.*, 1986, p. 19), — žodžiu, visas šiandieninio gyvenimo sritis, kuriose svarbiausias vaidmuo tenka pranešimui. Taigi retorika yra gyvas, lankstus, prie gyvenimo sąlygų prisitaikantis mokslas. Mums jis rūpės daugiau tradicine prasme, kaip monologinio kalbėjimo teorija ir praktika.

Iškalbos kursą tradiciškai sudaro penki pagrindiniai klausimai, vadinamieji retorikos kanonai:

Retorikos kanonai

1. **Inventio** — radimas: medžiagos rinkimas ir klasifikavimas.
2. **Dispositio** — dėstymas: logiškas kalbos elementų grupavimas.
3. **Elocutio** — stilius: tinkamas ir tikslus kalbos vartojimas.
4. **Memoria** — įsiminimas: kalbų mokymasis atmintinai.
5. **Pronuntiatio** — sakymas: gestų ir balso panaudojimas.

Taigi iškalba negali būti apribota tik oratoriniu menu, ji apima visą minties — žodžio ciklą. Iš esmės minčiai tenka pagrindinis vaidmuo: „Prieš pradėdamas kalbėti ir rašyti, — skelbia retorika, — išmok mąstyti“. Senovės graikai iš-

protavimų. Šiuolaikinė retorika taip pat pripažįta naujus kanonus, tačiau ji skiriasi nuo klasikinės retorikos pozitūriū į žmogų ir komunikaciją.

Klasikinė
ir šiuolaikinė
retorika

Klasikinė retorika

Svarbiausia žmoguje — protas.

Santykiai tarp retorikos ir auditorijos antagonistiniai.

Komunikacija vienos krypties.

Tikslas — įtikinimas.

Šiuolaikinė retorika

Svarbiausia žmoguje — jausmai.

Tarp kalbėtojo ir auditorijos — bendravimo santykiai.

Komunikacija abipusė.

Tikslas — dažniausiai informacija.

(Pagal N. Bezmenovą.)

Tai gyvenamojo laikotarpio sąlygotos skirtybės. Pagrindinis iškalbos postulat, teigiantis, kad komunikacija apima visą žmogaus esmę: mintį, kalbą, balsą ir veiksma, — lieka nepakitęs.

Retorika
Lietuvoje
(XIV a. — ...)

Norėdami suprasti iškalbos mokymo reikšmę šiandieninėje mokykloje, atidžiau peržvelkime lietuviškosios retorikos istoriją. Lietuvos mokyklose retorikos buvo mokoma nuo pat jų kūrimosi pradžios XIV—XV a. Tai buvo vienas labiausiai vertinamų laisvųjų menų. Ypač lotyniškoje jėzuitų mokykloje 1570—1773 m. (nuo jos įkūrimo iki uždarymo). Organizuodami Vakarų Europoje savą mokymo sistemą, jėzuitai pasirinko humanistinį metodą, kuris buvo skirtas ugdyti mąstymo gebėjimus. Tipišką jų mokyklos, vadinamos kolegija, modelį sudarė: studia humaniora, t. y. gramatikos, poetikos ir retorikos klasės (5—7 metai), filosofija (3 metai) ir teologija (4 metai). Kolegija, kurioje buvo visi šie skyriai (nurodytų metų trukmės), galėjo gauti Akademijos teises. Taip nuo 1579 m. buvo vadinamas senasis Vilniaus universitetas (1579—1832). Jėzuitai siekė išauklėti jaunimą gerais katalikais ir paruošti visuomeniniam gyvenimui. Retorika buvo gera priemonė išmokyti Lietuvos bajorą viešai kalbėti, ypač sakyti prakalbas seime. Huma-

Vilniaus
universitetas

nistinės mokyklos idealas buvo *perfecta eloquentia* — tobula iškalba. Kaipgi buvo jos mokoma?

Reikalavimai
mokiniamis

Pagrindinė metodinė priemonė ir nuostatų rinkinys jėzuitų mokykloms *Ratio Studiorum* nurodo, jog mokydamiesi retorikos mokiniai turėjo: 1) mokėti iškalbos taisykles, 2) išmanyti retorinį stilių ir 3) įsigyti bendro pobūdžio žinių, vadinamosios erudicijos. Taigi retorikos buvo mokoma trimis aspektais: teoriniu, praktiniu ir erudiciniu (*Ulčinėitė E.*, 1979, p. 10). Trumpai aptarkime kiekvieną jų.

Vadovėliai

Retorikos teorijos tuometiniai studentai daugiausia mokėsi iš Aristotelio, Cicerono ir Kvintiliano veikalų. Šių retorikos klasikų mokslinį palikimą apibendrinō ir naujų laikų reikalavimams pritaikė ispanas Kiprijonas Soarijus, kurio retorikos vadovėlis „*De arte rhetorica libri tres ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano deprompti*“ (pirmasis leidimas Koimbre 1560 m.) išstisus du šimtmečius buvo pagrindinė mokymo priemonė jėzuitų mokyklose. K. Soarijaus vadovėlis sulaukė labai daug leidimų: XVI a. — 17, XVII a. — 56 ir XVIII a. — 25 (*Ulčinėitė E.*, 1979, p. 11). Žinoma, tai nebuvo vienintelis autorius, kuriuo remtasi mokant retorikos. XVI—XVII a. buvo išspausdinti 16 autorių retorikos darbai (*Ulčinėitė E.*, 1991, p. 47—50), tarp jų ir dviejų lietuvių jėzuitų — Žygimanto Liauksmino (1597—1670) ir Kazimiero Kojelavičiaus (1617—1674). Ž. Liauksmino veikalas „*Praxis oratoria sive praecepta artis rethoricae*“ („Oratoriaus praktika arba retorikos meno taisyklės“), pirmą kartą išleistas Brunsberge 1648 m., yra sulaukęs 14 leidimų Europoje (du iš jų — Lietuvoje).

Teorinės
nuostatos

Kuo ypatingas buvo šis retorikos veikalas? Ž. Liauksminas jį parašė norėdamas duoti atkirtį naujai iškalbos teorijos srovei — barokinei iškalbai. Barokinis stilius buvo pompastiškas, pilnas įvairių epitetų ir pagražinimų, nutolusių nuo klasikinės iškalbos taisyklių. Ž. Liauksminas norėjo parodyti visuomenei, kokia turi būti tikroji iškalba, ko ji turi siekti. Savo veikale jis teigia, jog visur turi vyrauti logika, blaivus protas ir nuoseklumas, kad kalba, priklausomai nuo aplinkybių, gali būti pakili, vidutinė ir paprasta. „Puošniai kalbėti apie menkus dalykus, — sako autorius, — reiškia išpūsti kalbą, o miglotai — apie didelius dalykus — reiškia veltui kalbėti.“ Jis įspėja kalbant gimtąja kalba nevertoti

išprusėliais ir netekusiais tikrojo skonio. Kitas svarbus iškalbos privalumas esąs jos aiškumas: „Kas gi galėtų priskirti prie kalbėtojų tą, kuris klausytojams nieko aiškiai nepasakytų <...>. Juk nesąmonė su kuo nors kalbėti, kuris nenori ar negali tavęs suprasti.“ Trečiasis iškalbos privalumas esąs jos grožis, priklausantis ne tik nuo žodžių, bet ir nuo paties dalyko esmės, turinio. Jeigu trūksta turinio, žodžiai tarytum netenka pagrindo, o jeigu išbraukiami žodžiai, dalykas pasidaro sunkiau suprantamas. Tik tas kalba puikiai (sententiose), kas kalba protingai ir gražbyliškai, kas bendras tiesas pritaiko laikui, vietai, aplinkybėms ir asmenims (cit. pagal: Tijūnėlytė J., 1963, p. 89—91). Tokios tad buvo populiariausio retorikos leidinio teorinės nuostatos.

Teksto
retorikos
analizė

Praktinių įgūdžių studentai įsigydavo dviem būdais: 1) skaitydami, analizuodami ir imituodami antikinius autorius; 2) mokydamiesi patys kurti pamokslus, kalbas, odes, epigramas, epitafijas ir kitokių žanrų literatūrinius kūrinius. Specialiai Vilniaus akademijai XVI—XVIII a. buvo išleisti 24 antikinių autorių veikalai, o *Ratio Studiorum* pateikė tokią kūrinio analizės schemą retorikos klasėms: 1) mokytojas aiškina kalbos arba poetinio kūrinio prasmę ir komentuoja įvairias jo interpretacijas; 2) aiškina kūrinio kompoziciją ir visą jo meninę sąrangą, t. y. medžiagos radimo, dėstymo, meninės raiškos priemones, retorinių figūrų naudojimą ir kt.; 3) pateikia pavyzdžių, kaip panaudodami panašius raiškos būdus kūrė kiti oratoriai, aptaria, koks buvo to panaudojimo efektas; 4) patvirtina autoriaus mintis kitų išminčių sentencijomis; 5) aiškina realijas, pateikdamas žinių iš istorijos, mitologijos, kitų sričių; 6) analizuoja atskirų žodžių, posakių bei periodų meniškumą (*Ulčinėitė E.*, 1979, p. 12).

Retorikos klasės studentai jau būdavo pajėgūs kurti savarankiškai proza ir eilėmis. Nemažai tokio pobūdžio praktikų XVII—XVIII a. buvo netgi išspausdinta. Didelę dalį jų sudaro proginės, sveikinamosios ar panegirinės kalbos, pramanytos arba iš tiesų pasakytos įvairių bažnytinių švenčių proga, paremtos šventųjų gyvenimo interpretacija arba susijusios su konkrečiais to meto įvykiais (*Ulčinėitė E.*, 1979, p. 14).

Erudicijos sudarė visai atskirą, savarankišką sritį, tam tikrą „konspektą“, į kurį įėjo žinios iš įvairių sričių: istorijos, geografijos, literatūros, mitologijos; sentencijos, ištraukos iš skaitomų autorių, pavyzdžiai, padavimai, pasakojimai ir pan. Tai teikė oratoriui pagalbines medžiagas kuriant kalbas, buvo jo erudicijos ir mokytumą šaltinis (*Ulčinėitė E.*, 1979, p. 15).

Iškalbos meno tradicija nenutrūko ir vėliau: XVIII—XIX a. Vilniuje buvo leidžiami Cicerono ir kitų autorių veikalai (originalo kalba ir išversti į lenkų kalbą). Nepriklausomos Lietuvos laikais verstinių retorikos vadovėlių išleido B. Giedra („Retorika“, 1932), pagrindines gero kalbėjimo taisykles aptarė J. Eretas („Menas kalbėti“, 1935).

„Jaunojo
lektoriaus
mokykla“

Tarybiniais laikais iškalbos kaip disciplinos buvo mokoma tik Kauno kunigų seminarijoje ir partinėje mokykloje. Žinoma, tai nebuvo retorika tradicine prasme: kunigai daugiausia mokėsi homiletikos (homilija — tam tikra pamokslų rūšis — Šv. Rašto komentavimas), o „ideologinio fronto darbuotojai“ buvo rengiami „duoti atkirtį“. „Jaunojo lektoriaus mokyklos“ klausytojai, sprendžiant iš jų užimamų pareigų nuorodų, taip pat buvo partiniai kadrai (*Čekmonienė I.*, 1996, p. 268). „Lektoriaus meistriškumo“ daugiausia, matyt, mokėsi tarybiniai propagandistai... Taigi keliolika kartų per pastaruosius dešimtmečius Lietuvoje išaugo be iškalbos meno. Apžvelgus istoriją akivaizdu, jog tai rimta šiuolaikinio aukštojo ir viduriniojo mokslo spraga: retorika yra svarbi bendrojo išsilavinimo ir ypač filologinio pasirengimo dalis. Todėl „Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosiose programose“ (V., 1994) ir numatoma mokyti iškalbos meno pagrindų. Tai dėsninga, nes, kaip teigia retorikos istorikai, tik tada, kai svarbiausia vertybe pradedamas laikyti žmogus, kai kultūros centre asmenybė, prasideda ir retorikos renesansas.

PAPILDOMA LITERATŪRA

1. *Ciceronas*. Apie oratorių // Antikos pedagogai. Pedagoginiai raštai. K., 1991.
2. *Ciceronas*. Oratorius // Ten pat.

- nius // Mokykla. 1993. Nr. 1.
5. *Kvintilianas*. Oratoriaus auklėjimas // Antikos pedagogai. Pedagoginiai raštai. K., 1991.
 6. *Tijūnėlytė J.* Žygimantas Liauksminas // Literatūra. V., 1963.
 7. *Ulčinaitė E. K.* Kojelavičiaus retorikos problematika // Literatūra XXV (3). 1983.
 8. *Ulčinaitė E.* Retorika Vilniaus universitete XVI—XVII a. // Literatūra XXI (3). 1979.
 9. Vilniaus universiteto istorija (1579—1803). V., 1976. T. 1.

KOMUNIKACIJOS PROCESAS

Kalbėk, kad aš galėčiau tave matyti.

Sokratas

Kiekvienas, kuriam kalbame, yra mokinys, ir kiekvienas, kuris kalba, yra mokytojas. Todėl — ką ir kaip kalbame?

M. Martinaitis

Išnagrinėję šį skyrių, turėtumėte:

1. Suprasti:

- kas yra komunikacija,
- kuo viešasis kalbėjimas skiriasi nuo pokalbio,
- skirtumą tarp klausymo ir girdėjimo,
- klausymo funkcijas.

2. Išmanyti:

- kokios yra komunikacijos rūšys,
- ko moko komunikacijos specialistai,
- klausymo etapus,
- prasto klausymosi priežastis,
- tinkamo klausymosi taisyklės.

3. Mokėti paaiškinti:

- kokios yra žmonių bendravimo priemonės,
- komunikacijos modelį,
- kodėl bendravimas reikšmingas mūsų gyvenime,
- kuo viešasis kalbėjimas panašus į pokalbį ir kuo nuo jo skiriasi.
- kodėl klausymosi įgūdžiai yra svarbūs,
- kaip klausytis.

**Komunikacijos
apibrėžimas**

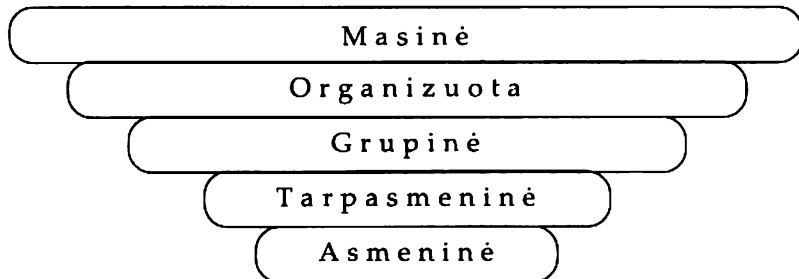
Komunikacija (lot. *communicatio* — pranešimas, suteikimas; iš *communico* — darau bendrą, bendrauju) yra apibrėžiama kaip keitimasis informaciniais ženklais (kalba, vaizdais, gestais, mimika, judesiais, daiktais) arba kaip ko nors pranešimas, paskelbimas, minčių bei idėjų perdavimas ir paskleidimas.

	VERBALINES		NEVERBALINES
(lot. <i>verbum</i> — žodis):	Balso moduliacijos:	Kūno išraiška:	Sutartinis ženklus:
sakytinė ir rašytinė kalbą.	intonacijos, pauzes, loginius kirčius.	laikyseną, gestus, mimiką, žvilgsnį, juoką, ašaras.	Morzės abėcėlę, kelio ženklus, matematinius ir kt. simbolius, jūrų signalus, garsų, spalvų derinius ir kt.

Kalba bei įvairūs jos perdavimo būdai yra vadinami verbaline komunikacija.

VIEŠOJO KALBĖJIMO SAMPRATA

Verbalinė komunikacija (bendravimas žodžiu) gali būti privati ir vieša. Ką vadinsime viešuoju kalbėjimu? Pagal tai, kiek žmonių bendrauja ir kaip bendrauja, verbalinė komunikacija gali būti (pagal *B. E. Bradley*):

Masinė komunikacija — kai kalbama žmonėms, atsitiktinai susibūrusiems kurioje nors vietoje, pavyzdžiui, nelaimingo atsitikimo metu ar susirinkusiems disputui. (Masinės komunikacijos priemonės taip pat yra radijas ir televizija.) *Organizuota komunikacija* vadinama tada, kai žmonės specialiai susirenka turėdami bendrą tikslą, pavyzdžiui, į pamoką, paskaitą, mitingą ar minėjimą. *Grupinė komunikacija* vadinama tuomet, kai bendraujama grupėje tam, kad būtų išspręstas kuris nors konkretus klausimas. Visi

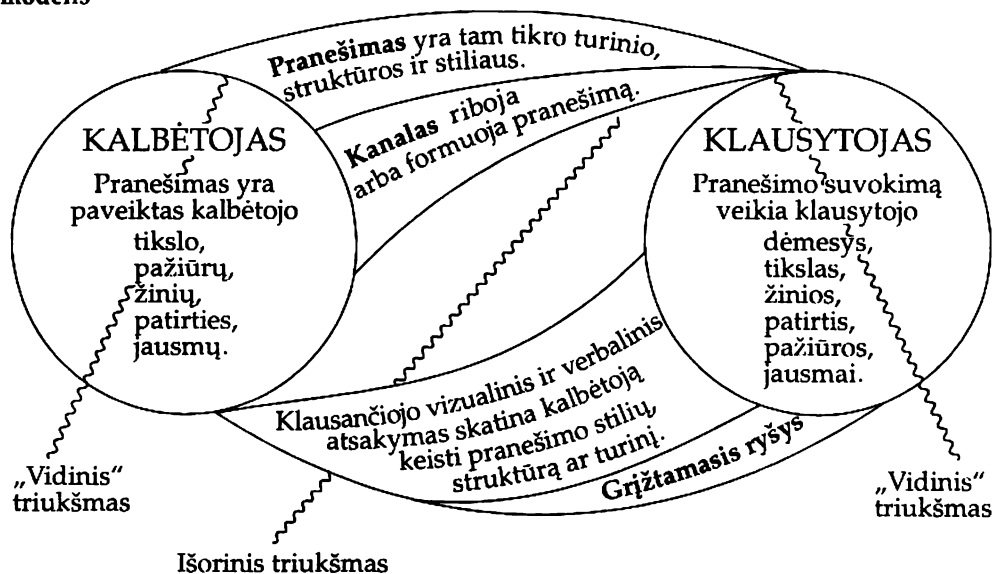
grupės nariai aktyviai dalyvauja šioje komunikacijoje ir paprastai būna pasiskirstę funkcijomis. Grupinio darbo formos yra diskusija, debatai, forumas, simpoziumas. *Tarpasmeninė komunikacija* — bendravimas nedidelyje, pavyzdžiui, 3—5 žmonių grupelėje, norint pasidalyti nuomonėmis, patirtimi ir pan. *Asmeninė komunikacija* — kai bendrauja du žmonės. Jų tikslai gali būti labai įvairūs.

Kalbėjimo pobūdis

Asmeninės ir tarpasmeninės komunikacijos metu kalbėjimas būna privataus pobūdžio, dialoginis. Grupinės komunikacijos metu kalbėjimas yra viešojo pobūdžio, derinamas dialogas ir monologas. Organizuota komunikacija iš esmės yra monologinė, nors neretai auditorija specialiai kalbinama ir atsakoma į jos klausimus, t. y. monologas derinamas su dialogu. Tai taip pat viešasis kalbėjimas. Masinė komunikacija taip pat yra vieša ir monologinė, bet turi savo specifiką, — kalbantysis radijo ar televizijos laidoje nemato klausytojų ir negali su jais užmegzti dialogo (nors populiarėja tiesioginės laidos, kai klausytojai gali paskambinti telefonu ir studijoje girdimas jų klausimas, tačiau tai nėra tiesioginis bendravimas).

Mums rūpės viešasis kalbėjimas tik **organizuotos komunikacijos metu**. Todėl pirmiausia išsiaiškinkime, kaip žmonės bendrauja matydami vienas kitą. Tai atspindi vadinamasis komunikacijos modelis:

Komunikacijos modelis

(Pagal B. E. Bradley.)

Kaip matome, pranešimas yra tam tikra mintis, kuriai suteikiama kalbos forma, t. y. mintis koduojama ir siunčiama klausytojui — pasakoma. Klausytojas turi išgirsti kalbą ir ją suvokti, t. y. iškoduoti pranešimą, po to — suprasti mintį ir atitinkamai reaguoti. Kas gali sutrukdyti tai padaryti? Išorinis triukšmas ir vadinamasis vidinis triukšmas, arba paties klausytojo mintys ir emocijos. Pašalinės mintys, įspūdžiai ir kalbėtojai trukdo susikaupti ir tinkamai perduoti informaciją. Taigi vienas gali pasakyti ne visiškai tai, ką norėjo, o kitas gali ne viską išgirsti ir ne viską suprasti arba suprasti ne taip, kaip norėjo perduoti kalbantysis.

Todėl komunikacijos specialistai moko dviejų pagrindinių dalykų: 1) kaip kalbėti, kad patrauktum kito žmogaus dėmesį ir būtum teisingai supastas; 2) kaip klausyti, kad suprastum ir analizuotum tai, kas sakoma, bei sugebėtum tinkamai reaguoti.

Viešasis
ir privatusis
kalbėjimas

Panašumai

Aptarkime, kuo viešasis kalbėjimas panašus į privatųjį ir kuo nuo jo skiriasi. Ir vienu, ir kitu atveju **savo mintis turi išdėstyti logiškai**. Įsivaizduok, kad draugas paklausė, kaip jam nueiti iki tavo namų. Nesakysi juk šitaip: „*Netoli mano namų yra taksi stovėjimo aikštelė. Pasukus į dešinę... Bet prieš tai dar reikia pakilti į kalną. Būk atsargus: mūsų šuo dažniausiai palaidas. Aš gyvenu Sodų gatvėje. Jeigu pamatysi storą nupjauto medžio kamieną, žinok, kad jau per toli nueėjai. Mano namo numeris trečias.*“ Aiškinti turėtum pradėdamas nuo jums abiem gerai žinomos vietos, nuosekliai pasakydamas, kuria gatve eiti, kada ir kur pasukti ir t. t. iki pat namų. Taip pat nuosekliai kurį nors dalyką aiškinsi ir auditorijai.

Tai, ką sakai, turi būti pritaikyta tavo pašnekovui. Pavyzdžiui, vienaip aiškinsi, kaip veikia žmogaus smegenys 12 klasės mokiniui ir visai kitaip pirmokui. Dvyliktokui gali pasakyti, kad didžiųjų pusrutulių žievėje vyksta biocheminiai procesai, o pirmokui paaiškinsi, kad smegenys primena didžiulės gamyklos kontorą, į kurią iš visur suplaukia įvairios žinios, o ji, savo ruožtu, siunčia įsakymus visai įmonei, t. y. kūnui.

Paprastai kalbėti stengiamės įtikinamai. Norėdami pagrįsti savo mintis, piešiame vaizdą, pasakojame anekdotą, nurodome, kas dar yra tos pačios nuomonės, operuojame skaičiais, įspūdžiui sustiprinti panaudojame balso toną, veido išraišką, gestus. Tas pat tinka ir viešajam kalbėjimui.

Kalbėdami **stebime kito žmogaus reakciją**: ką jis sako, ką daro, kaip atrodo jo veidas. Iš to mums aiškėja, ar pašnekovas mus girdi, ar supranta, ar pritaria mūsų nuomonei.

Šie bendravimo įgūdžiai yra universalūs. Jie būtini ne tik geram pokalbiui, bet ir viešajam kalbėjimui. Žinoma, kalbėti privačiai ir kalbėti viešai nėra tapatūs dalykai. Tad kuo jie skiriasi? **Viešojo monologinė kalba turi aiškesnę struktūrą**. Kadangi klausytojai dažniausiai negali įsiterpti į kalbą, klausdami arba komentuodami, kalbėtojas turi iš anksto apgalvoti, kokie klausimai gali kilti klausytojams, ir į juos atsakyti kalbėdamas. Taigi reikia labai kruopščiai pasirengti suplanuojant, kada ir ką sakysi (žr.: „Kalbos komponavimas“, p. 70—85, 94—98). **Viešojo kalba turi būti taisyklinga** tiek žodyno, tiek gramatikos bei tarties požiūriu. Klausytojai paprastai neigiamai reaguoja į kalbėtoją, kuris nenugludino savo kalbos (žr.: „Kalbos taisyklingumas“, p. 104—107 ir „Kalbėtojo balsas“, p. 171—175). **Viešojo kalba kitaip pateikiama** negu paprastas pašnekosys. Kalbant viešai nederėtų demonstruoti savo manierų, pavyzdžiui, daryti įvairių grimasų ar pozų (žr. „Nėverbalinė komunikacija“, p. 165—169). Taip pat reikėtų atsikratyti pertarų bei „mykimo“ (žr.: „Glaustumas“, p. 119). Taigi norėdamas tapti geru kalbėtoju pirmiausia turi būti geras pašnekovas.

KLAUSYMAS

Tiesa guli ne kalbėtojo burnoje, o klausytojo ausyse.

Rytų išmintis

Jei nemoki kalbėti, išmok klausyti.

Pomponijus

Gaila, kad nėra mokymo įstaigos, kurioje mokytų KLAUSYTI. Juk geram vadovui reikia mokėti klausytis ne mažiau negu kalbėti.

Li Jakoka

Motyvacija

Kartą pas Sokratą atvedė mokinį, kuris norėjo kuo greičiau perprasti iškalbos paslaptis. Pakalbėjęs su juo kelias minutes, Sokratas pareikalavo už mokymą dvigubo užmo-kesčio.

— Kodėl? — nustebo mokinys.

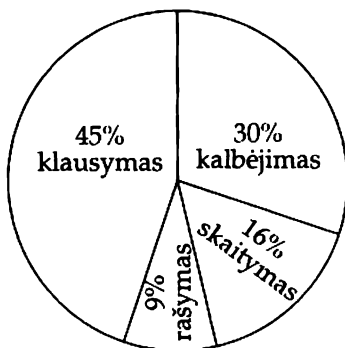
— Todėl, kad man teks tave mokyti dviejų dalykų, — atsakė filosofas, — ne tik mokslo kalbėti, bet ir mokėjimo klausytis.

Girdėjimas

Kalbėjimas ir klausymas yra neatskiriami: kam nors kalbant, kiti klauso. Tačiau gali girdėti, ką žmogus kalba, bet nesuprasti, ką jis sako. Girdėjimas yra pasyvus dalykas, klausymas — aktyvi veikla. Jos reikia mokyti(s), nes menas klausyti nėra įgimtas. Priešingai — vaikų egocentrizmas kaip tik ir pasireiškia nesugebėjimu išklausyti ir suprasti kitą.

Klausymas

Kai kurių psichologų tyrimai rodo, kad klausymas yra pats svarbiausias ir dažniausias bendravimo elementas. Daugiausia laiko (apie 70%) žmogus praleidžia bendraudamas. Manoma, kad 45% šio laiko jis skiria klausymui, 30% kalbėjimui, 16% skaitymui ir tik 9% rašymui:

Kiti psichologai teigia, kad klausymui skiriama net 53% laiko (21% sudaro klausymas „akis į akį“ ir 32% — viešasis klausymas) (Bendravimo menas, 1993, p. 62).

Taigi klausymas — vienas būtiniausių žmogaus sugebėjimų. Jo neturint, dažnai kyla konfliktai, išyra draugystė, nukenčia darbas, sunku mokyti. Paskatinkite mokinius išsiaiškinti, kaip dažnai kiti nesupranta jų, o jie nesupranta kitų. Viena iš priežasčių — nemokėjimas klausyti. Taigi pirmiausia reikia ugdyti mokėjimą klausyti ir suprasti išgirstą informaciją.

Klausymo funkcijos

Yra keturios svarbiausios klausymo funkcijos: informacijos suvokimas, empatija, kritiškumas ir pripažinimas (Bendravimo menas, 1993, p. 66).

Informacijos suvokimas

Žmogui, kuris moka klausytis, visur geriau sekasi, nes: 1) bet kurio darbo imantis, svarbu suprasti instrukciją; 2) norint ką nors išmokyti, reikia suprasti aiškinimą; 3) norint sėkmingai bendrauti, reikia pažinti žmogų, t. y. suvokti informaciją apie jį.

Empatija

Tačiau jeigu klausytojas tik suvoks ir atgamins informaciją, jis bus daugiau panašus į robotą negu į žmogų. Bendraujant dar reikia suprasti kito žmogaus būseną, suvokti, kokia mintis slypi potekstėje, kokius jausmus išgyvena pašnekovas. **Empatija** (gr. „jaučias vidų“) — nuoširdus noras suprasti, „pasijusti kito kailyje“ ypač reikalingas mokytojams, dvasininkams, gydytojams, teisininkams. Draugystės be empatijos taip pat negali būti.

Kritiškumas

Nuo empatijos iš esmės skiriasi gebėjimas klausytis kritiškai. Kritiškai nusiteikęs žmogus supranta ir analizuoja pašnekovo mintis, tačiau jų nepriima. Kritika padeda kalbančiajam įvertinti savo idėjas, tačiau reikia sugebėti kritikuoti ir neižeisti kito žmogaus.

Pripažinimas

Vienas svarbiausių žmogaus poreikių — būti pripažintam, o išklausydamas kitą kaip tik ir parodai, kad vertini jo nuomonę. Tai ir yra pripažinimas. Anot D. Karnegio, sugebėjimas išklausti yra vienas didžiausių komplimentų, kuriais mes galime apdovanoti kitą žmogų.

Tačiau ne kiekvienas klausymas reiškia pripažinimą. Jei gu žmogus rodo nepagarbą savo poza (pavyzdžiui, išdidžiai atsilošęs) ar išsiblaškęs mąsto, ką jam pačiam toliau sakyti, jeigu jo atsakymas nesusijęs su pokalbio tema, — toks elgesys nerodo pripažinimo, nors kalbantysis ir nebuvęs nutrauktas.

Klausymo etapai

Skiriami keturi klausymo etapai: priėmimas, dėmesin-gumas, supratimas ir interpretacija (Bendravimo menas, 1993, p. 64—65).

Priėmimas

Yra du kalbėtojo priėmimo kanalai: matymas ir girdėjimas. Matymas yra labai svarbus klausymuisi, nes leidžia suvokti neverbalines komunikacijos formas. Matant kalbantį lengviau suvokiami garsai ir žodžiai, nes paprastai dėmesys kreipiamas ir į tai, kaip žmogus taria, kaip juda matomi kalbos padargai.

Stebint daiktą nerviniai impulsai praneša, kad optinis nervas aptiko tai, ką reikia analizuoti, ir neuropsichologiniai analizės procesai greitėja, stiprėja (Rodman G., 1986, p. 35). Kiekvienas mokytojas gali lengvai tuo įsitikinti vienoje klaseje naują kūrinių skaitydamas pats, o kitoje leidamas klausytis magnetofoninio įrašo. Kai skaitovas matomas, mokinių dėmesys išlieka beveik pastovus, o klausydami įrašo jie nežino, ką stebėti. Iš pradžių domisi garso šaltiniu, žiūri, kaip reaguoja mokytojas, draugai, o jeigu kūrinėlis kiek ilgesnis, po kurio laiko imasi pašalinių darbų.

Taigi, matant kalbantį, sustiprėja ir girdėjimo procesas. Žinoma, išgirsti gali trukdyti triukšmas, klausos nervą slopinantis monotoniškas tonas, pernelyg silpnas arba pernelyg stiprus, klausą varginantis garsas ir klausytojo nuovargis.

Dėmesingumas

Tai, kas perduodamojoje informacijoje bus suprasta, lemia kiekvieno klausančiojo poreikiai, norai, troškimai ir interesai. Mes girdime tik tai, kas mus domina, kas mums šiuo metu yra reikalinga. Visa kita informacija tarsi praplaukia pro ausis. Žmogus nesidomi tuo, ko jis visiškai nežino, jam neįdomu ir tai, ką jis labai gerai išmano. Psichologai pataria kalbėti nauja apie senus dalykus, t. y. atskleisti klausytojui dar nežinomus kurio nors kasdieninio reiškinio aspektus.

Norint sužadinti ir išlaikyti klausytojų dėmesį, reikia suprasti kalbos situaciją (žr.: „Kalbos situacija“, p. 47—48), atsižvelgti į adresatą (žr.: „Adresantas ir adresatas“, p. 44—47), tiksliai suformuluoti kalbos intenciją ir tikslą (žr.: „Kalbos intencija ir tikslas“, p. 41—42).

Supratimas

Kai regos ir klausos kanalais yra priimami kalbančiojo signalai ir išgirstama tai, kas norima buvo išgirsti, prasideda trečias klausymo etapas — supratimas. Jį sudaro keli elementai (Bendravimo menas, 1993, p. 65).

1. Suvokiamos ir indentifikuojamos gramatinės formos, t. y. tiksliai suprantama tai, ką perduoda pati kalba.

2. Įvertinamas kalbėtojas (ką mes žinome apie jį: nuoširdus, linkęs meluoti, būsimas konkurentas ir pan.).

3. Įvertinamas socialinis kontekstas (laikas ir vieta padeda nuspręsti, ar kalbama rimtai, ar juokaujama).

4. Grupuojama informacija (priimtina — nepriimtina; palanki — nepalanki; žinotina — praktiškai naudinga ir pan.).

Interpretavimas

Mes ką nors iš tiesų suprantame tik tada, kai galime tai pasakyti savais žodžiais. Tačiau, kaip rodo tyrimai, žmogus gali atgaminti tik 50% ką tik išgirstos informacijos, net jeigu jos ir įdėmiai klausosi. Sugebėjimas atgaminti medžiagą priklauso nuo to, kiek išlavėjusi klausančiojo atmintis. Su bendraisiais protiniais gebėjimais yra susijusi ilgalaikė atmintis, todėl ji lavinama mokant analizuoti informaciją, interpretuoti ją simbolių ar vaizdų kalba, t. y. ugdant mąstymą. Jeigu mokiniai, aktyviai diskutuojantys klasėje, blogiau atsakinėja savarankiškai, tai rodo, kad jų trumpalaikio klausymo gebėjimai puikūs, o ilgalaikio nesusiformavę (Bendravimo menas, 1993, p. 65).

Sugebėjimas interpretuoti medžiagą taip pat priklauso nuo to, kiek kartų informacija buvo kartota, kaip ir kada pasiremta vaizdinėmis priemonėmis, pavyzdžiais, iliustracijomis, ir nuo to, kiek pauzių buvo pranešėjo kalboje. Sakoma, kad tik pauzės metu klausantysis iš tiesų supranta, kas jam norima buvo pasakyti, nes juk reikia laiko, kad priimtum svetimą mintį ir susietum ją su jau turima informacija, palygintum su savo patirtimi. (Kaip tik tam reikalingi ir pamokos daliniai apibendrinimai ir įtvirtinimai.) Mokiniais reikia tai paaiškinti: žmogus, supratęs sau svarbią arba įdomią informaciją, toliau sakomų žodžių gali paprasčiausiai neišgirsti.

Tinkamo klausymosi taisyklės

Būkite pasiruošę paaiškinti mokiniams svarbiausias klausymosi taisykles.

1. Visų pirma **tylėk, kai kitas kalba**. Nesiklausydamas kito išreiški jam panieką. Ką nors veikti klausant taip pat yra nemandagu. Jeigu tave užkalbino einantį, sustok, lyg nebūtum niekur skubėjęs.

2. **Nepertrauk pašnekovo** (ar kalbėtojo), kol jis nebaigė minties. Kitaip parodytum savo nemandagumą ir įžeistum kitą žmogų.

3. **Parodyk susidomėjimą** (žvilgsniu, kūno padėtimi, balso tonu). Pokalbis taps laisvesnis ir abiems malonesnis.

4. **Parodyk, kad supratai, kas kalbama**: linktelėk, jei sutinki, nusišypsok, jei malonu ir pan.

Jaunesniesiems paaugliams, sunkiai valdantiems emocijas, kai kurie mokytojai pataria pasigaminti popierinį reakcijų šviesforą, kurį galima panaudoti klausant mokytojo ir savo draugų:

žalia	— „sutinku“, „taip“, „teisingai“, „šaunuolis“, „puiku!“, „valio!“
raudona	— „nesutinku“, „ne“, „negerai“, „neteisingai“, „šalin!“, „užteks!“
geltona	— „abejoju“, „kažin“, „neaišku“, „nesupratau“, „reikia patikslinti“

5. **Klausykis turėdamas tikslą**. Klausk savęs: „Ką aš noriu išgirsti?“

6. **Klausykis aktyviai**: informaciją perduoti, — tai ne vandenį perpilti iš vieno indo į kitą. Už tinkamą bendravimą atsako abu, kalbantysis — už kalbą, klausantysis — už tinkamą klausymąsi. Aktyvus klausymas reikalauja fizinių, protinių ir emocinių pastangų. Tai darbas.

7. **Klausykis pasižymėdamas**:

- 1) kas sakoma įžangoje (apie ką bus kalbama),
- 2) pagrindinius teiginius,
- 3) kaip kalbėtojas įrodo, argumentuoja savo teiginius.

Niekada nesistenk užsirašyti visko: paskęsi detalėse, o esmę praleisi.

8. **Susumuok, ką kalbėtojas jau pasakė**. Visada atsimink pagrindinę mintį ir junk išgirstus žodžius prie jos. Tai įmanoma, nes mąstymo tempas 3—4 kartus pralenkia kalbos tempą.

9. **Klausykis objektyviai.** Klausk savęs: „Ar tai teisinga?“, „Ar aišku?“, tačiau visą laiką sek kalbantįjį. Jeigu per daug mąstysi, kalbėtojo jau nesuprasi.

10. **Klausykis kantriai.** Jeigu nesutinki su pašnekovo mintimis, vis tiek leisk jam pabaigti, tada paprašyk patikslinti.

Kol pašnekovas kalba, neieškok mintyse argumentų, nes taip darydamas kito žmogaus jau nesiklausai.

11. **Klausykis klausdamas.** Jeigu nori patikslinti, perfrazuok pašnekovo žodžius. Pavyzdžiui:

„Jeigu aš teisingai jus supratau, ...“

„Vadinasi, jūs manote, kad...“

„Ar taip sakydamas jūs turite galvoje, kad...“

„Buvo įdomu išgirsti jūsų pastabas. Norėčiau patikslinti ...“

„Kaip jums atrodo, ar ...“

Jeigu nori prieštarauti, daryk tai mandagia forma. Pavyzdžiui:

„Man įdomi jūsų mintis apie ..., o man tie dalykai atrodo šitaip: ...“

„Gal aš ne visai gerai supratau, bet man atrodo, kad ...“

„Galbūt aš klystu, tačiau ...“

12. **Pritark pašnekovui,** pateikdamas savo pavyzdžių, analogijų, bet nesileisk į komentarus.

Prasto klausymosi priežastys

Yra kelios prasto klausymosi priežastys.

1. **Išsiblaškyimas** (kai seki savo mintis ir jausmus arba stebi kokį pašalinį daiktą).

2. **Per didelis dėmesys žmogui ir jo manieroms** (kaip apsirengęs, kaip kalba, kur žiūri).

3. **Mąstymas užbėgant kalbančiajam už akių** (kokias išvadas padarys, ką pasakys).

4. **Objektyvios priežastys** (sunku klausytis dėl triukšmo, netikusios tarsenos, pernelyg silpno ar pernelyg stipraus balso).

Dažniausios, matyt, yra subjektyvios prasto klausymosi priežastys: didelis kritiškumas, emocionalumas, atsiribojimas, nenoras suprasti „sausų dalykų“; įspūdžių ir įdomybių ieškojimas, žmogaus stebėjimas ir pan.

1. Bendravimo menas. V., 1993. I d.
2. *Karnegi D.* Kaip išsiugdyti pasitikėjimą savimi ir vieša kalba paveikti žmones. V., 1992.
3. *Razauskas R.* 365 vadovo dienos. V., 1994.

UŽDUOTYS

A. Motyvuokite, kodėl mokėti klausytis yra svarbu.

1. „Nėra nieko malonesnio bendraujant su žmonėmis, kaip dėmesys“ (*O. Balzakas*). „Klausyti — tai daugiau nei suprasti žodžius“ (*K. Čapekas*).

2. „Jūs galite įsigyti daugiau draugų per du mėnesius, jei nuoširdžiai domėsitės kitais žmonėmis, negu per dvejus metus, jei stengsitės, kad kiti žmonės domėtųsi jumis“ (*D. Karnegis*).

3. „Jei nori būti protingas, išmok protingai klausti, atidžiai klausyti, ramiai atsakinėti ir nutilti, kai neturi ką pasakyti“ (*J. K. Lavateris*).

„Kas nemoka tylėti, tas nesugeba ir kalbėti“ (*Seneka*).

„Menas klausyti beveik prilygsta menui deramai kalbėti“ (*P. Buastas*).

„Daugybė žmonių moka gražiai kalbėti, bet maža kas moka klausytis, nes tam reikia proto“ (*R. Tagorė*).

„Retai kalbėti — štai kas atitinka prigimtį. Nes nei vėtra visą rytą nesiaučia, nei liūtis visą dieną netrunka“ (*Lao Dzė*).

4. Mokėdami klausytis daug daugiau suprasite pamokų metu ir pradėsit geriau mokytis.

5. Sužinosite, kaip valdyti klausytojų dėmesį ir kaip parengti tokias kalbas, kurių būtų lengva klausytis.

6. Išmoksitė, kaip klausytis kalbėtojo ir suprasti pagrindinius teiginius.

7. Panaudosite visus šiuos įgūdžius bet kurioje kasdienėje situacijoje, kai reikės išklaustyti.

Pasinaudodami šiais motyvais, paaiškinkite klausymosi svarbą V klasės mokiniams, po to — IX klasės mokiniams.

B. Mokykite stebėti ir suprasti prasto klausymosi priežastis bei pasekmes.

1. Paskatinkite mokinius prisiminti, kas nutiko, kai jie ką nors ne taip suprato (bendraudami šeimoje, su draugais ar mokykloje). Kodėl ne taip suprato? Kokios buvo pasekmės?

2. Vaikai mėgsta žaisti „sugedusį telefoną“. Pirmasis pašnibžda ką nors kaimynui į ausį, šis — kitam. Paskutinis garsiai pasako, ką išgirdęs. Pažaiskite šį žaidimą. Aptarkite pirmosios ir paskutinės žinutės skirtumą. Kokios buvo tarpinės grandys? Kas kaip suprato? Kodėl?

3. Panagrinėkite su mokiniais prasto klausymosi pavyzdį. Raskite logikos klaidas, paaiškinkite, kaip jos atsirado. Galima pasinaudoti kad ir šiuo pavyzdžiu (*Razauskas R.*, 1988, p. 81):

„Kapitonas — adjutantui:

— Kaip žinote, rytoj įvyks saulės užtemimas, o tai būna ne kiekvieną dieną. Surinkite visus rytoj 5 valandą aikštėje žygio apranga. Kariai galės stebėti šį reiškinį, o aš jiems paaiškinsiu. Jeigu lis, stebėti nebus ką, tada palikite žmones kareivinėse.

Adjuntas — budinčiam puskarininkiui:

— Kapitono įsakymu rytoj 5 valandą ryto įvyks saulės užtemimas žygio apranga. Kapitonas aikštėje paaiškins, o tai būna ne kiekvieną dieną. Jeigu lis, stebėti nebus ko, tuomet reiškinys įvyks kareivinėse.

Budintis puskarininkis — kapralui:

— Pagal kapitono įsakymą rytoj 5 valandą ryto saulės užtemimas aikštėje: žmonės — žygio apranga. Jeigu lis, kapitonas paaiškins kareivinėse šį retą reiškinį, o tai būna ne kasdien.

Kareivis — kareiviui:

— Rytoj 5 valandą ryto saulė užtemdys kapitoną kareivinėse. Jeigu lis, tai šis retas reiškinys įvyks žygio apranga, o tai būna ne kasdien.“

4. Orientuokite mokinius stebėti klausymosi procesą mokytojui aiškinant pamoką ar draugų atsakinėjimo metu:

- a) aptarti teigiamus ir neigiamus klausytojų bruožus;
- b) paaiškinti, kodėl nenoriai klauseisi, kas buvo ne taip ir pan.

5. Aukštesniųjų klasių mokiniai galėtų paruošti 2—3 min. kalbas klausymosi temomis. Pavyzdžiai:

- a) „Kalba, kurios niekada nepamiršiu“,

3. Motyvuokite: kiekvieną dieną girdi kalbant ir pats kalbi; turi būti pasiruošęs bendrauti įvairiose situacijose.

4. Organizuokite mokinių darbą. Galima tokia tvarka:

a) individualus;

b) porinis (suderina savo nuomones);

c) grupinis (randa bendrą sprendimą);

d) kolektyvinis — kiekviena grupė pasako savo nuomonę:

— koks pašnekovas yra geras (užrašoma lentoje, pasikartojantys bruožai pabraukiami);

— koks pašnekovas blogas (analogiškai).

5. Apibendrinkite mokinių darbą. Pagilinkite jų supratimą. Orientuokite į save: ko reikėtų išmokti?

3. Prisiminkite, su kuriais žmonėmis labiausiai patinka bendrauti ir kodėl.

4. Apibendrinkite, koks pašnekovas yra:

geras **blogas**

a) parašykite po tris pirmiausiai į galvą atėjusius apibūdinimus;

b) pasitarkite su draugu; raskite keturias bendras charakteristikas;

c) aptarkite savo nuomonę grupėje; galite užrašyti penkis apibūdinimus;

d) visų grupių pranešėjai teperskaito atsakymą į pirmąjį, o tik po to — į antrąjį klausimą.

5. Atsakykite į klausimą: kurių savybių man, kaip geram pašnekovui, dar trūksta?

E. Paskatinkite mokinius susidaryti ir aptarti tinkamo klausymosi taisyklės. P a v y z d ž i u i:

1. Nebūk panašus į žybsinčią lemputę: čia klausaisi („įjungta“), čia nesiklausai („išjungta“).

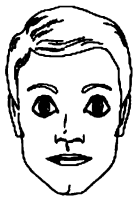
Kad, užuot klausydamas ir apibendrinamas, kas norima pasakyti, „nesiknistum“ savo reikaluose, daugiau dėmesio kreipk į gestus, žvilgsnį, intonacijas, t.y. pereik į jausmų lygį.

+

-

2. Nesiklausyk „stiklinėmis akimis“.

Kai įdėmiai žiūrime į žmogų neva klausydamiesi, o iš tiesų galvojame visai ką kita, mūsų žvilgsnis darosi stiklinis, o veido išraiška tampa svajinga. Nieko neapgausi: visi tai mato, todėl sapnus palik nakčiai.

Jei pats kalbi ir pastebi žmonių stikliniais žvilgsniais, padidink tempą arba padaryk pauzę.

3. Klausydamasis „nesiūbuok laivelio“.

Kai nesutampa mūsų ir pašnekovo mintys, mes nesąmoningai nustojame klausytis ir netgi pasirengiame gintis arba pulti, nes niekam nepatinka, kai nepaisoma jo nuomonės ar sprendimų. Net jei ir yra pagunda taip elgtis, vis dėlto išklausyk iki galo, išsiaiškink, ką žmogus galvoja, ir bandyk į tą problemą pažiūrėti iš kitos pusės (pagal *Kraighedo* (Craighead, Škotija) gyvenimo ir tikėjimo instituto socialinių kursų medžiagą).

MONOLOGINIO KALBĖJIMO MOKYMAS

*Aš jums duosiu tokios iškalbos bei išminties, kad negalės
nei atsispirti, nei prieštarauti visi jūsų priešininkai.*

Naujasis Testamentas, Lk 21, 15

RENGIMASIS KALBAI

Imkis kalbėti dviem atvejais: arba kai savo kalbos temą esi dorai apgalvojęs, arba kai kalbėti būtina; tik tada kalbėjimas vertesnis už tylėjimą.

Isokratas

Išnagrinėję šį skyrių, turėtumėte:

1. Suprasti:

- kokie yra rengimosi kalbai etapai,
- kaip kalbėjimas priklauso nuo adresanto, adresato ir situacijos,
- kaip kalbėjimas priklauso nuo auditorijos dydžio ir distancijos.

2. Išmanyti:

- kas yra kalbos intencija,
- kaip kalbos skirstomos pagal mokymosi logiką,
- kas yra auditorijos analizė ir kaip ją atlikti,
- kaip mokyti interviu,
- kokie yra teiginių iliustravimo tipai.

3. Mokėti paaiškinti:

- kaip pasirinkti temą,
- kaip suformuluoti kalbos tikslą,
- kaip rinkti ir sisteminti medžiagą,
- kaip paaiškinti sąvokas,
- kada ir kaip pasinaudoti lyginimu,
- kaip pateikti pavyzdį,
- kokios yra statistikos naudojimo taisyklės,
- kada ir kaip pasiremti autoritetu.

Orientacinė dalis

Motyvacija

Pasakyti mokiniams, kad kalbai reikia pasiruošti, neužtenka. Reikia juos išmokyti, kaip tai daryti (kur ieškoti medžiagos, kaip ją atrinkti ir t. t.). Pirmiausia pagrįskime rengimosi svarbą. Padėti čia gali kad ir istorinis komentaras: Demostenas niekada nesutikdavo išeiti į tribūną, jeigu jį staiga kviesdavo kalbėti; garsusis Ciceronas sakydavo: „Plunksna — geriausias mokytojas“; kartą jis buvo tinkamai nepasirengęs ir taip nudžiugo, kad kalba atidėta, jog tą žinią pranešusiam vergui tuoj pat dovanojų laisvę.

Rengimosi etapai

Visos oratoriaus jėgos ir gebėjimai yra suskirstyti į penkis etapus: pirma, jis turi rasti temą savo kalbai; antra, temą turi išdėstyti tam tikra tvarka, atsižvelgdamas į aplinkybes ir argumentus; trečia, visa tai tarsi aprengti kalbinės raiškos priemonėmis; paskui įtvirtinti atmintyje; pagaliau oriai ir gražiai kalbą pasakyti.

Ciceronas

Visų pirma derėtų mokiniams nurodyti, kiek laiko reikia, norint tinkamai parengti kalbą. Ji neatsiras staiga, prisėdus prie tuščio popieriaus lapo: „Kalbos neiškepsi kaip užsakyto pyrago“ (D. Karnegis). Ją reikia subrandinti.

Paprastai nurodomas 6—7 dienų laikotarpis, gana skirtingai nusakant kiekvienos dienos uždavinius. Tikslingiausia būtų šį laiką suplanuoti taip:

Dienos prieš kalbą	R e n g i m o s i u ž d u o t y s
7	Išsirink temą; numatyk kalbos intenciją ir tikslą; nustatyk, kam kalbėsi, kada ir kur; ką norėtum pasakyti — paruošk projektą.
6	Susirink medžiagą. Dirbk bibliotekoje.
5	Suplanuok kalbos dėstymą — pagrindinę jos dalį.
4	Parenk įžangą ir pabaigą.
3	Pasirašyk kalbos tekstą. Jei reikia, rask papildomos medžiagos.
2	Garsiai pasakyk savo kalbą. Ieškok tinkamo žodžio, tobulink sintaksinę išraišką.
1	Praktikuokis.
Paskirtas laikas	Pasakyk kalbą.

Tema ir jos pavadinimas

Kad oratorius rastų kalbos temą, jam reikalingi trys dalykai: išvalgumas, supratimas ir pastangos.

Ciceronas

Paprastai temas ir situacijas diktuoja pats gyvenimas, tačiau specialiai mokantis iškalbos nuolat tenka formuoti(s) vieną ar kitą specifinį mokėjimą, o tam reikia turėti temą.

Taigi pasirinkti temą — pirmasis žingsnis. Žmonės paprastai kalba apie viską, kas tik yra po saule, bet išsirinkti vieną dalyką kad ir 2 min. kalbai yra nelengva užduotis. Geriausia, kai tema aiški (pavyzdžiui, artėjant Motinos dienai), tačiau taip būna ne visada. Paaiškinkime mokiniams, kaip galima rasti temą savo kalbai.

Yra keletas būdų.

1. Peržvelgti savo hobį, interesus ir patirtį.

2. Peržvelgti tam tikras temų grupes (menas, mokslas, mokymas, darbas, politika, ekonomika, dvasinės vertybės, masinės informacijos priemonės ir pan.).

3. Pavartyti enciklopediją — rasi kuo itin susidomėsi.

4. Pasinaudoti „proto sukrėtimo“ metodu (*E. S. Lucas*): ilgai nemąstant, visus į galvą atėjusius dalykus surašyti pagal sąvokas: žmonės, vietos, daiktai, įvykiai, procesai, sąvokos, gamtos reiškiniai, antgamtiniai reiškiniai, problemos, planai ir sumanymai. Rezultatas gali atrodyti šitaip:

Žmonės	Vietos	Daiktai
Mano mama	Vilnius	Kompiuteris
A. Sabonis	Mano gimtinė	Egipto piramidės
Mokytoja	Kuršių Nerija	Biblija
Just. Marcinkevičius	Antarktida	Laikrodis
Įvykiai	Procesai	Sąvokos
Brolio vestuvės	Sapnas	Laisvė
Roko koncertas	Rašymas	Krikščionybė
Avarija po mano langais	Eisena	Meditacija

**Temos
rinkimosi
metodai**

Gamtos reiškiniai	Antgamtiniai reiškiniai	Problemos
Žemės drebėjimas	Skraidančios	Ozono skylės
Vulkanų	lėkštės	Girti vairuotojai
išsiveržimas	Regėjimai	Per trumpa
Saulės sistema	Du dvasinių	ilgoji pertrauka
Sniegas	būtybių pasauliai	

Kai kurie dalykai gali patraukti dėmesį kaip potencialios temos. Jei ne, ieškant temos pagal šį metodą, reikėtų rasti tuos dalykus, kurie įdomiausi, ir padaryti jų sąrašus, leidžiant laisvai kilti asociacijoms. Užrašyti reikia visą asociacijų grandinę (iki 6—7 minčių), nesibijant nutolti nuo pagrindinės minties. Pavyzdžiui:

Gatvių apšvietimas

kai einu namo — tamsu	šviesa
pavojus	gera nuotaika
elektros energija —	tvarka
geras daiktas	grožis

Tema: „Grožis mūsų aplinkoje“.

Taigi panaudojus „proto sukrėtimo“ metodą, galima gana greitai rasti temą. Kaip ją pavadinti?

Yra trys pavadinimų rūšys:

- 1) tiesioginis dalyko pavadinimas,
- 2) klausimas,
- 3) intriguojantis pavadinimas.

Aukščiau pateiktas temos pavadinimas yra tiesioginis. Jeigu norime klausytojus suaktyvinti, temą galime pristatyti kaip klausimą. Pavyzdžiui: „Kam reikalingas grožis aplink mus?“ Intriguojantis, kūrybiškas pavadinimas žadina smalsumą, tačiau temos dažniausiai nenurodo. Pavyzdžiui, vienas iš mūsų temos intriguojančių pavadinimų galėtų būti: „Nuvytusi gėlė ant dulkėto stalo“. Kaip matote, temos pavadinimas reikalauja ir tam tikro kalbėjimo stiliaus: neutralaus arba emocingo.

Pavadinimų
rūšys

Kalbos intencija ir tikslas

Kokia graži bebūtų kalba, ji tampa nereikalinga, o kai kada ir kenksminga, jeigu neveda į tiesų tikslą.

Kvintilianas

Kalbos intencija

Kai tema aiški, reikia numatyti kalbos intenciją (lot. *intentio* — ketinimas, veiklos motyvas, sumanymas). Ko siekiu: suteikti žinių? įtikinti? paskatinti veikti? sužadinti jausmus?

Informuoti

Jeigu mano intencija yra informuoti, t. y. suteikti žinių, parodyti, kaip kas nors veikia, aš atliksiu mokytojo vaidmenį: turėsiu aiškiai, tiksliai ir įdomiai perduoti informaciją.

Įtikinti

Jeigu mano intencija yra įtikinti, aš būsiu tarsi advokatas ar dvasininkas; turėsiu stengtis kalbėti taip, kad mano klausytojai pakeistų požiūrį į kalbamą dalyką.

Paskatinti veikti

Jeigu mano intencija — paskatinti veikti, turėsiu kalbėti kaip vadovas: raginsiu, kad mano klausytojai imtųsi tos veiklos, už kurią agituoju.

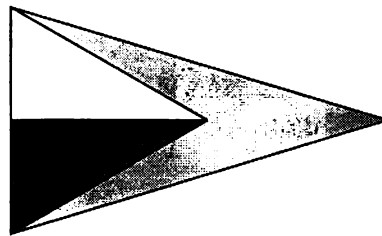
Sužadinti jausmus

Jeigu mano intencija — palinksminti, būsiu draugijos siela: papasakosiu tai, kas įdomu, malonu ir naudinga žinoti.

Kalbų rūšys

Pagal kalbėjimo intenciją gali būti skirstomos ir pačios kalbos:

Informacinės kalbos

Proginės kalbos

Įtikinimo ir skatinimo kalbos

Kalbos skirstomos pagal tas sritis, kurias jos daugiausia veikia:

informacinės kalbos — mintis,

proginės kalbos — jausmus,

įtikinimo ir skatinimo kalbos — mintis, jausmus ir valią. (Kalbų skirstymą kitu pagrindu žr.: „Kalbų rūšys“, p. 181—183.)

Kaip matyti iš schemos, informacija arba proginės kalbos, jeigu jos paliečia žmonių jausmus, mintis ir valią, gali lengvai tapti įtikinimo kalbomis. O šios savo ruožtu neapsieina be informacijos ir yra sakomos esant atitinkamai situacijai, t. y. tam tikra proga. Tačiau tai nereiškia, kad jos panašios: skirtumas tarp Vasario 16-osios minėjimo kalbos ir informacijos, kaip naudotis telefaksu, yra didžiulis.

Suprasti kalbos intenciją yra būtina: jeigu ji neaiški, gali būti neaiškus ir kalbos tikslas.

Kalbos tikslas

Tikslas tarsi seka paskui intenciją. Pavyzdžiui, aš pasirinkau kalbėti apie valią. Ši tema aktuali ir man, ir mano draugams. Tačiau ji labai plati. Ką kalbėti? Reikia nustatyti kalbos tikslą, atsižvelgiant į pasirinktą intenciją.

Kaip tikslas priklauso nuo intencijos

Tema. Valia.

Intencija. Įtikinti.

Tikslas. Įtikinti klausytojus, kad valią reikia ugdyti.

Tema. Valia.

Intencija. Informuoti.

Tikslas. Supažindinti auditoriją su pagrindinėmis valios savybėmis.

Tema. Valia.

Intencija. Paskatinti veikti.

Tikslas. Raginti, kad klausytojai laikytųsi dienotvarkės.

Tema. Valia.

Intencija. Sužadinti jausmus.

Tikslas. Papasakoti apie įžymių žmonių valios jėgą.

Tikslo formulavimas

Paaiškinkite mokiniams, kaip suformuluoti tikslą:

1. Sudaryti frazę su bendratimi (*paaiškinti, parodyti, pagrįsti, įrodyti*), nes bendratis **rodo kryptį**.

2. Užrašyti tikslą pilnu sakiniu.

3. Užrašyti tik vieną mintį (pavyzdžiui, jeigu paskutinio varianto tikslas būtų „Papasakoti apie įžymių žmonių valios jėgą ir bevališkumą“, jis nusižengtų šiam reikalavimui).

Aiškus tikslas padės:

— nuspręsti, kokios medžiagos reikia ieškoti (sutaupysi ruošimosi laiką),

— logiškai išdėstyti mintis.

Tikslas, kaip ir temos pasirinkimas bei rengimasis jai, priklauso nuo trijų dalykų: nuo paties kalbėtojo, klausytojų ir nuo kalbos aplinkybių, arba, mokslo kalba sakant, nuo adresanto, adresato ir situacijos.

Adresantas ir adresatas

Sunkiausias dalykas kalboje, kaip ir gyvenime, — suprasti, kas kuriuo atveju tinka...

Visada reikia paisyti dalyko, apie kurį kalbama, ir žmonių, kuriems kalbama.

Ciceronas

Adresantas

Adresantas (vok. *Adressant* — siuntėjas) — tai tas, kuris perduoda informaciją. Šiuo atveju tai kalbėtojas. Kokia tema ir ką jis pasakys, priklauso nuo jo išsilavinimo, pažiūrų, įsitikinimų, interesų ir nuo to, kaip jis supranta adresatą ir situaciją. Be to, kalba turi atitikti kalbėtojo išsilavinimą ir visuomeninę padėtį. Pavyzdžiui, mokiniui nedera kalbėti kaip visažinančiam akademikui. Todėl jis turėtų savo kalboje vartoti kategoriškumą mažinančius įterpinius (*manyčiau, sakykim, tarkim, galbūt, atrodo* ir pan.). Mokiniai turėtų suprasti, kad klausytojams nepatinka matyti pretenzingą, moralizuojantį, pykstantį arba neaiškiai ir nekryptingai šnekančią kalbėtoją.

Kalbėtojų tipai

Pradedančiajam kalbėtojui, kad jis galėtų efektyviau laivintis, reikėtų nustatyti, kuriam oratorių tipui jis priklauso. Paprastai yra skiriami trys arba keturi kalbėtojų tipai. B. Giedra pagal vokiečių retorikos tradiciją skiria diskursinį, intuityvųjį ir asociacinį tipą. Rusų iškalbos specialistė S. Ivanova, remdamasi savo stebėjimais, mano, jog yra keturi kalbėtojų tipai: racionalusis loginis, emocinis intuityvusis, „filosofinis“ ir lyrinis, arba meninis vaizdinis (*Иванова С.*, 1978, p. 45—49). Kuo jie skiriasi?

Racionalusis

Racionaliojo tipo kalbėtojas yra linkęs daugiau analizuoti reiškinius, svarstyti, argumentuoti. Besiruošdamas kalbai jis griežtai sistemina medžiagą, detalai apmąsto planą, nors kalbėdamas gali juo ir nesinaudoti. Šio tipo kalbėtojas yra linkęs skandinti mintį žodžių gausybėje. Jam reikėtų stengtis kalbėti emocionaliau, vaizdžiau, rasti tą vienintelį nepakeičiamą žodį, parinkti tinkamų pavyzdžių

savo minčiai iliustruoti. Manoma, jog kaip tik šio tipo mokiniai vengia laisvų temų, labiau mėgsta literatūrinės analizės rašinius, referatus, mokslinius pranešimus, o gyvenime lengvai susitvarko su dalykiniais raštais, ataskaitomis ir planais.

Intuityvusis

Emocinio intuityvaus tipo kalbėtojas šneka aistringai, įsijautęs, nevengdamas aštresnio žodžio, tačiau ne visada sugeba „sudurti galą su galu“, — pameta mintį. Todėl jam būtina prieš akis turėti trumpą konkretų planą su pažymėtu laiko limitu, kad jo gražbylystė neatrodytų tik emocingas plepėjimas. Šio tipo mokiniai noriai rašo laisvas temas, greitai perpranta publicistinį ir populiarųjį mokslinį stilių.

„Filosofinis“

Sunkiau apibūdinti tuos, kurie skiriami „filosofinei“ grupei, nes jie gali būti labiau ar ne tokie jausmingi, labiau ar ne itin linkę analizuoti. Šio tipo žmonėms būdingas pastovus domėjimasis kuria nors tema. Jie gali ilgai ir kruopščiai nagrinėti vieną klausimą, raustis archyvuose ir parengti puikų mokslinį straipsnį arba pranešimą, tačiau nemėgsta populiarus mokslinio stiliaus ir vargiai prisiverčia rašyti dalykinius raštus. Taip pat sunku juos prišnekinti kalbėti didelei auditorijai arba parašyti publicistinį straipsnį. Šio tipo mokiniai dažniausiai renkasi temas, kurios reikalauja visapusiškai apsvarstyti kurią nors problemą.

Lyrinis

Paskutinė grupė — **lyrinis**, arba **vaizdinis**, tipas. Meninės prigimties žmonės mąsto daugiau vaizdais nei loginėmis kategorijomis (nors tai visai nereikia, kad jų mąstymas nelogiškas). Tai būdinga ne tik profesionaliems menininkams, bet ir daugeliui žmonių, kurių kalba neįprastai ryški, pilna epitetų, tropų ir vidinio jaudulio, galinčio sugraudinti auditoriją iki ašarų, tačiau dažniausiai tokiai kalbai stinga nuoseklumo ir pagrįsto argumentavimo. Vaizdinio tipo žmonės paprastai mėgsta gamtą, poeziją, neretai bando kurti.

Taigi kiekvieno tipo kalbėtojai turi savo privalumų ir trūkumų. Mokytojui reikėtų žinoti, kuria kryptimi dera lavinti mokinio oratorinius gebėjimus ir kokius trūkumus pašalinti.

Adresatas

Adresatas (vok. *Adressat* — gavėjas) — tai tas, kuriam informacija perduodama. Šiuo atveju tai klausytojai. Kalbėtojas turi žinoti savo klausytojų poreikius, interesus, pažiūras ir žinių lygį, kad galėtų sėkmingai su jais bendrauti. Todėl jis turi atsakyti sau į keletą klausimų.

1. Kam aš kalbėsiu?

Kai mokomės kalbėti, mūsų auditorija yra mūsų šeima, klasė arba grupė — savuosius mes pažįstame. Jeigu tekėtų kalbėti kitai auditorijai, pirmiausia reiktų atlikti vadinamąją demografinę analizę: nustatyti klausytojų amžių, lytį, išsilavinimą, užsiėmimą, tautybę, religines pažiūras. Juk nuo to priklauso, ar tema tinka auditorijai.

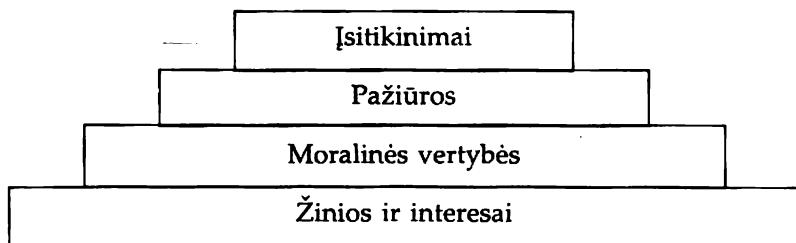
2. Kiek mano auditorijai aktuali ši tema?

Prieš ruošdamasis pateikti kurią nors temą, turi žinoti:

- ar klausytojai tuo domisi?
- kiek žinių jie turi iš to dalyko?
- koks jų požiūris?

Tai būtina žinoti, nes nuo to priklauso, ką kalbėsi ir ko nesakysi: jei klausytojai mažai susipažinę, nesidomi, pasakosi elementarius dalykus; jeigu jie išmano — ir pats turėsi parodyti išmanymą. Perpratęs auditorijos požiūrį, galėsi kalbėti apie tai, ką ji ir tikisi išgirsti. Tačiau jeigu ruošiesi klausytojus kuo nors įtikinti, turi įvertinti ne tik jų žinias ir interesus, bet ir moralines vertybes bei įsitikinimus.

Taigi kalbėtojui turi būti aiškūs auditorijos

Apklausa

Kaip tai išsiaiškinti? Patogiausias būdas yra apklausa. Ji gali būti atliekama žodžiu ir raštu. Pirmuoju atveju pasiteiraujama draugų, ar jiems bus įdomu tai išgirsti, ką jie apie tai žino ir pan.

Norint atlikti apklausą raštu, žinotina, kad yra trys klausimų rūšys: alternatyvūs, laiptiniai ir atviri klausimai (pagal E. S. Lucas).

Alternatyvūs klausimai

Alternatyvūs klausimai, kaip sako ir jų pavadinimas, pateikia 2 (3) galimybes. Pavyzdžiui:

Ar žinote ... ?

Taip _____	arba	Taip _____
Ne _____		Ne _____
		Nesu tikras _____

Tokie klausimai tinka žinioms ir interesams nustatyti.

Laiptiniai klausimai primena alternatyvius, bet turi daugiau lygių. Pavyzdžiui:

Kokią reikšmę kasdieniniame gyvenime turi ...?

--	--	--	--	--

Didžiausią Didelę Vidutinę Turi šiek tiek reikšmės Jokios reikšmės

Jie tinka pažiūroms ir vertybėms nustatyti.

Atviri klausimai. Tai mūsų įprasti klausimai. Jie neriboją atsakymo galimybių. Pavyzdžiui:

Ką jūs manote apie ... ?

Ko tikitės iš ... ?

Ką darytumėte, jeigu ... ?

Tačiau respondentai (apklausiamieji) gali ir nepasakyti tai, ko jūs tikitės.

Taigi apklausa suteikia žinių apie auditorijos žinių lygį, pažiūras ir interesus. Dar daugiau: jeigu domėsi savo auditorija, jeigu klausytojai matys, kad jų lūkesčiai tau svarbūs, jie bus nusiteikę nuoširdžiai priimti tai, ką pasakysi.

Jeigu nuspręsi pateikti apklausą raštu, laikykis šių principų (pagal E. S. Lucas):

- 1) rūpestingai suplanuok apklausą, kad gautum tą informaciją, kurios reikia;
- 2) panaudok visų trijų tipų klausimus;
- 3) įsitikink, kad klausimai yra aiškūs ir nedviprasmiški;
- 4) apklausa turi būti trumpa.

Surinkęs žinias, jas apibendrink:

<ol style="list-style-type: none"> 1. Kaip auditorija domisi (šiuo dalyku) _____ 2. Kiek žinių turi (iš šios srities) _____ 3. Požiūris (į šį dalyką) _____ 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tai reiškia, kad galiu juos sudominti kalbėdamas apie _____ 2. Tinkamiausia medžiaga būtų _____ 3. Turiu įtikinti, kad _____
--	---

Paašškinkite mokiniams, kad ruošdamiesi kalbai jie turi atsižvelgti į auditoriją.

1. Nekalbėk to, ką auditorija jau žino!

2. Žmonės yra egocentriški. Jie girdi tai, ką nori girdėti.

Visas kalbas jie priima turėdami galvoje vieną klausimą: „Kodėl man tai svarbu?“ Todėl:

3. Stenkis, kad klausytojai būtų suinteresuoti. Kreipkis į juos, pasiek, kad tavo kalbą jie priimtų kaip aktualią sau (pavyzdžiui: „Mums kiekvieną dieną reikia ...“, „... ir mums taip gali atsitikti.“).

4. Nebūk per daug dalykiškas, — kiekvieną temą galima dėstyti populiariai. Jei vartoji terminus, jie turi būti visiems suprantami.

5. Venk abstrakcijų, sausų faktų, — įsmenink savo idėjas. Atsimink: žmonės domisi žmonėmis (*D. Karnegis*), todėl duok vardą savo herojui ir tegul jį veikia tie dalykai, apie kuriuos kalbi.

6. Visą ruošimosi laiką klausk savęs: kas auditorijai patiks ir kas ne? kuo jie gali suabejoti ir ko paklausti? kaip jie reaguos į kalbos įžangą ir pabaigą? ar šie pavyzdžiai bus jiems aiškūs? ir t. t. Atsakydamas į šiuos klausimus, stenkis pasijusti savo klausytojų kailyje, pažiūrėti į viską jų akimis.

Kalbos situacija

Yra žmonių, puikiai kalbančių, bet toli gražu ne taip gerai rašančių. Taip yra todėl, kad vieta, klausytojai ir pan. įkaitina juos ir ištraukia iš jų proto daugiau, negu jie galėtų duoti be šitos šilumos.

B. Paskalis

Aplinka

Galėtume skirti dvi pagrindines viešojo žodžio vartojimo sritis:

Formalioji

1) *formaliają* (politinių veikėjų, advokatų ir prokurorų kalbos; kalbos dalykinių priėmimų metu, iškilminguose susirinkimuose, mitinguose ir pan.);

Neformalioji

2) *neformaliają* (kalbos nedidelio masto minėjime, susirinkime; paskaita, pranešimas, pasakojimas, aiškinimas; kvietimas, sveikinimas, pristatymas, padėka, užstalės kalbos, laidotuvių kalbos ir pan.).

Pasakyti bent keletą sakinių klausantis žmonių grupei — jau viešoji kalba. Tad viešosios kalbos vartojimo sritis — visur, kur yra kalbama dėl tam tikrų priežasčių susirinkusiems žmonėms. Atsakinėjimas pamokų metu taip pat yra viešosios kalbos forma.

Kalbėtojui reikėtų suprasti, jog kalbant formalioje, oficialioje aplinkoje ir kalba būna formalesnė, labiau suvaržyta. Kadangi jaučiama didesnė atsakomybė už kiekvieną

žodį, pasirenkamas ir atitinkamas kalbos sakymo būdas (žr.: „Kalbų sakymo būdai“, p. 156—158), o neformali aplinka leidžia laisviau jaustis, improvizuoti, vartoti įvairesnes raiškos priemones, pavyzdžiui, kalbėti tarmiškai.

Laikas Kiti svarbūs kalbėtojai dalykai: kada kalbėsiu? kur kalbėsiu? kiek bus klausytojų? kiek laiko man skirta? Juk ne tas pat yra kalbėti iš ryto, kai žmonės pailsėję ir nusiteikę dirbti, ir prieš pat pietus, kai dauguma jau išalkę, ar po pietų, kai klausytojai sotūs ir jau kiek abejingi.

Astronominis Ne tas pat kalbėti per pertrauką tarp užsiėmimų, kai žmonės nusiteikę pailsėti ar sutvarkyti savo reikalus, ir specialiai susirinkusiems tavo kalbai skirtu laiku. Tavo kalba vienaip bus orientuota, jei artėja šventės, ir kitaip, jei jos jau praėjo; vienaip gali pradėti, jei už lango pūga, ir kitaip — jei pavasaris.

Socialinis Svarbu yra, ir kur kalbėsi: kokio dydžio bus patalpa, ar ji maloniai klausytojus nuteiks (nešiukšlina, neužgriozdinta, lenta nuvalyta). Galbūt teks kalbėti didelėje salėje ar mokyklos kieme, kur negalėsi pasinaudoti vaizdinėmis priemonėmis. Tai reikia žinoti prieš ruošiantis.

Kalendorinis Svarbu ir tai, kiek bus klausytojų. Juk dešimčiai kalbėsi kitaip negu šimtui. Čia pateikiama schema, vaizduojanti, kaip kalbėjimo pobūdis, balso stiprumas ir distancija tarp adresato ir adresanto priklauso nuo auditorijos dydžio (pagal G. Rodman).

Vieta

Auditorijos dydis

Distancija		Balso stiprumas	Kalbos pobūdis
Asmeniniai kontaktai (nuo 0,6 m iki 1,0 m)		silpnas	privatus
Maža uždara grupė (0,6 m — 1,5 m)		silpnas	privatus
Maža atvira grupė (1,5 m — 2,5 m)		vidutinis	pokalbio
Maža auditorija (1,8 m — 3,0 m)		vidutiniškai garsus	viešo pokalbio
Didelė auditorija (3,0 m — 6,0 m)		garsus	iškilmingas

Jeigu patalpa didelė, o žmonių nedaug, reikia paprašyti juos persėsti arčiau kalbėtojo, — „suplakti į vieną psichinę masę“ (D. Karnegis). Įtikinti pavienius asmenis daug sunkiau negu didelę žmonių minią. Daugelio žmonių artumas sustiprina jausmus, todėl minioj žmogus jaučiasi kažkiek apsvaigęs.

Dėl šios priežasties, kaip teigia B. Giedra:

— minia greitai susijaudina dėl menkiausių priežasčių;

— atsiduoda vienai kuriai idėjai ar jausmui, užmiršdama kitas dvasines vertybes;

— intelektinė sfera tarsi užblokuojama, todėl minia lengvabūdiškai greitai patiki tuo, kas skelbiama;

— minia nepakenčia kiekvieno, kuris drįsta pareikšti priešingą mintį;

— minią gali suvaldyti tik ramus, savimi pasitikintis vadovas.

Kažin, ar pradedančiam kalbėtojui teks prabilti į minią, t. y. didesnę ar mažesnę įvairių žmonių sambūrį, kuris susirinko į vieną vietą dėl tos pačios idėjos, fakto ar atsitikimo (B. Giedra), tačiau išmanyti minios psichologiją ir suprasti, kaip veikti, reikėtų.

PAPILDOMA LITERATŪRA

Čepaitienė G. Kalbos etiketas ir mokykla. Šiauliai, 1996. P. 9—16.
Razauskas R. 365 vadovo dienos. V., 1994. P. 127—130.

Ugdyskite orientacinius gebėjimus.

UŽDUOTYS

1. Siekite, kad mokiniai suprastų, kas yra tinkama tema.

Užduočių pavyzdžiai:

a) Surašyk, kuo domiesi tu pats ir kuo domiesi tavo draugai. Kas sutampa?

b) Sudaryk du temų sąrašus: 1) iš to, ką skaitei ir girdėjai, 2) iš to, ką kalba tavo draugai. Palygink abu ir padaryk išvadas.

c) Rask žodyne 20 žodžių, kurie galėtų būti temos pavadinimo pagrindas.

d) Surašyk dalykus, apie kuriuos būtų įdomu išgirsti: istorijos mokytojui, namų šeimininkei, sporto būrelio nariams, tavo gimtąsias vietas lankantiems turistams.

<p>e) Įsivaizduok, kad kalbėsi:
senelių namuose,
mokyklos literatū susirinkime,
šefuojamojoje žemesnėje klasėje.</p> | <p>Kurios temos tiktų?
„Kaip žaisti futbolą?“
„Kodėl vaikai bijo?“
„Rašytinės ir sakytinės kalbos ypatybės.“
„Naujausi įvykiai.“</p> |
|--|--|

2. Paaiškinkite, kas yra kalbos intencija.

Klausimų pavyzdžiai:

- a) Pasakojama, kad senovės romėnai po savo garsaus oratoriaus Cicerono kalbos taip jam pagyrimą reiškę: „Tikrai gražiai kalbėjo!“, „Puikiai!“ O graikai po Demostenos kalbos, nukreiptos prieš makedoniečius, šaukę: „Karas makedoniečiams!“ Kuris iš oratorių kalbėjo geriau ir kodėl?
- b) Kaip kalbėtum duota tema (pavyzdžiui, „Oras“), jei tau reikėtų: a) sudominti, b) pamokyti, c) padaryti įspūdį, d) įtikinti?

3. Sudarykite tikslo formulavimo įgūdžius. Uždavinių pavyzdžiai:

- a) Sugalvok tikslą vienai iš pateiktų temų ir užrašyk jį 3 kartus vis kitais žodžiais. Kuris jų geriausiai nurodo kryptį?
- b) Pasirink temą ir parašyk jai 3 skirtingus tikslus:
- kaip informacijai,
 - kaip įtikinimo kalbai,
 - kaip pramoginei kalbai.
- c) Analizuok pateiktas tikslų formuluotes. Ar jos atitinka reikalavimus?

4. Siekite, kad mokiniai suprastų, kaip kalbėjimas priklauso nuo situacijos ir adresato. Užduočių pavyzdžiai:

- a) Garsus alpinistas grįžo iš ekspedicijos. Ką jis papasakos:
- turistų klubui,
 - susitikime su visuomene,
 - vidurinėje mokykloje,
 - savo artimiausių draugų rate,
 - alpinistų susirinkime?
- b) Artėja Motinos diena. Ką kalbėtum, jei Motinos diena būtų pažymima:

- klasės susirinkime,
 - klasės tėvų ir mokinių susirinkime,
 - mokykloje suruoštame koncerte,
 - (miesto) kultūros namuose,
 - bažnyčioje,
 - aplankant kapines ir pagerbiant mirusias motinas?
- c) Kas būtų tinkama kalbėti:
- Kalėdų šventės proga,
 - krepšinio varžybų atidaryme,
 - mūsų mokyklos metinių proga?
- d) Išklausk (perskaityk) kalbą ir išsiaiškink, ar kalbėtojas suvokė situaciją, adresatą, kalbos tikslą.
- e) Paruošk 2—3 min. kalbą, kuri tiktų ateinančiai šventei.

Medžiagos rinkimas

Kalba turi plaukti ir rutuliotis iš dalyko išmanymo. Jeigu oratorius dalyko nesuvokė ir neperprato, visos gražbylystės — tik beprasmės vaikiškos pastangos.

Ciceronas

Mes visą laiką nesąmoningai renkame informaciją ir žinome daug daugiau negu manome. Todėl pirmasis medžiagos rinkimo žingsnis — „pajudinti“ savo atmintį.

Yra gera dešimtis įvairių pasirengimo būdų. Kiekvienas jų duoda ką nors nauja, nes įgalina į tą patį dalyką pažvelgti vis kitaip. Žinoma, gali būti, kad kuris nors iš jų konkrečiam žmogui arba rengiantis kalbėti tam tikra tema bus visai nenaudingas. Kurį būdą pasirinkti arba kaip juos derinti, — paties kalbėtojo reikalas. Pavyzdžiui, jeigu žmogus yra „griežtas logikas“, mėgstantis klasifikuoti, galbūt jam tikslingiau iš karto rašyti struktūrinį planą (žr.: „Kalbos planavimas“, p. 95). Tačiau paprastai mokiniai jo nemėgsta ir daugelis net mano, kad jis nėra reikalingas. Kodėl? Pasirodo, mūsų mintys nėra linkusios paklusti griežtai struktūrinio plano schemai. Jos remiasi asociacijomis. Tad kodėl neleidus asociacijoms atlikti savo darbo? Leiskime laisvai plaukti mintims, susijusioms su mūsų tema. Čia tinka vadinamieji „proto sukrėtimo“ metodai: „minčių lietus“, „temos žemėlapis“ ir laisvasis rašymas.

**Proto
sukrėtimo
metodai**

„Minčių lietus“

„Minčių lietus“ — vienas geriausių būdų prisiminti, ką žinome. Kaip galėdami greičiau stulpeliu užrašome viską, kas tik ateina į galvą, nesirūpindami nei rašyba, nei skyryba, nei logika. Tai gali trukti 5—10 min. Svarbiausia netyrinėti, nesvarstyti, galima net nesuprasti iki galo, tiesiog leisti skristi mintims, nesvarbu, ar tai frazė, žodis ar klausimas. Tai būdas, kuris padeda rasti ryšius tarp to, kas yra atmintyje. Parašius reikia ieškoti tų ryšių: svarbiausius dalykus apvesti debesėliais, pažymėti žvaigždutėmis, nubrėžti rodykles ir pan. Jei negavome to, ko norėjome, galime savo mintis „pajudinti“ dar kartą.

„Temos
žemėlapis“

„Temos žemėlapis“ — tai būdas išsiaiškinti, kokia tvarka būtų galima išdėstyti tai, ką rasime tinkamo ta tema pasakyti. Tema užrašoma lapo apačioje arba viduryje ir „auginama“ brėžiant linijas nuo jos ir užrašant naujas mintis. Tos mintys savo ruožtu taip pat gali skilti į smulkesnes, tuomet „auginsime“ jas (kiek to reikia duotai temai). Ir atvirksčiai: pamatę, kad keletas smulkesnių dalykų gali būti apibendrinta, šalia užrašysime apibendrinančią mintį ir linijomis sujungsime ją su tomis detalėmis. Todėl toks darbas būna panašus į išsišakojusį medį arba į žemėlapi su keletu magistralių ir daugybe kelių bei takelių, vedančių prie didesnių ir mažesnių „ežeriukų“, kuriuose įrašytos mūsų mintys.

Šis būdas panašus į „minčių lietu“, tačiau duoda naujų idėjų, parodo ryšius tarp atskirų minčių ir įgalina greičiau rasti kalbos struktūrą.

Laisvasis
rašymas

Laisvasis rašymas — būdas nustatyti pradinę kryptį. Tai automatiškas rašymas, rašymas „nemąstant“. Jis ypač tinka tada, kai žmogus nežino, kaip pradėti, ką pasakyti, arba nesupranta, kaip komponuoti. Toks 10—15 min. rašymas nesustojant — tai būdas pralaužti vidines užtvaras: nereikia mąstyti apie formą, ieškoti kokios nors tvarkos, nereikia nieko taisyti, ieškoti tinkamo žodžio ar detalių. Taip darydami tik sustabdytume minčių tėkmę. Dėl šios priežasties reikia užsirašyti visas mintis ir, net jeigu galva atrodo visiškai tuščia, vis tiek judėti pirmyn.

Šis būdas ugdo išraiškos originalumą, todėl baigus rašyti reikia perskaityti tai, ką parašei, ir paieškoti kalbos struktūros apmatų bei išraiškos „perliukų“.

Taigi „minčių lietus“, „temos žemėlapis“ ir laisvasis rašymas yra populiariausi būdai savo atminčiai „sukrėsti“.

Euristinis planavimas

Tik, žinoma, jų dažnai nepakanka: tenka ieškoti specifinės atitinkamos temos medžiagos. Kaip jos ieškoti? Yra keletas vadinamojo euristinio planavimo būdų, kai medžiaga renkama remiantis tam tikrais aspektais. Mokinių dėmesiui galima pateikti Aristotelio klausimus, K. Burké pentadą bei „klasikines temas“.

Aristotelio klausimai

Aristotelio klausimai — tai būdas dalyko prigimčiai tyrinėti. Graikų filosofas Aristotelis nustatė keturias „bendras temas“.

1. Definicija (apibrėžimas): kas tai yra?

2. Chronologija (įvykių seka): kas atsitiko ir kokia tvarka tai vyko?

3. Gretinimas ir kontrastas: kokie yra panašumai ir skirtumai?

4. Priežastis ir pasekmė: kokios yra priežastys ir kokie rezultatai?

Pentada

Pentada — penki klausimai, reikalaujantys dalyką išdėstyti tarsi dramą, panaudojant penkias kategorijas: veiksmą, sceną, veikėją, priemones ir tikslą. Mes turėtume taip klausti:

1. Kas atsitiko? (Veiksmas.)

2. Kada ir kur veiksmas vyksta? (Scena.)

3. Kas sąlygojo veiksmą? (Veikėjas.)

4. Kaip veiksmas vyksta? (Kas, ką, kaip? — priemonės.)

5. Kodėl veiksmas vyksta? (Tikslas.)

Šie klausimai gali būti naudingi aiškinantis, kiek žinai apie temą, ką dar reikėtų sužinoti. Rengiantis jie padeda kiekvienam aspektui skirti vienodą dėmesį.

Klasikinės temos

„Klasikinės temos“ — teksto tipus atitinkantys klausimai (patobulintas Aristotelio modelis). Tai dar vienas būdas rasti, ką pasakyti duota tema. Turėdami galvoje savo temą, galime peržvelgti šiuos klausimus:

1. **Apibrėžimas.** Kaip tai aiškinama (žodyne, enciklopedijoje ...)?

Kuriai didesnei klasei priklauso X?
Kuo jis skiriasi nuo kitų tos klasės narių?

Kurios dalys sudaro X? Kokie yra jo poklasiai?

2. **Lyginimas.** Kuo X panašus į Y? Kurie X ir Y bruožai yra bendri?
Kuo X skiriasi nuo Y? Kaip jie sudaro kontrastą?
Kuo X yra, pavyzdžiui, svarbesnis už Y?
3. **Priežastis — pasekmė.** Kokios yra to dalyko priežastys? Kokios pasekmės?
Jeigu tai įvyktų, kas būtų paskui?
Jeigu tai teisinga, kas klaidinga?
4. **Aplinkybės.** Kas yra įmanoma esant šioms aplinkybėms? Kas ne?
Kas atsitiko X praeityje? Kas tikriausiai atsitiks ateityje?
5. **Įrodymas.** Kurie (dalykai, žmonės ...) yra „už“ tai? Kurie „prieš“?
Ką apie tai pasakė autoritetai? Ką pasakė žmogus, kuris tai patyrė?
Kurie statistiniai duomenys tai patvirtina (arba paneigia)?
6. **Posakiai.** Kurį žinomą posakį čia galima pritaikyti?
Kuriuos pavyzdžius iš panašių situacijų galima pritaikyti?

Negi viską, ką vienaip ar kitaip pasižymėjome, sakysime? Galbūt taip, o gal ir ne. Kai atrandame, ką pasakyti, reikia suformuluoti **teiginį** — pagrindinę kalbos mintį, arba tezę. Tai ji nuspręš, ką palikti ir ką atmesti (žr.: „Pagrindinės minties samprata“, p. 68).

Kur galima ieškoti reikiamos medžiagos? Apibendrintai galėtume pasakyti, jog pagrindiniai informacijos „sandėliai“, anot J. Ereto, yra:

1. Kalbėtojo žinios ir patirtis.
2. Knygos, žurnalai, laikraščiai.
3. TV, radijo laidos, kino filmai.
4. Paskaitos, kalbos, gyvenimo stebėjimas.

Kadangi žmogaus atmintis nėra tobula (atrodo, kad atsiminsime, bet iš tiesų gana greitai užmirštame), išmokime ir išmokykime tvarkyti „popierinę atmintį“ (J. Eretas).

Informacijos
„sandėliai“

Išrašai ir iškarpos

Kaip
užsirašyti?

Skaitydamas knygą, užsirašyk ant atskirų, vienodo formato popieriaus lapelių tai, kas tinka pasirinktai temai, nurodydamas:

bendrą išrašo pavadinimą

ir

knygos metriką:

— autorių,

— pavadinimą,

— kur išleista ir kada,

— iš kurio puslapio išsirašei medžiagą.

Tuomet galėsi pasakyti klausytojams, kur radai duomenis. Pavyzdžiui:

Bendravimas

„Gamybos vadovai įvairaus pobūdžio bendravimui skiria 80—90% viso savo darbo laiko.“

Razauskas R. 365 vadovo dienos. V., 1988. P. 16.

Neužmiršk parašyti kabučių, kai autorių cituoji tiksliai, tačiau jeigu medžiaga yra tik įdomus pavyzdys, gali perfrazuoti autoriaus mintis, pasakyti jas savais žodžiais, įpinti jas į savo sakinį. Pavyzdžiui:

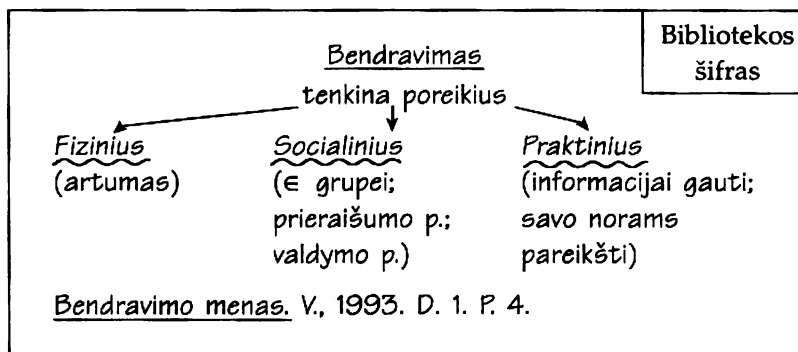
Iškalba

Amerikiečių psichologas D. Karnegis sakosi norįs, kad visame Žemės rutulyje prie patalpų, į kurias žmonės renkasi mokytis oratorinio meno, būtų užrašyti Napoleono žodžiai: „Karo menas — tai mokslas, kuriame viskas nepavyksta, išskyrus tai, kas buvo apskaičiuota ir apgalvota.“

Karnegi D. Kaip išsiugdyti pasitikėjimą... V., 1992. P. 29.

Į vieną lapelį užsirašyk tik vieną mintį. Taip patogiu rūšiuoti, skirstyti lapelius, kai prireikia rengti kalbą ar rašyti rašinį.

Kai teksto daug, neišrašinėk visko, geriau nusibraižyk medžiagos schemą. Pavyzdžiui:

Sutartiniai
ženklai

Naudok simbolius ir santrumpas — tai sutaupys laiką.
Pavyzdžiui:

- + — „taip pat ir“; „tai gerai“;
- — „išskyrus“, „tai neigiamas dalykas“;
- = — „tai tas pats“;
- — „iš to išplaukia“, „tai veda į“;
- € — „priklauso“ ir pan.

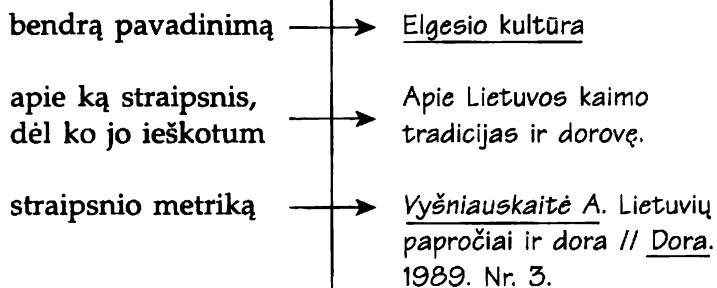
Kai įrašo kortelėje yra pavadinimas, nekartok jo. Įsivesk santrumpą, pvz.: „Bendravimas“ — „B“, „Masinė komuni-
kacija“ — „Mas. k.“ ir pan.

Spaudos
iškarpos

Reikia susiformuoti įprotį skaitant spaudą išsikirti tai, kas įdomu ir gali būti naudinga. Iškarpos pakraštyje reikia pasižymėti:

- laikraščio pavadinimą,
 - leidimo metus, mėnesį ir dieną,
 - numerį ir puslapį,
- kad visada žinotum, iš kur išsikirpai.

Jei iškirpti negalima, ant lapelio pažymime:

Kaip rasti
svarbiausius
teiginius?

Kaip galima greitai suprasti, kas straipsnyje svarbiausia? Daug ką gali pasakyti pavadinimas, tačiau jeigu jis kūrybiškas, intriguojantis, ne ką galėsime suprasti. Tuomet reiktų ieškoti frazių, nurodančių, kuri informacija svarbiausia, prasidedančių: „*taigi ...*“, „*pavyzdžiui*“, „*kitaip sakant*“, „*vadinas*“...

Kartoteka

Kur laikyti išrašus? Geriausia pasidaryti kartoteką: surūšiuoti korteles ir iškarpas pagal bendrus pavadinimus („Sportas“, „Elgesio kultūra“, „Iškalba“, „Mistika“ ir pan.) ir sudėti jas į atskirus vokus. Ant voko užrašomas pavadinimas ir vokalas dedamas į specialiai tam tikslui pasidarytą dėžutę.

Tų vokų turinį nuolat papildome ne tik išrašais ir iškarpomis, bet ir savo mintimis, kurios brangesnės mūsų protui „negu rubinai, deimantai ir grynas auksas“ (D. Karnegis), ir tuo, ką išgirstame (taip pat užsirašydami į popieriaus lapelius, kas kalbėjo, kokia tema, kada, kokia proga).

Interviu

Oratoriaus pareiga — kalbėti tiesą.

Platonas

Sąvoka
Rūšys

Kartais jokia prieinama literatūra negali pateikti tos informacijos, kurios reikia. Štai tada ir ieškome žmogaus, kuris turi specialių žinių mums rūpimu klausimu. Interviu — tai planuotas susitikimas, kurio metu gaunama informacija. Jis visada turi tam tikrą tikslą, todėl nėra toks laisvas kaip paprastas pokalbis. Interviu gali būti *proginis* (pavyzdžiui, asmens jubiliejaus ar valstybės šventės proga, atvykus į žymiam asmeniui ar pasiekus kam nors kokių laimėjimų ir pan.) ir *informacinis*, kai pagrindinis interviu tikslas — sukaupti informaciją pranešimui.

Tikslai

Interviu gali būti naudingas, jeigu:

— reikia gauti naujausią informaciją (spausdinti šaltiniai, ypač knygos, visada yra truputį senstelėję);

— reikia gauti žinių apie labai siaurą sritį, apie kurią tyli laikraščiai arba kitos informacijos priemonės (pavyzdžiui, apie mokyklos ar miestelio įvykius);

— žmogus, turintis specialių žinių, nori jomis pasidalyti;

— tam tikro asmens nuomonė padidins susidomėjimą tavo pranešimu (dėl šios priežasties žurnalistai medžioja

interview iš Prezidento net tada, kai gali gauti informaciją iš jo informacinės tarnybos, — mat nori išgirsti „iš pirmų lūpų“).

Mokymo reikšmė

Ar naudinga mokyti interview?

Mokytoja A. Labanauskienė (Alytaus 11-oji vid. m-kla), turinti nemažą interview mokymo praktiką, teigia, kad šis medžiagos rinkimo būdas padeda išmokti bendrauti, ugdo pasitikėjimą savimi ir skatina plėsti akiratį. Interview mokiniam (IX kl.) patinka, ir jie noriai šį darbą atlieka.

Pirmiau negu mokiniai paprašys interview savo tėvelių darbovietėje ar mūsų istoriją prisimenančio senolio, turime jiems perteikti keletą pagrindinių interview principų. Reikia išmanyti, kaip pasiruošti interview, kaip jį atlikti ir ką daryti po to.

Interview organizavimo principai
Prieš interview

Būkite pasirengę pateikti šiuos nurodymus (pagal E. S. Lucas):

1. Suformuluok tikslą.

Tarkim, padirbėjai bibliotekoje, peržvelgei visus prieinamus šaltinius, tačiau dar liko neaiškių dalykų. Nusprendei, kad geriausia bus pasiteirauti išmanančio žmogaus. Štai dabar ir suformuluok interview tikslą.

2. Nuspręsk, iš ko prašysi interview.

Jeigu informaciją tau gali suteikti kuri nors organizacija, paprastai dera kreiptis į viršininką. Jis turi daugiausia informacijos ir gali nurodyti dar nežinomus šaltinius arba pristatyti asmeniui, kuris geriausiai išmano tą sritį.

3. Susitark dėl interview.

Galima paskambinti telefonu, parašyti laišką, bet geriausia nueiti pačiam. Taip parodysi žmogui pagarbą. Pirmiausia reikia prisistatyti (kas esi ir iš kur), atskleisti savo tikslą ir paaiškinti, kodėl interview yra svarbus. Kai asmuo sutiks, susitarkite dėl datos (pavyzdžiui, po trijų dienų).

4. Nuspręsk, ar įrašysi kalbą į garsajuostę.

Yra keletas argumentų „už“ ir „prieš“.

„Už“: — tavo rankos ir protas bus laisvi, galėsi sekti interview ir formuluoti situacinį klausimą;
— nebus baimės suklysti ar praleisti ką nors svarbaus.

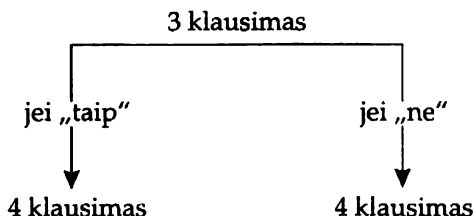
„Prieš“: — žmogus, iš kurio imsi interview, gali pasijusti nepatogiai, pamatęs mikrofoną, tai gali sugadinti interview;

— turėsi praleisti daug laiko perklausydamas medžiagą, kad atrinktum tai, kas reikalinga (kai užsirašinėji interviu metu, paprastai rašai tik pagrindinius teiginius).

Jei nuspręsi pasinaudoti technika, paprašyk leidimo įrašyti. Be asmens sutikimo įrašinėti jo kalbą neetiška.

5. Paruošk klausimus.

Tai pats svarbiausias darbas. Klausimai turi būti aiškūs ir nuoseklūs. Jeigu duodi tokį klausimą, į kurį asmuo gali atsakyti arba teigiamai, arba neigiamai, būk pasiruošęs kitus du klausimus:

Yra keletas klausimų rūšių, kurių reikia vengti, kad nepasirodytum kaip nepatikimas ir neišmanantis dalyko:

— klausimų, į kuriuos galima atsakyti be interviu (atsakymą gali rasti informacinėje literatūroje, periodikoje);

— neaiškių, miglotų klausimų (pavyzdžiui, „Kokia ... ateitis?“, „Ar jūs manote, kad tai gerai?“);

— nurodančių klausimų („Jūs galvojate, kad ..., ar ne?“);

— klausimų serijos (t. y. kelių klausimų vienas po kito, kai pašnekovui neduodama laiko į juos atsakyti);

— klausimų, į kuriuos galima atsakyti tik „taip“ arba „ne“.

Interviu metu

6. Atvyk laiku ir tinkamai apsirengęs.

Taip parodysi pagarbą asmeniui ir interviu svarbą.

7. Pakartok interviu tikslą.

Žmogus gali būti jį ir primiršęs, o juk tu nori gauti aiškia ir išsamia informaciją.

8. Sek interviu eigą.

Asmuo, atsakinėdamas į 2-ąjį klausimą, gali atsakyti ir į 5-ąjį. Stebėk, kad neklaustum to, ką jau pasakė.

9. Atidžiai klausykis.

Trumpai pasižymėk svarbiausias mintis (net ir jei įrašinėji). Būtinai pasižymėk vardus ir skaičius. Žymėkis trumpai, kad nerašytum visą laiką, kol asmuo kalba.

Nenutrauk pašnekovo ir neprieštarauk jam. Nereikšk savo nuomonės.

Laikykis gero klausymosi patarimų: pritark pašnekovui neverbalinėmis priemonėmis arba trumpute replika („Taip“, „Tai įdomu“ ir pan.).

Jei ko nors nesupratai, paprašyk paaiškinti arba perfrazuok pašnekovo mintį (pavyzdžiui: „Gal galėtumėt pateikti pavyzdį?“, „Ar jūs vartojate šį žodį ... prasme?“, „Jūs sakote, kad ... Kodėl taip manote?“).

Pabaigoje galima pasiteirauti: „Kokio klausimo jūs tikėjotės, bet neišgirdote?“

Po interviu

10. Padėkok už interviu.

Jei norėsi kalbantįjį cituoti, būtinai paprašyk leidimo.

11. Peržvelk savo užrašus.

Daryk tai kuo greičiau, kol informacija galvoje dar šviežia, kol dar atsimeni, ką reiškia santrumpos ir ženklai. Papildyk detales.

12. Tvarkyk informaciją.

Rask tą informaciją, kuri naudinga tavo pranešimui. Apibendrink interviu ir pamatysi, kad medžiaga tavo kalbai sudaryta iš keleto punktų: skaičių, pokštų ir citatų.

Susirašyk reikiamą informaciją į lapelius, kad visą medžiagą turėtum vienodo formato popieriuje, taip lengviau ją tvarkyti ruošiant kalbą.

PAPILDOMA LITERATŪRA

1. Čepaitienė G. Informacinių tekstų analizė // Gimtasis žodis. 1994. Nr. 9, 10.
2. Nauckūnaitė Z. Rašymo mokymas: Kaip rinkti medžiagą // Gimtasis žodis. 1997. Nr. 12.
3. Piročkinas A. Jaunajam lituanistui. V., 1990. P. 97—101.
4. Ruseckienė L. Interviu panaudojimo galimybės // Gimtasis žodis. 1996. Nr. 11.

Supažindinkite mokinius su ypatinga medžiagos rinkimo forma — interviu.

1. Siekite, kad mokiniai suvoktų esą atsakingi už savo žodį. Užduoties p a v y z d y s:

Paimk interviu iš draugo. Apibendrink medžiagą ir papasakok jam pačiam girdint. Tavo tikslas — nesulaukti priekaišto, kad iškreipei jo mintis.

2. Mokykite tinkamai sudaryti klausimus. Užduočių p a v y z d ž i a i:

— Čia pateikiami klausimai paruošti interviu su mokyklos psichologe. Į juos galima atsakyti tik „taip“ arba „ne“. Suformuluok šiuos klausimus taip, kad į juos būtų galima atsakyti daug plačiau:

- 1) ar jūs mėgstate savo darbą?
- 2) ar mokiniai lankosi pas jus?
- 3) ar kreipiasi į jus mūsų mokyklos mokytojai?
- 4) ar jūs sprendžiate konfliktus?
- 5) ar domitės, kaip atsiliepiama apie jūsų darbą?
- 6) tikriausiai galėtumėte daugiau mums padėti, jeigu jūsų darbo sąlygos būtų geresnės?

— Paruošk planuoto interviu klausimus ir pateik juos draugų teismui: tesprendžia, ar tavo klausimai aiškūs, ar nedviprasmiški, nes iš šalies daug geriau matyti.

3. Siekite, kad būtų suprastas interviu tikslas. Užduočių p a v y z d ž i a i:

— Parašyk tikslus, kuriais vadovaudamasis imtumei interviu. Neužmiršk, kad interviu turi būti naudingas tavo darbui.

— Su kuo kalbėsiesi, norėdamas gauti tau rūpimą informaciją nurodyta tema?

4. Mokykite planuoti interviu. Užduočių p a v y z d ž i a i:

— Išsirink vieną iš tų asmenų, kurie galėtų suteikti tau reikalingą informaciją, ir paruošk jam klausimus.

— Iš pateikto sąrašo išsirink du asmenis, kuriuos norėtum pakalbinti. Parašyk po 5 klausimus kiekvienam interviu.

- 1) Miesto meras,
- 2) rašytojas, rašąs jaunimui,
- 3) mokyklos direktorius,

- 4) krepšinio komandos treneris,
- 5) tavo mėgstamas dainininkas,
- 6) parduotuvės savininkas,
- 7) užsienio turistas,
- 8) tavo mokytojas.

— Įsivaizduok, kad turi galimybę gauti interviu iš įžymaus žmogaus. Apgalvok:
 su kuo norėtum kalbėti?
 ką norėtum sužinoti?
 kaip klaustumei?
 kokios informacijos tau reikės papildomai paieškoti (prieš interviu)?

Iliustracinės medžiagos pateikimas

Keli pavyzdžiai, pasakyti glaustai ir savo vietoj, suteikia minčiai spindesio, svorio ir autoritetingumo; tačiau perdėtas pavyzdžių gausumas ir nereikalingos smulkmenos visada prastina kalbą.

L. Vovenargas

Žmogui kalbant neretai pastebime, kad jis arba išreiškia savo įspūdžius ir nesugeba jų apibendrinti, arba pasako teiginį, kurio nesugeba iliustruoti — konkretinti. Taigi reikia mokyti(s) panaudoti surinktą iliustracinę medžiagą.

Pirmasis žingsnis — suprasti, kuo skiriasi abstraktus teiginys nuo iliustruoto teiginio. P a v y z d ž i u i:

**Abstraktus
ir iliustruoto
teiginio
skirtumas**

Abstraktus

Žmogus galėtų ir daugiau įsiminti, jeigu laikytųsi natūralių įsiminimo dėsnų.

Iliustruotas

Žmogus naudoja ne daugiau kaip 10% įgimtos savo atminties galios. Likę 90% nueina niekais dėl to, kad jis pažeidžia natūralius įsiminimo dėsnius.
 (D. Karnegis)

Kaip teigia retorikos specialistai, kaip tik iliustracinės medžiagos panaudojimas skiria gerą kalbą nuo prastos. Todėl reikia susipažinti su pagrindiniais iliustravimo tipais ir išmokti jais naudotis.

Paprastai skiriami šie iliustravimo tipai:

- apibūdinimas,
- lyginimas ir supriešinimas,
- pavyzdžiai ir pasakojimai,
- statistika ir faktai,
- rėmimasis autoritetu.

Apibūdinimas

Norint paaiškinti kurią nors sąvoką, galima pasitelkti:

- jos apibrėžimą,
- paaiškinimą iš žodyno,
- sinonimą,
- kontrastinę sąvoką.

Siekdami išmokti (ir išmokyti) šio iliustravimo būdo, turėtume parinkti keletą sąvokų ir jas apibūdinti. Pavyzdžiui: *Renesansas, teologija, pesimistas, charizmatikai* ir pan. Daugelio sąvokų apibūdinimą galima rasti įvairiuose žinynuose, pavyzdžiui, **meditacija** (lot. *meditatio* < *meditor* — mąstau, apgalvoju) — susimąstymas, pasinėrimas į savo mintis, gilus susikaupimo būseną (*Raeper W., Smith L. Po idėjų pasaulį. V., 1995. P. 254.*)

Lyginimas

Jeigu dalykas gali tapti akivaizdesnis palyginus jį su kitu, reikia lyginti. Pavyzdžiui, Žemės dydį geriau suprasime palyginę jį su Saulės dydžiu; kadangi skaičių kalba yra negyva, pasitelkime trintuko ir klasės lentos analogiją ir pan.

Lyginimo taisyklės:

1. Paaiškink klausytojams, ką lygini ir kodėl.
2. Panašumą ar kontrastą iliustruok pavyzdžiu.
3. Gestais parodyk vieną ir kitą lyginimo dalis.

Pavyzdžiai

Kaip rodo tyrimai, konkretūs pavyzdžiai daugiau turi įtakos klausytojų įsitikinimams ir veiklai negu bet kuri kita iliustracinė medžiaga. Be pavyzdžių mintys atrodo blankios ir miglotos. Panagrinėkime su mokiniais Šv. Rašto parabolę. Jos abstrakčius dalykus padaro suprantamus ir aiškius.

Pavyzdžiais galima paaiškinti bet kurį bendrą teiginį. Jie pagrindžia, sudomina ir įtikina. Ypač įtikinantys yra kalbėtojo asmeninės patirties pavyzdžiai, t. y. pasakojimas iš pirmų lūpų. P a v y z d ž i u i:

Iš asmeninės patirties

„Kai kas mano, kad, norint būti sveikiems, aktyviems, tvirtiems, reikia daug valgyti. Ne, tai klaida. Jūs galite patys vienkart padaryti tokį bandymą: kramtykite kiekvieną kąsnį kaip įmanoma ilgiau, kuo daugiau

— Teiginys

minučių, netgi tol, kol maistas visiškai ištirps burnoje, ir pastebėsite, kad net ir labai mažai valgę įgavote jėgų daugeliui valandų. Aš kalbu jums apie šį eksperimentą todėl, kad pats taip neretai darydavau būdamas jaunas, Bulgarijoje. Studijuodamas aš buvau labai neturtingas ir dažnai neturėdavau ko valgyti, bet sykį pastebėjau, kad, kramtydamas maistą labai ilgai, jaučiuosi sotesnis, nei būčiau valgęs įprastiniu ritmu. Tai man atvėrė, kad maistas turi energijų, kurių dar nesugebame išlaisvinti ir panaudoti.“

— Asmeninė
autoriaus
patirtis

— Išvada

(Aivanovas C. M. Harmonija ir sveikata.
Prosveta, 1993. P. 108—109.)

Pavyzdžių
serija

Rėmimasis pavyzdžiais yra vienas lengviausių aiškinimo būdų: kiekvienas teiginys pagrindžiamas vienu išplėstu pavyzdžiu — pasakojimu arba keliais trumpučiais pavyzdėliais. P a v y z d ž i u i:

„<...> Ką šiandien turime sukurta ir padaryta, tai turime **kantrybės dėka**. Kantrybės dėka iškilo Egipte tūkstančių metų nesunaikinamos piramidės ir viduramžių metų nesenstančios gotikos bažnyčios. Kantrybei turime būti dėkingi, kad šiandien galime grožėtis dangiškomis madonomis <...> ir genijų sukurtais veikalais. <...> Naudojamės šiandien elektra, klausomės patefonų, lankom kinas. O kas juos išrado? Žmogus, kuris išsėdėdavo be jokios pertraukos prie darbo stalo dvidešimt keturias valandas. <...> Jei Edisonas būtų turėjęs tik gerą galvą, o neturėjęs kantrybės, mes šiandien <...> neturėtume daugelio patogumų.“

(Skurskis N. Savo kojomis. Alytus, 1992. P. 45.)

Taigi pavyzdžiai „kraunami vienas ant kito“ tol, kol pasiekiamas reikiamas įspūdis.

Pavyzdžių naudojimo taisyklės:

1. Rask tipiškus, aiškius ir įdomius pavyzdžius.
2. Pasirink tokį pavyzdį, kuris išaiškintų ir sustiprintų tavo mintį. Atsimink: „Pamokymų kelias ilgas ir sunkus, pavyzdžių kelias — trumpas ir lengvas“ (Seneka).
3. Paaškind klausytojams, kad tai pavyzdys („Pavyzdžiui“, „Ši istorija yra puikus pavyzdys, kaip reikia/nereikia ...“, „Mes tai galime suprasti pasitelkę tokį pavyzdį“).
4. Jei turi laiko, pateik daugiau negu vieną pavyzdį.

Savotiški pavyzdžiai yra pasakojimai ir anekdotai. Mokiniai juos dažnai išberia paskubomis, lyg bijodami, kad mokytojas jų nenutrauktų ir nepaprašytų „kalbėti į temą“. Paašškinkite mokiniams, kad pasakojimas — vienas iš dėmesio palaikymo būdų — turi būti pateiktas kaip galima išraiškingiau. Žmogui visada įdomu tai, kas susiję su jo kasdieniniu gyvenimu, todėl pasakodamas kurį nors įvykį, iliustruojantį temą, niekada neprašausi pro šalį.

Tas atsitikimas nebūtinai turi būti įvykęs. Galima pasakoti ir įsivaizduojamą atsitikimą pagal modelį „kas būtų, jeigu“. Pasakojama turi būti tikroviškai, pagrindinėje pasakojimo dalyje vartojant esamąjį laiką, kuris klausytojui labiausiai padeda įsijausti.

Bendras pasakojimo modelis galėtų būti toks:

Pradžia	Buvusio atsitikimo	Įsivaizduojamo atsitikimo
	<i>Būt. k. l.</i> „Štai kas atsitiko...“	<i>Tar. n. arba Es. l. + bendr.</i> „Juk galėtų būti šitaip.“ „Gali atsitikti ir taip.“
Dėstymas	<i>Es. l.</i> „... einu kartą — žiūriu...“	<i>Es. l.</i> „Įsivaizduokime: eina žmogus ir mato ...“
Pabaiga	<i>Būt. k. l.</i> „Tai buvo...“	<i>Tar. n. arba Es. l. + bendr.</i> „Tai būtų...“, „Tai gali įvykti.“

Pagrindinė statistikos panaudojimo paskirtis — tikslumas, dokumentalumas. Tačiau niekas taip greitai neužmigdo auditorijos, kaip kalba, nuo pradžios iki galo prikamšiota skaičių.

Statistika naudotina tik tada, kai to reikia, ir ji turi būti suprantamai pateikta.

Statistikos naudojimo taisyklės:

1. Prieš pateikdamas duomenis nurodyk jų šaltinį. Pavyzdžiui: „Statistikos departamento duomenimis ...“, „... enciklopedija pateikia ...“, „Kaip teigia Ministras Pirmininkas, ...“, „Kaip rodo ... apklausa, ...“, „Mūsų kalbininkai yra suskaičiavę, kad ...“, „Lietuvos aidas“ pateikia tokius duomenis: ...“.

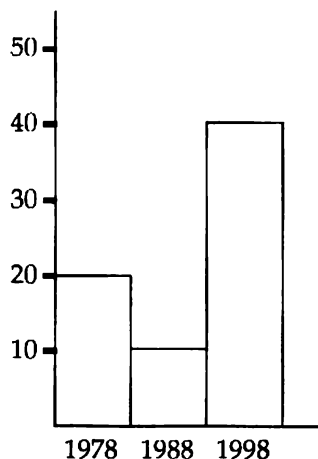
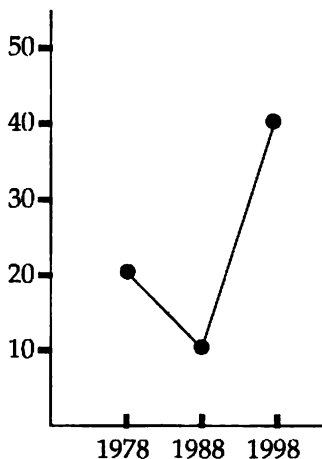
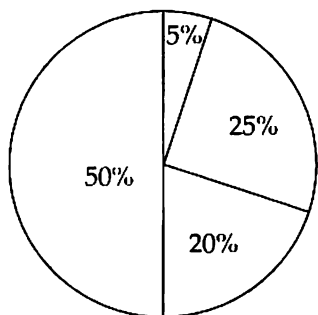
2. Padaryk statistiką įdomią ir suprantamą, pateikdamas pavyzdžių.

3. Įtikink klausytojus, kad statistiniai duomenys tikrai paremia tavo teiginį (ką jie rodo?).

4. Naudokis naujausia statistika.

5. Stenkis, kad statistiniai duomenys būtų kuo aiškesni ir kuo paprastesni. Todėl naudok kuo mažiau skaičių ir juos suapvalink.

6. Kur įmanoma, skaičius pakeisk vizualiomis formomis:

Rėmimasis autoritetu

Kai remiamės kito žmogaus nuomone, parodome, kad nesame tos srities žinovai, bet mūsų požiūris į kalbamą dalyką yra toks pat. Remdamasis atitinkamos srities autoritetu (pavyzdžiui, biologo teiginiais aiškindamas, kaip sodinti ir prižiūrėti augalus), savo kalbą padarai svarią ir reikšmingą.

Rėmimosi autoritetu taisyklės

1. Venk ilgų citatų. Geriau perfrazuok svetimus žodžius, pasakyk juos taip, kaip tau patogu, pavartodamas atitinkamas jungtis: „anot“, „pasak“, „kaip teigia“, „kaip nurodo“, „kaip tai vadina“, „ne veltui ... sako, kad ...“.

2. Būk atidus, kad nepakeistum posakio reikšmės. Atsižvelk į kontekstą.

3. Jeigu klausytojai nežino minimo asmens, paaiškink, kodėl jis yra tos srities autoritetas (pareigos, mokslinis laipsnis ir pan.).

4. Įsitikink, kad tas žmogus tikrai yra autoritetas. Nesiremki nepatikimu šaltiniu.

Ugdykite mokinių iliustracinius mokėjimus.

1. Siekite, kad mokiniai suprastų, kuriuos teiginius reikia iliustruoti. Užduočių p a v y z d ž i a i:

— Pateik teiginių, kuriems reikia pavyzdžių.

— Pateik teiginių, kuriems pagrįsti reikėtų skaičių.

— Mokytojo pateiktam „biskvitui“ — bendro pobūdžio teiginiams — paruošk „kremą“ iš pavyzdžių, palyginimų ar faktų, kad pasidarytų „sluoksniuotas pyragas“.

2. Išmokykite mokinius vartoti pagrindinius iliustravimo būdus. Užduočių p a v y z d ž i a i:

— Įsivaizduok, kad klausaisi temos, apie kurią labai mažai žinai. Kuris iliustravimo būdas tau daugiausia padės suprasti? Kodėl?

— Iliustruok pateiktą teiginį pavyzdžiu, lyginimu, pasakojimu. Kuris būdas klasei pasirodė tinkamiausias?

— Dirbkite grupėmis. Kiekviena tepasirenka dvi temas ir nusprendžia, iš kur ims iliustracinę medžiagą:

1. Svarbiausių šalies įvykių (savaitės) apžvalga.	Pavyzdžiai iš klasės gyvenimo.
2. Eisena ir žmogaus charakteris.	Medicinos enciklopedija. Psichologijos vadovėlis.
3. Mūsų valstybė turi/neturi paremti ūkininkus.	Statistikos departamento duomenys.
4. Kas yra infliacija?	Bibliotekininko žinynas.
5. Rūkai — save žudai.	Enciklopedija.
„Lietuvos rytas“.
6. Kaip orientuotis bibliotekoje?	„Valstiečių laikraštis“.
Interviu su ...
Ekonomikos pagrindų vadovėlis.

3. Ugdykite supratimą, kaip pateiktina iliustracinė medžiaga. Užduočių p a v y z d ž i a i:

— Rask tris citatas vienam teiginiui paremti. Paaiškink kiekvieno šaltinio objektyvumą, autoritetą. Įrodyk, kad rėmimasis autoritetu reikalingas tavo minčiai palaikyti.

— Rask tris pavyzdžius vienam teiginiui paremti. Įrodyk, kad jie pagrindžia tavo teiginį.

— Rask du skaičius (ar kitokius faktus) savo teiginiui iliustruoti. Paaiškink, kuriuo būdu juos pateiksi, kaip jie pagrįs tavo mintį.

KALBOS KOMPONAVIMAS

Tikras oratorius turi žinoti, kad kuriant savo kalbą daug ką reikia riboti, keisti, atitinkamai išdėlioti.

Kvintilianas

Išnagrinėję šį skyrių, turėtumėte:

1. Suprasti:

- kurie minčių siejimo tipai yra būdingi vaikų kalbai,
- kaip galima mokyti įvairių teiginių išdėstymo būdų,
- kas yra nuosekli kalba ir kaip jos mokyti.

2. Išmanyti:

- kokie yra medžiagos dėstymo principai,
- kokie yra planavimo principai,
- kaip pereiti nuo vienos kalbos dalies prie kitos,
- kokie yra įžangos ir pabaigos tipai.

3. Mokėti paaiškinti:

- kas yra pagrindinė mintis,
- kaip užrašyti teiginius,
- kokia gali būti teiginių išdėstymo tvarka,
- kam kalbai reikalingas planas,
- kaip jį sudaryti,
- kaip paskirstyti laiką,
- kokios yra įžangos ir pabaigos funkcijos.

Pagrindinės minties samprata

Nėra tokios minties, kurios žmogus neprisiverstų kitam pasakyti aiškiai ir įtikinamai...

N. Nekrasovas

Kalbos tikslas (žr.: „Kalbos intencija ir tikslas“, p. 42) nurodo tai, ką nori pasiekti, o pagrindinė mintis yra kondensuotas teiginys to, ką tikiesi pasakyti. Ji susumuoja

kalbą vienu sakiniu. Joje sukaupti tie teiginiai, kuriuos pateiksi dėstydamas. Pagrindinė mintis yra tai, ką klausytojai turi suprasti po tavo kalbos; tai, kas būtina turi likti jų atmintyje po to, kai jie užmirš detales. Pavyzdžiui:

**Pagrindinės
minties
ir tikslo ryšys**

Tema. Valia.

Intencija. Informuoti.

Tikslas. Supažindinti klausytojus su pagrindinėmis valios savybėmis.

Pagrindinė mintis. Drąsa, pasitikėjimas savimi ir išsvermingumas — pagrindinės valios savybės.

Tema. Iškalbos mokytis turi kiekvienas.

Intencija. Įtikinti.

Tikslas. Įtikinti savo draugus, kad iškalbos mokytis naudinga.

Pagrindinė mintis. Mokydamiesi iškalbos, išmoksime planingai ir nuosekliai dėstyti medžiagą, argumentuoti, naudotis informacine literatūra ir bendrauti.

Tema. Reklama.

Intencija. Informuoti.

Tikslas. Išaiškinti, kodėl reklama pasiekia tikslą.

Pagrindinė mintis. Greitai kintantys spalvingi, įdomūs vaizdai ir juos atitinkantis ritmingas informacijos kartojimas, sustiprintas muzikos motyvo, įsminga į žmogaus sąsąmonę.

**Pagrindinėje
mintyje slypi
pagrindiniai
teiginiai**

Pagrindinė mintis jau pasako, kokius teiginius kalbėtojas skelbs ir įrodinės savo kalboje.

Pirmosios mūsų temos būtų trys svarbiausi teiginiai:

1. Pirmoji valios savybė yra drąsa.
2. Antroji valios savybė yra pasitikėjimas savimi.
3. Trečioji valios savybė — išvermė.

Antrosios temos dėstymas turėtų keturias dalis:

1. Mokydamiesi iškalbos, išmoksime planingai ir nuosekliai dėstyti medžiagą.
2. Mokydamiesi iškalbos, išmoksime argumentuoti savo mintis.
3. Mokydamiesi iškalbos, išmoksime naudotis informacine literatūra.
4. Mokydamiesi iškalbos, išmoksime bendrauti.

Taigi paskelbta pagrindinė mintis yra tarsi sutartis tarp kalbėtojo ir klausytojų. Ji pasako, ką klausytojas toliau išgirs, kur link bus einama, ir padeda suprasti kalbą.

Teiginių dėstymo tvarka

Proza yra architektūra, ne interjero dekoracija.

E. Hemingvėjus

Motyvacija

Šneka panaši į kino filmą: kadrai keičia vienas kitą, nesugrįši atgal ir nepasižiūrėsi, kaip ten buvo. Skaitytojas, ko nesupratęs, gali atsiversti perskaitytus puslapius ir vėl juos peržvelgti. Klausytojas to negali. Todėl itin svarbu tinkamai išdėstyti surinktą medžiagą taip, kad būtum tikras, jog klausytojas seka tavo mintį nuo pradžios iki galo. Juk neįmanoma ilgai klausytis to, kuris nuo vienos minties šokinėja prie kitos.

Taigi pirmiausia reikia tinkamai išdėstyti savo kalbos skeletą — pagrindinius teiginius. Tai jos struktūros pagrindas. Kaip tik nuo teiginių išdėstymo priklauso, ar klausytojai supras, ką nori kalbėtojas jiems pasakyti.

Taisyklės

Teiginiams keliami tokie reikalavimai.

1. Kiekvieną teiginį užrašyti pilnu sakiniu.

2. Kiekvienas teiginys turi atliepti tikslą. Pavyzdžiui, jeigu tikslas — paaiškinti etapus, kiekvienas teiginys bus atskiras etapas ir pan.

3. Teiginiai turi skirtis vienas nuo kito, t. y. jokia vieno teiginio dalis negali būti ir kito teiginio dalis.

4. Kiekvienas teiginys turi būti parašytas atskirai (formuluojant reikia vengti sujungimo („ir“), gretinimo („o“), prieštaravimo („bet“).

5. Teiginiai turi būti tikslūs, privalu paisyti kalbos glaustumo reikalavimų.

6. Visus teiginius geriau pradėti rašyti tais pačiais žodžiais (paralelizmai padeda išvengti skirstymo ne vienu pagrindu).

7. Daugiausia turėtų būti 5 teiginiai (daugiau klausytojui sunku suvokti). Jeigu teiginių susidarė daugiau, juos reikia grupuoti — stambinti.

8. Teiginiai turi būti išdėstyti pagal kurį nors medžiagos dėstymo principą:

Dėstymo principai

1) laiko sekos,

2) erdvinio nuoseklumo,

3) priežasties ir pasekmės ryšio,

4) uždavinio sprendimo tvarkos,

5) teminės tvarkos.

Laiko sekos (chronologinis) principas

Vartojimas

Kaip sako pavadinimas, šiuo principu galima pagrįsti kalbas, kuriose tenka minėti įvykių eigą, — pasakojimus, nurodymus, instrukcijas. Tai pagrindinis informavimo kalbų (žr.: „Informavimo kalbos“, p. 186—189) sudarymo principas.

Laiko ryšiai
vaikų kalboje

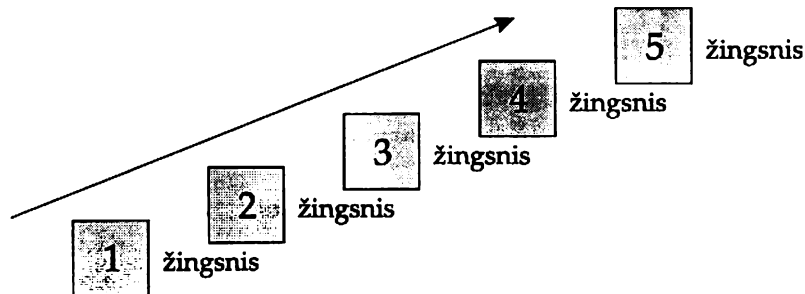
Kaip teigia psichologai, laiko ryšiai yra lengviausiai suvokiami. Manoma, kad pirmaisiais ir antraisiais mokslo metais jie esti pagrindiniai, o paskui kasmet mažėja. Tyrimų duomenys rodo, kad laiko santykiai vaikų rašiniuose daugiau kaip du kartus dažnesni negu grožinėje literatūroje. Aprašyme mokiniai vartoja mažiau siejamųjų žodžių, o pasakojime — daugiau (*Alaunienė Z.*, 1978, p. 63—64). Tačiau mokiniai ne visada moka reikšti laiko ryšį. Jie netinkamai vartoja prasmės ryšio žodžius arba juos praleidžia, nes nesuvokia sakinių tikrųjų tarpusavio santykių (*Alaunienė Z.*, 1978, p. 73).

Suvokti ir tinkamai reikšti laiko santykius visų pirma reikia mokant šnekamosios kalbos. Tai rodo ir gruzinų pedagogo Š. Amonašvilio šešiametį vaikų mokymo patirtis. Jo mokinys rankoje laiko krūvelę juostelių — žodžių ir, ką nors pasakodamas mokytojui arba visai klasei, deda tas juosteles į mažą spalvotą žodžių dėžutę. Taip pedagogas išmoko vaikus sulaikyti protrūkį išpūdžių, galinčių išsilieti neaiškia, neapipavidalinta kalba, nuskaistinti tuos išpūdžius aiškia mintimi, spalvingais žodžiais ir sakiniais (*Amonašvilis Š.*, 1986, p. 115).

Šis mokymo būdas gali būti panaudotas ne tik pradinėse, bet ir 5—6 klasėse: mokiniai lapeliais žymi sakinio ribą, atskiras mintis ir pan.

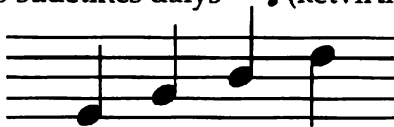
Kaip mokyti dėstyti medžiagą pagal laiko seką? Pirmiausia pavaizduokime tai schema:

Grafinis
vaizdas

arba natomis (pagal *B. E. Bradley*). Jeigu visas įvykis — (sveikoji nata), tai jo sudėtinės dalys — ♩ (ketvirtinės natos):

„Galop“
„Vėliau“
„Paskui“
„Iš pradžių“

Mąstymo
tyrimų
išvados

Reikia stengtis tą patį dalyką paaiškinti įvairiais būdais, nes, kaip rodo fiziologiniai mąstymo proceso tyrimai, vieningi globaliniai informacijos perdirbimo mechanizmai neegzistuoja. Psichinės veiklos funkcinė sistema priklauso nuo įvairių veiksnių sąveikos sprendžiant konkrečią užduotį, daugiausia — nuo užduoties pateikimo (konkretaus — vaizdinio, scheminio, žodinio), kuris jungia skirtingų lygių neuroninius elementus į specifinę integraciją. Didelę reikšmę turi individualūs mokinių psichinės veiklos ypatumai: vieni geriau suvokia informaciją, pateikiamą konkrečia vaizdine forma (tačiau, kas vaizdu vienam, kitam gali būti nevaizdu); kiti — schemą — modelį; treči orientuosis į žodį (*Пратыцэву Ю.*, 1989, p. 277, 284). Taigi mokymas remiantis kuriuo nors vienu principu yra mažiau veiksmingas nei skirtingų būdų dermė.

Antrasis etapas mokant laiko nuoseklumu dėstyti medžiagą — parodyti, kada šis principas būtinai reikalingas šnekant. Pailiuosiuosime tai, pateikdami metodinę pamokos medžiagą.

P a v y z d ž i u i, aš nusprendžiau išmokyti klasės mergaites gaminti šokoladinius ledus. Mes susirinkome buities darbų kabinete, atsinešėme reikalingų produktų. Pasakosiu ir rodysiu, ką reikia daryti.

Dėstyimo
pavyzdys

1. Užkaiškime vieną litrą pieno.
2. Atskirai ištirpinkime 100 gramų šokolado.
3. 5 kiaušinio trynius gerai ištrinkime su 2/3 stiklinės cukraus.
4. Pienas užvirė! Sudėkime į jį ištirpintą šokoladą, 1 šaukštą kakavos, įberkime vanilinio cukraus.
5. Pakaitinkime 5 minutes.
6. Verdančiu mišiniu užplikykime trynių ir cukraus masę.
7. Viską kaitinkime, kol sutirštės.
8. Atšaldykime.
9. Supilkime į formą ir sukime šaltoje patalpoje.

Mano kalba buvo nuosekli. Tai lengva pastebėti. Bet kurioje kalboje laiko seką rodo laiko santykį reiškiantys žodžiai — vidinės kalbos jungtys:

Chronologinės jungtys

dabar

tada/nuo tada

tuo tarpu

tuo metu/tuomet

šį kartą/šįkart

tą sykį/tąsyk

visada

pirmiausia

iš pradžių

po to

netrukus

greitai

tuoju

paskui

pagaliau

galų gale/galop

Vienalaikiškumas

Laiko nuoseklumas

Įsitinkite, kad mano kalbėjimas buvo pagrįstas laiko nuoseklumu — priderinkite jungtis prie sakinių.

Teiginių grupavimas

Tačiau mano kalbos planas nusikalsta vienai svarbiausių taisyklių: „Teiginių turi būti ne daugiau kaip penki“. Ką daryti? Ta pati taisyklė pataria teiginius grupuoti, jungti, „stambinti“. O jeigu ką nors „stambini“, jau nebelieka pirmykščio vaizdo: teiginiai tampa abstraktūs, „talpūs“. Pabandykime visą ledų gaminimo eigą suskirstyti į tris pagrindinius etapus. Pavyzdžiui:

I. Sudėtinių produkto dalių paruošimas (1—3 dalys).

II. Mišinio virinimas (4—7 dalys).

III. Produkto atšaldymas (8—9 dalys).

Užduotys mokiniams

Sudarykime aiškinimo planą.

I. Paruošimas: II. Gaminimas: III. Formos suteikimas

1. _____ . 1. _____ . 1. _____ .

2. _____ . 2. _____ . 2. _____ .

3. _____ . 3. _____ .

4. _____ .

Užduotys (grupėms): pasirinkti vieną iš pateiktų valgio gaminimo receptų, sudaryti nuoseklų aiškinimo planą ir pateikti klasei.

Namuose: pasiruošti per 2—3 min. paaikinti:

— kaip atlikti kurį nors gimnastikos pratimą,

— kaip įrengti akvariumą,

- kaip fotografuoti,
- kaip planuoti,
- kaip gaminti kurį nors valgį.

Pasirinkite tą užduotį, kuri jums patinka. Papasakoti turėsite taip, kad draugai pasakytų: „Aišku!“

Erdvinio nuoseklumo principas

Vartojimas

Šis principas pasitelkiamas vaizduojant, kaip atrodo kuri nors vietovė, patalpa ar žmogus, kaip kas sudaryta. Papasakota turi būti taip, kad klausytojas mintyse atkurtų piešiamą vaizdą. Todėl yra laikomasi tam tikro erdvinio nuoseklumo:

iš viršaus į apačią arba *iš apačios į viršų,*
iš kairės į dešinę,
iš vidaus į išorę arba *iš išorės į vidų,*
iš Rytų į Vakarus.

Tai informavimo kalbų principas.

Erdvės ryšiai vaikų kalboje

Mokytojai dažnai prašo mokinių neskubėti pasakoti paties įvykio, o „nupiešti“ aplinkos vaizdą: kur tai įvyko, kaip kas atrodė. Erdvės santykiai mokinių gerai suvokiami. Pagal sunkumą jie eina po laiko santykių (M. Šardakovas). Z. Alaunienės tyrimų duomenimis, vietos santykiai tarp sakinių 5 klasės mokinių rašiniuose vartojami beveik du kartus dažniau negu grožinėje literatūroje, tačiau panašaus pobūdžio klaidų, kaip reiškiant laiko santykius, taip pat neišvengiama (Alaunienė Z., 1978, p. 65, 75).

Grafinis vaizdas

Pavaizduoti erdvinio nuoseklumo principą galima schema:

„Matau“

Arba natomis:

„Yra“
 „čia“ „ten“ „toliau“ „pačiam gale“

Erdvinio nuoseklumo principas tampa akivaizdesnis, palyginus jį su laiko sekos principu (tiek scheminiame piešinyje, tiek skaitant tekstą, tiek kalbant temomis, reikalaujančiomis vieno ar kito dėstymo principo).

Išnaudokime mokinių fantaziją. Jie mėgsta prasimanyti, įsivaizduoti, svajoti, todėl tegu papasakoja:

- kaip įrengtų sporto aikštelę,
- koks turėtų būti namas (ar kambarys), kuriame jie norėtų gyventi,
- kaip atrodo marsiečio būstas (voro pirkia, kurmio rūmai) ir pan.

Kad pasakojama būtų tiksliai, paprašykime mokinių nupiešti, kaip jie tai įsivaizduoja, ir pristatyti klasei pasakojimą su iliustracija, t. y. kalbant parodyti, kas kur yra.

Atlikdami tokio pobūdžio darbą, mokiniai greitai pastebi savo klaidas (pavyzdžiui, šokinėjimą nuo vienos minties prie kitos, erdvinio nuoseklumo trūkumą).

Klasės įvertinimas — ar viskas buvo suprantama? ar pasakota pagal piešinį? — taip pat labai svarbus.

Sudėtingesnis darbas — pateikti klausytojui tikrovišką medžiagą. Pavyzdžiui, paaiškinti:

- kaip sudėti puokštes (ikebana),
- kaip derinti spalvas,
- kaip sudarytas žmogaus kalbėjimo aparatas,
- kokia kompiuterio sudėtis,
- kaip buvo apsitaisę Viduramžių riteriai,
- kaip atrodo Egipto piramidžių vidus ir pan.

Vienas metodinių būdų — pateikto plano detalizavimas ir pasakojimas pagal jį. P a v y z d ž i u i :

Tema. Lietuvos pilių apsauga XIII—XIV amžiuje.

Tikslas. Supažindinti klausytojus su Lietuvos pilių apsauginiais įtvirtinimais.

Pagrindinė mintis. XIII—XIV amžiaus Lietuvos pilis iš išorės saugojo grioviai, pylimai ir akmeninės sienos.

Pagrindiniai teiginiai.

- I. Priešams kelią pastodavo grioviai.
- II. Už griovių kilo sudėtingos konstrukcijos pylimai.
- III. Kiemą juosė akmeninės sienos.

Kokie tie grioviai (kokio pločio ir gylio, sausi ar pilni vandens), kokios buvo pylimų konstrukcijos, kokio aukščio ir storio sienos, — į tokius klausimus reikėtų atsakyti detalizuojant pagrindinius teiginius.

Kad mokiniai nepritrūktų siejamųjų žodžių, jie turi juos žinoti. Nebūtinai jungtis turi pateikti mokytojas. Mokiniai

gali rasti, kaip medžiaga išdėstyta tekste, ir pasižymėti siejamuosius žodžius, pavyzdžiui, kad ir tokia priešprieša:

Padėtį erdvėje
nurodančios
jungtys

čia, čia pat
arti, prie, arčiau
kairėje, šiaurės
priešais, prieš pat
viršuje, aukštai
viduryje, viduje

ten, pačiame gale
toli, toliau, tolėliau, už
dešinėje, anapus
greta, šalia
apačioje, žemai
aplink, išorėje

✦ Priežasties ir pasekmės ryšio principas

Vartojimas

Remiantis šiuo principu sudaromos kalbos, kuriomis siekiama atskleisti reiškinio priežastis arba paaiškinti pasekmes. Tikslas gali būti įvairus: suteikti žinių, įtikinti, paaiškinti savo požiūrį. Priežasties ir pasekmės ryšiai yra sudėtingi: dėl vienos priežasties gali būti daug pasekmių arba keletas priežasčių gali sąlygoti vieną ar kelias pasekmes ir pan.

Priežastiniai
ryšiai vaikų
kalboje

Kaip nurodo šveicarų psichologas Ž. Pjažė, priežasties ryšiai vaikų kalboje sąmoningai reiškiami nuo 7—8 metų, o prieštaravimo — ne anksčiau kaip nuo 10 metų, dažniausiai nuo 11—12 metų (Alaunienė Z., 1978, p. 66). Psichologas A. Gučas pabrėžia, kad vaiko mąstymo raida susijusi su jo kalbos tobulėjimu: kaip plytą sunku būtų padaryti neturint formos, taip ir mintį sunku išreikšti, neturint atitinkamų žodžių ir gramatikos priemonių. Autorius parodo, kaip vaikas pasidaro savo sudėtingesnes gramatines formas, o su jomis drauge ir mąstymo formas:

1) 2,5 m. berniukas A. klausia: „Eisim pasivaikščioti?“ Jam atsako: „Jeigu nelis, eisime“. — „O jeigu lis, tai neisim?“

2) 2,5 m. berniukui R. sakoma: „Kai valgai, pieštukų nereikia“. Jis atsako: „Kai nevalgau, tai reikia pieštukų“.

3) Trejų metų mergaitei G. sakoma: „Jeigu neatvažiuos autobusas, eisime į garlavį“. Ji tęsia pokalbį toliau: „O jeigu atvažiuos, neisime“.

Taigi sudėtingesnes gramatines formas vaikas perima ir įsisąmonina kartodamas suaugusiųjų posakius. Imituodamas suaugusiųjų mąstyseną, jis gauna naujo turinio teiginių, o kartodamas šias protavimo formas, pradeda jas vartoti visai savarankiškiems sprendimams reikšti (Gučas A., 1990, p. 133—137).

Šie psichologo teiginiai turėtų būti sudėtingesnių gramatinių formų mokymo metodikos pagrindas.

Kalbos didaktikos specialistės Z. Alaunienės tyrimai taip pat savotiškai pagrindžia šią mintį: mokiniai aiškinamojo santykio žodžių vartoja net 5 kartus mažiau, negu yra jų skaitomoje grožinėje literatūroje (Alaunienė Z., 1978, p. 64). Matyt, jų ir neatsiras daugiau, kol nebus sudarytos sąlygos mokiniui priimti savarankiškus sprendimus.

Bet pirmiausia mokinys turėtų žinoti aiškinamojo santykio siejamuosius žodžius.

Priežasties ir pasekmės santykius lietuvių kalboje išreiškia šios jungtys:

Priežasties ir pasekmės jungtys

Priežastis—pasekmė

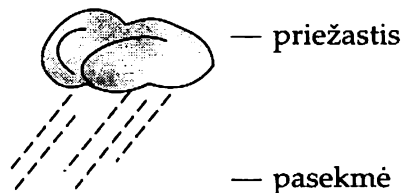
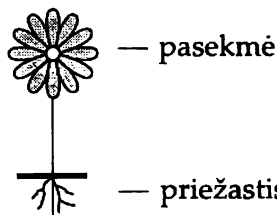
- Kadangi , tai
- . Dėl to
- . Todėl
- . Tuo būdu
- . Dėl tos priežasties
- . Esant tokioms aplinkybėms,
- . Tad

Įvykis—priežastis

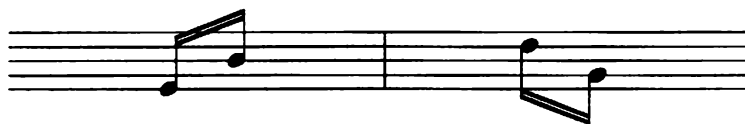
- , nes
- dėl to, kad
- todėl, kad
- . Iš to sprendžiame, kad
- . Turbūt
- . Galbūt
- . Matyt,

Grafinis vaizdas

Grafiškai šie santykiai galėtų būti dar ir taip pavaizduoti:

Arba natomis:

„Taip yra“ „tai šitaip“

Aiškinimas pagal šį modelį gali būti trejopas.

A. Nagrinėjamos priežastys (pasekmės žinomos).

Ižanga. Pristatomas rezultatas, paaiškinama, kodėl svarbu išsiaiškinti jo priežastis.

Dėstymas. 1 priežastis } — ne tokios svarbios.
2 priežastis }
3 priežastis — svarbiausia.

Pabaiga. Apžvelgiamos priežastys, nurodomas jų ryšys su pasekme.

B. Aptariamose pasekmės.

Ižanga. Pasakoma susiklosčiusios aplinkybės, t. y. buvusio (arba būsimos) įvykio priežastys. Aiškinama, kodėl svarbu jas suprasti (arba keisti).

Dėstymas. 1 pasekmė } — jau įvykusios arba galimos.
2 pasekmė }
3 pasekmė }

Pabaiga: Apmąstomos pasekmės, susiejamos su priežastimis; daroma išvada.

C. Aiškinamos įvykio priežastys ir pasekmės.

Ižanga. Nurodoma, kodėl svarbu suprasti priežastis ir pasekmės ryšį.

Dėstymas

I. Įvykio priežastys	Arba	I. Įvykio pasekmės
1 priežastis		1 pasekmė
2 priežastis		2 pasekmė
		3 pasekmė

II. Įvykio pasekmės	II. Įvykio priežastys
1 pasekmė	1 priežastis
2 pasekmė	2 priežastis
3 pasekmė	

Pabaiga. Pabrėžiama įvykio reikšmė, apibendrinamos priežastys ir pasekmės.

Kiekviena priežastis ar pasekmė gali būti įrodyta remiantis atsakymu į klausimus *kodėl?* arba *ir kas tada?*, eigos aiškinimu, aprašymu ir pasakojimu. Tiek priežastys, tiek pasekmės turėtų būti dėstomos remiantis didėjančio reikšmingumo principu arba pagal laiko nuoseklumą.

Medžiagos dėstymo p a v y z d y s (pagal E. S. Lucas):
Tema. Bermudų trikampis.

Tikslas. Paaiškinti klausytojams galimas nepaprastų atsitikimų Bermudų trikampyje priežastis.

Pagrindinė mintis. Nepaprastų atsitikimų Bermudų trikampyje priežastys dar nėra visiškai aiškios.

Pagrindiniai teiginiai.

I. Daug nepaprastų dalykų įvyksta Bermudų trikampyje.

II. Mokslininkai dažniausiai nurodo tris svarbiausias šių atsitikimų priežastis.

Temų, kurių medžiaga galėtų būti išdėstyta šiuo principu, p a v y z d ž i a i:

— Ar reikalingas pažymys?

— Kuo naudingi kompiuteriniai žaidimai?

— Ką kalba drabužiai?

— Kodėl vaikai nenori mokytis?

— Kodėl mes sergame?

— Avarijos mūsų keliuose.

— Visi turime mokytis užsienio kalbos.

— Paslaptis turi būti išlaikyta.

Aiškinimas pagal priežasties ir pasekmės modelį ypač dažnas mokantis istorijos ir literatūros. Klausimai *Kas sąlygojo ... ? Kokios yra ... priežastys? Kokią įtaką ... turėjo? Kokie yra ... padariniai? Kodėl ... ?* rodo, kad reikia rinktis šį aiškinimo modelį.

Uždavinio sprendimo tvarkos principas

Vartojimas

Šis principas pasitelkiamas tada, kai reikia spręsti kurią nors problemą. Kalba būna sudaryta iš dviejų dalių: pirmoji rodo, koks svarbus yra dalykas, antroji — kokia galėtų būti išeitis. Paprastai tai būna įtikinimo kalbos. B. Giedros vadovėlyje jos vadinamos agitacinėmis kalbomis ir įspėjama, kad kalba, kuri nieko nežada ir nenurodo išeities iš susidariusios padėties, negali turėti pasisekimo.

Šiuo principu savo kalbas rengia politikai, ypač rinkimų agitacijos metu. Taip pat tie, kurie kviečia imtis kurios nors veiklos. Tokios kalbos turi būti trumpos ir vaizdžios.

Dėstymo
schema

Jų schemas gali būti tokios (pagal B. Giedrą):

- A. I. Susidariusi padėtis (nepakenčiamas faktas, pavojus ir pan.).
- II. Geriausia išeitis iš tos padėties.
- B. I. Projektų (kaip išspręsti problemą) kritika:
 - 1. Jų gerosios savybės.
 - 2. Jų trūkumai.
- II. Mūsų siūlomas projektas (kuo jis geresnis).

Grafinis
vaizdas

„Yra taip,“

„o turi būti taip“.

Mokykloje taip pat gali tekti imtis tokios kalbos, tačiau temą diktuoti turėtų gyvenimas.

Teminis principas

Vartojimas

Jei medžiaga nepaklūsta laiko, erdvės, priežasties ir pasekmės ar uždavinio sprendimo dėstymo tvarkai, ji dėstoma temine tvarka. Teminis medžiagos dėstymas yra populiariausias aukštesnėse klasėse mokant rašyti literatūrinį rašinį.

Grafinis
vaizdas

Grafiškai tai būtų galima pavaizduoti taip:

Arba natomis:

Tai reiškia, kad kiekviena tema dalijama į potemes, kurių kiekviena yra pagrindinis kalbos teiginys. P a v y z d ž i u i:

Tema. M. K. Čiurlionio kūryba.

Tikslas. Suteikti žinių apie M. K. Čiurlionio kūrybą.

Dėstymo
pavyzdys

Pagrindinė mintis. M. K. Čiurlionis yra klasikas ir kaip kompozitorius, ir kaip dailininkas.

Pagrindiniai teiginiai.

I. M. K. Čiurlionis — kompozitorius kūrė beribės fantazijos ir lakoniškos minties muziką.

II. M. K. Čiurlionis — dailininkas įgyvendino vieną didžiausių meno siekimų — menų sintezės idėją.

Kad būtų galima dalyką suskirstyti tam tikrais aspektais (potemėmis), dažniausiai jį reikia analizuoti ir klasifikuoti.

Analizė
ir klasifikacija

Analizė — visumos skaidymas į dalis — viena svarbiausių žmogaus mąstymo operacijų. Tai tikrovės pažinimo būdas. Todėl jeigu reikia paaiškinti kokį sudėtingą dalyką ir galima tai padaryti atskirai aptarus kiekvieną jo sudėtinę dalį, naudojama analizė.

Klasifikuoti — grupuoti dalykus remiantis jų skirtumais ir panašumais, t. y. pagal bendrus požymius. Analizė ir klasifikacija paprastai eina greta: pirmiausia reiškinyms skaidomas į sudėtinę dalis; paskui, jeigu tokių dalių daug ir įvairių, jos skirstomos į grupes pagal tai, kuo yra panašios ir kuo skiriasi. Analizės ir klasifikavimo mokėjimai — vieni svarbiausių mokantis bet kurį dalyką, nes analizė ir klasifikacija yra kiekvieno mokslo pagrindas. Pavyzdžiui, jeigu norėsi paaiškinti, kokie yra muzikos instrumentai, turėsi juos skirstyti į styginius, klavišinius, pučiamuosius ir mušamuosius (muzika); jeigu reikės paaiškinti, kas yra kraujas, kalbėsi apie plazmą, raudonuosius ir baltuosius kraujo kūnelius (biologija); jeigu norėsi paaiškinti, kas yra stilius, pirmiausia jį suskirstysi į mokslinį, publicistinį, meninį ir buitinį (lietuvių kalba); jei reikės aptarti Lietuvos klimatą, turėsi atskirai kalbėti apie žiemą, pavasarį, vasarą ir rudenį (geografija). Kiekvienas objektas, žinoma, gali būti skirstomas dar smulkiau. Pavyzdžiui, patarles galima klasifikuoti šitaip:

„Patarlės, kaip ir žmonės, ne visos vienodai puošnios. (1) Vienos kuo paprasčiausiai keliais žodžiais pasako pamokančią mintį ir ne ką turi bendra su poezija. Jos įsimenamos ir iš tradicijos kartojamos kaip lakoniškos, parankios formulės. Tai tikslūs loginiai sprendimai, įspūdingi vien tuo, kad įdomiai vertina tipiškas tikrovės detales. (2) Kitos patarlės puikuojašis grakščia poetine išmone

— metaforomis, palyginimais ir kitomis kalbos puošmenomis, bet nesinaudoja eiliavimo efektais. (3) Trečios — teikiamą mintį įvelka ir į išdailintą akustinį rūbą, t. y. išsiskiria išpūdingais garsų sąskambiais, pabrėžtais ritminiais akcentais. Garsinės formos efektais pasižyminčių patarlių lietuviai turi gana daug.“

(Grigas K. Lietuvių patarlės. V., 1976. P. 105.)

Aiškinimą, pagrįstą klasifikavimo principu, nesunku komponuoti: kiekviena kategorija aptariama atskirai. Daug sudėtingesnė yra analizė ir klasifikavimas: mokiniai dažnai padaro logikos klaidų, nes skirsto reiškinius ne vienu pagrindu.

Klasifikavimas nėra mechaniškas išvardijimas: kiekviena kategorija turi būti aptariama pasitelkiant jai tinkamus iliustravimo būdus: pavyzdžius, pasakojimą, lyginimą ir pan., kad būtų teisingai suprasta ir gyvai įsivaizduojama. Šio tipo aiškinimas įžangoje turi turėti aiškiai suformuluotą pagrindinę mintį: turi būti motyvuojama, kodėl klausytojams svarbu žinoti šią klasifikaciją arba kokia jos reikšmė.

Teminis medžiagos dėstymo principas turi ir sudėtingesnių modelių, nes, pasirinkus tam tikrus aspektus, galima parodyti ir keletą dalykų panašumus bei skirtumus.

Lyginimas

Jeigu galima ką nors paaiškinti lyginant dviejų dalykų panašumus arba nurodant jų skirtumus, tuomet medžiagą geriausia dėstyti pagal lyginimo modelį: mes suprantame nežinomą dalyką, lygindami jį su tuo, ką jau pažįstame. (Dar žr.: „Lyginimas“, p. 63.)

Lyginama gali būti dviem būdais: 1) pagal tam tikrus aspektus aptariamas žinomas dalykas, po to pagal tuos pačius aspektus tas dalykas, kurį norima paaiškinti; 2) lygia-grečiai žinomas ir nežinomas aptariami pagal vieną, po to — pagal kitą, paskui — pagal trečią ir t. t. aspektus.

P a v y z d ž i u i:

Nuoseklusis)

I. 1. Balandžiai:

- a) išvaizda,
- b) gyvenamosios vietos,
- c) maitinimosi įpročiai.

2. Kirai:

- a) išvaizda,
- b) gyvenamosios vietos,
- c) maitinimosi įpročiai.

II. Miesto gyventojų lesinami skirtingi paukščiai — balandžiai ir kirai.

1. Išvaizda:

- a) balandžių išvaizda,
- b) kirų išvaizda.

2. Gyvenamosios vietos:

- a) balandžių gyvenamosios vietos,
- b) kirų gyvenamosios vietos.

3. Maitinimosi įpročiai:

- a) balandžių maitinimosi įpročiai,
- b) kirų maitinimosi įpročiai.

Jeigu vienas objektas kuriuo nors požiūriu aptariamas, kitas taip pat turi būti aptartas tuo požiūriu.

Kontrastas

Lyginimas yra vienas paprasčiausių aiškinimo būdų. Tik reikia, kad lyginami dalykai turėtų ką nors bendra. Pavyzdžiui, galima lyginti miestus, muziejus, tos pačios ar giminingos meno šakos kūrinius bei kūrėjus, literatūros ar kino personažus, gyvenimą mieste ir kaime ir pan. Jeigu tarp objektų daugiau skirtumų nei panašumų, toks lyginimas vadinamas supriešinimu, arba **kontrastu**. Šiuo modeliu dažnai remiamasi charakterizuojant literatūros personažus. Neretas jis ir pačiame literatūros kūrinyje. P a v y z d ž i u i:

*„<...> Visai neseniai ambros kilmė, kaip ir pati ambra, buvo mįslė, laukianti įminimo. Nors jos pavadinimas yra prancūziško žodžio **ambergris** vertinys, reiškiantis „pilkas gintaras“, nuo gintaro ji labai skiriasi. Juk gintaras, nors paprastai randamas jūros pakrantėje, kartais aptinkamas ir žemėje, žemyno gilumoje, o ambra nerandama niekur kitur, tik tai jūroje. Be to, gintaras — kieta, skaidri, trapi ir bekvapė medžiaga, naudojama kandiklių, rožančių ir įvairių papuošalų gamybai, o ambra — minkšta kaip vaškas ir tokia gardžiakvapė, tokia aromatinga, kad labai plačiai naudojama parfumerijoje, dedama į smilkytuvus, aromatingąsias žvakės, perukų pudrą ir pomadas. Turakai vartoja ją kulinarijoje, taip pat neša į Meką, kaip kvapieji smilkalai nešami į Šventojo Petro katedrą Romoje. Kai kurie vyndariai įmeta po kruopelytę ambros į raudonąjį vyną dėl kvapo.*

Ir kas galėtų pagalvoti, kad visi šitie prašmatnieji ponai ir ponios naudojasi medžiaga, aptinkama niekinguose ligoto banginio viduriuose! Bet taip yra.“

(Melvilis H. Mobi Dikas. V., 1987. P. 368—369.)

Autorius aiškina, kas yra ambra, pasitelkdamas gerai skaitytojui pažįstamą medžiagą — gintarą. Šis lyginimas motyvuotas (pradedama nuo pavadinimo kilmės), jo tikslas skaitytojui aiškus. Tačiau ar klausytojai supras mūsų tikslą, jei pradėsime taip: „Mano brolis ir aš esame daugiau skirtingi nei panašūs“. Koks šio lyginimo tikslas? Ką auditorija turėtų suprasti arba ko pasimokyti klausydama tokios kalbos? Reikėtų paieškoti bendražmogiškų problemų, kurias konkretus tavo ir brolio atvejis galėtų iliustruoti. Pavyzdžiui: „Bendrauti geriau sekasi ne panašioms, o skirtingiems žmonėms“.

Kad klausytojai geriau suprastų lyginamų dalykų panašumus ir skirtumus, jie turi gerai tuos dalykus įsivaizduoti, turi juos „matyti“. Todėl lyginant reikia pasitelkti aprašymą, pasakojimą, atskleisti priežastis ar dar kitaip iliustruoti. Mūsų pavyzdyje ambra ir gintaras lyginami pagal pavadinimą, radimo vietą, medžiagos ypatybes ir vartojimą.

Analogija

Ypatinga lyginimo rūšis yra **analogija** (gr. *analogia* — atitikimas), kuri panaudoja dviejų dalykų panašumą vienu požiūriu tam, kad išreikštų jų panašumą kitu požiūriu. Kai skruzdėlynas lyginamas su dideliu miestu, kad būtų galima paaiškinti, jog jame, kaip ir mieste, yra magistralės, keliai ir takeliai, tai yra analogija.

Pvz.

Analogijos būdu lyginami tik skirtingų klasių dalykai. Pavyzdžiui, negali būti analogijos tarp mokytojo ir gydytojo arba tarp mokytojo ir mokinio veiklos: čia tik paprastas lyginimas ir supriešinimas, o kompiuterio ir žmogaus protinės veiklos lyginimas jau yra analogija. Analogijos pavyzdys:

„Palaikyti geru žodžiu nelaimėn pakliuvusį žmogų dažnai taip pat svarbu, kaip laiku perjungti geležinkelio iešmą: vos vienas colis skiria katastrofą nuo sklandžios ir saugios gyvenimo kelionės.“

(Byčėris H., JAV visuomenės veikėjas.)

Iš tokios analogijos galėtų išsirutulioti ir visa kalba.

Taigi kalba turi būti aiškios struktūros, kad klausytojai jaustų, jog jie orientuojasi, kur link eina kalbėtojas. Kai klausytojai suvokia medžiagos išdėstymo principą, teksto struktūra jiems pradeda tarnauti kaip kompasas: jie supranta,

kuri kalbos „vieta“ dabar skamba, geriau suvokia įvairių dalių sąryšingumą ir priklausomumą, pavyzdžių prasmę, apibendrinimą ir kt. Suvokę šiuos ryšius, klausytojai geriau supranta ir pačią kalbą, o to mes ir siekiame.

PAPILDOMA LITERATŪRA

1. *Alaunienė Z.* Sakinių siejimas ir mokinių kalba. V., 1978.
2. *Nauckūnaitė Z.* Meninio aprašymo mokymas // Mokykla. 1995. Nr. 3.
3. *Nauckūnaitė Z.* Mokome pasakoti // Mokykla, 1996. Nr. 3.

UŽDUOTYS

A. Mokykite formuluoti pagrindinę mintį. Užduočių pavyzdžiai:

1. Nustatykite, kuri pagrindinė mintis yra informacinės kalbos, kuri — įtikinimo kalbos:

- a) Kiekvienos dienos orus lemia trys veiksniai: saulė, oras ir vanduo.
- b) Valstybės piliečiai privalo laikytis bendrų taisyklių, nes kitaip atsiras įvairių nesutarimų ir kils sumaištis.
- c) Lazerio spindulys labai galingas: juo galima pjauti ir virinti metalą; operuoti ir susiūti žaizdą; sudaryti hologramą; įrašyti ir peržiūrėti vaizdo bei išklaudyti garso įrašus; išmatuoti didžiulius atstumus.
- d) Važiuoti į mokyklą dviračiu geriau negu troleibusu.

2. Pateikti pagrindiniai teiginiai. Pagal juos užrašykite intenciją, tikslą ir pagrindinę mintį.

Intencija:

Tikslas:

Pagrindinė mintis:

Teiginiai:

- I. Vaikų darželis suteikia galimybę dirbti abiem tėvams.
- II. Vaikų darželyje vaikai gali bendrauti su bendraamžiais.
- III. Vaikų darželyje vaikai jaučiasi saugiau negu vieni namuose.

Intencija:

Tikslas:

Pagrindinė mintis:

Teiginiai:

- I. Bitės darbininkės pirmiausia valo avilį, lipdo korius.
 - II. Vėliau jos rūpinasi perais, iš kurių išsirta bitutės.
 - III. Užaugusios bitės darbininkės skrenda ieškoti nektaro ir žiedadulkių.
3. Įsivaizduok, kad tau reikės skaityti trijų paskaitų ciklą „Jaunimas šiandien“. Kaip pavadintum kiekvieną paskaitą? Kuriuos tris dalykus pasirinktum?
4. Įsivaizduok, kad pasirošei kalbai. Draugas atsiprašė, jog negalės išklaudyti, ir pasiteiravo, ar negalėtum vienu sakiniu nusakyti temos esmę. Ką jam pasakysi?
5. Įsivaizduok, kad pasirinktąją temą galėsi kalbėti 15 min. Suformuluok kalbos tikslą ir pagrindinę mintį. Iš vakaro paaiškėjo, jog tau bus skiriamos tik 5 min. Vėl suformuluok kalbos tikslą ir pagrindinę mintį.

B. Mokykite nustatyti medžiagos dėstymo principą.

Užduočių p a v y z d ž i a i:

1. Nustatykite, pagal kurį principą išdėstyti šie teiginiai:
 - a) ...
 - I. Pirmiausia aš stengiausi neužeiti į saldumynų skyrių parduotuvėje.
 - II. Paskui nusprendžiau suvalgyti tik tris saldainius per dieną.
 - III. Pagaliau pradėjau kišti saldainius į rakinamą spintelę.
 - b) ...
 - I. Telefonu galima naudotis bet kuriuo paros metu.
 - II. Informaciją telefonu galima perduoti greičiau negu laišku ar telegrama.
 - III. Telefonu galima susisiekti su visomis pasaulio šalimis.
 - c) ...
 - I. Žemės branduolys yra kietas geležies ir nikelio lydinys.
 - II. Jį gaubia slankių uolienuų sluoksnis, vadinamas mantija.
 - III. Žemės pluta sudaro kietų uolienuų plokštės.

d) ...

- I. Autoavarijos mūsų keliuose yra rimta problema.
- II. Ši problema kur kas sumažėtų, jeigu eismo taisyklės pažeidę vairuotojai būtų griežčiau baudžiami.

e) ...

- I. Iš įšilusio vandens susidaro vandens garai, kurie pakyla į orą.
- II. Orui atvėsus, iš garų susidaro lietus arba sniegas.
- III. Lietus ir ištirpęs sniegas srovelėmis nuteka į vandens telkinius.

2. Kuriais principais medžiaga gali būti dėstoma, turint nurodytą tikslą:

- a) suteikti žinių apie kraujo sudėtį;
- b) paaiškinti klausytojams dinosaurų išnykimo priežastis;
- c) įtikinti klausytojus, kad reikia įsigyti vandens filtrą;
- d) išaiškinti laikrodžio mechanizmo sudėtį;
- e) įtikinti klausytojus, kad būtina organizuoti senelių šventę.

3. Išanalizuokite pateiktą medžiagos skirstymą. Ar teiginiai sudaryti vienu pagrindu? Jeigu ne, paaiškinkite, kodėl toks skirstymas netikęs ir ištaisykite jį.

Tema. Vanduo.

Intencija. Informuoti.

Tikslas. Paaiškinti klausytojams vandens reikšmę.

Pagrindinė mintis. Vanduo yra labai svarbus kasdieniniame mūsų gyvenime.

Teiginiai:

- I. Vandeniui prausiamės.
- II. Vandeniui laistome augalus, jis drėkina orą.
- III. Vandeniui naudojame gamindami valgius.
- IV. Vanduo tirpdo mineralines medžiagas.
- V. Mūsų kūną sudaro 90% vandens.

Kalbos įžanga ir pabaiga

Kalbai reikia intriguojančios pradžios ir įtikinančios pabaigos. Gero oratoriaus užduotis yra kaip galima labiau suartinti šiuos du dalykus.

G. K. Čestertonas

Motyvacija

Pradžia ir pabaiga — sunkiausias etapas dirbant bet kurią darbą. „Ar norite žinoti, kuriose kalbos dalyse Jūs greičiausiai parodysite savo patirtį ar nežinojimą, meistriškumą ar įgūdžių stoką? Pradžioje ir pabaigoje. Teatre žinoma sena patarlė apie aktorius skamba maždaug taip: „Apie aktorius meistriškumą galima spręsti pagal tai, kaip jis įeina į sceną ir kaip išeina iš jos“ (Karnegi D., 1992, p. 100).

Taigi nedera tikėtis, kad atsistojus prieš auditoriją ateis įkvėpimas, reikia iš anksto apgalvoti, ir kuo pradėsi, ir kuo baigsi. Senovės oratoriai kalbos pradžiai skyrė ypatingą dėmesį. Pavyzdžiui, po Demostenos liko nepanaudotų 50 kalbų įžangų. Tai liudija, kaip kruopščiai šiai kalbos daliai buvo ruošiamasi.

Įžangą, kaip teigia Ciceronas ir Paskalis, reikia rašyti paskiausiai: apgalvojant dėstymą, atsiranda jai tinkamų minčių.

Funkcijos

Kokios yra įžangos ir pabaigos funkcijos (paskirtis)?

Į ž a n g o s f u n k c i j o s:

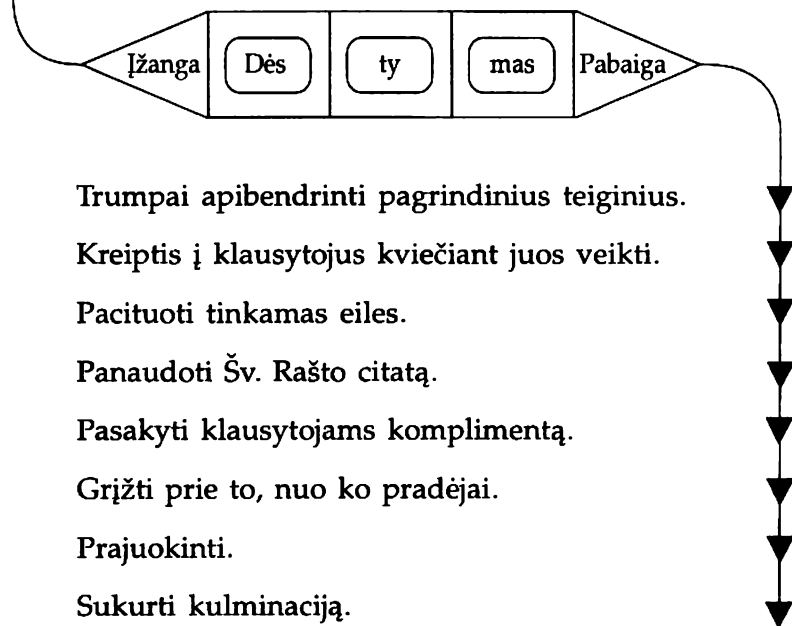
- 1) sudominti klausytojus;
- 2) sukelti jų pasitikėjimą;
- 3) parodyti temos svarbumą;
- 4) pasakyti pagrindinę mintį;
- 5) apžvelgti pagrindinius teiginius.

P a b a i g o s f u n k c i j o s:

- 1) signalizuoti pabaigą;
- 2) akcentuoti pagrindinę mintį;
- 3) apibendrinti;
- 4) sustiprinti klausytojų emocijas ir pakviesti veikti.

Apibendrinę įvairius įžangos ir pabaigos tipus, galėtume juos pateikti taip.

- ▲ Nurodyti temą ir pagrindinę mintį.
- ▲ Nurodyti, kokios priežastys paskatino kalbėti.
- ▲ Pademonstruoti, kad kalbos tema susijusi su auditorijos interesais.
- ▲ Pradėti nuo pasekmės, kad klausytojai susidomėtų priežastimi.
- ▲ Pasakyti tikrą ar išgalvotą pavyzdį, papasakoti istoriją.
- ▲ Papasakoti savo išpūdžius, pasakyti sąmojų, taktišką komplimentą auditorijai.
- ▲ Pradėti patarle, aforizmu, eilėmis ar retoriniu klausimu.
- ▲ Panaudoti garsaus žmogaus kalbos citatą.
- ▲ Pradėti nuo sukrečiančio teiginio.
- ▲ Panaudoti kokį nors daiktą.

- Trumpai apibendrinti pagrindinius teiginius.
- Kreiptis į klausytojus kviečiant juos veikti.
- Pacituoti tinkamas eiles.
- Panaudoti Šv. Rašto citatą.
- Pasakyti klausytojams komplimentą.
- Grįžti prie to, nuo ko pradėjai.
- Prajuokinti.
- Sukurti kulminaciją.

Būkite pasirengę pradedančiam kalbėtojui pateikti šiuos patarimus.

**Ižangos
taisyklės**

„Gera pradžia — pusė darbo“ (Liaudies išmintis).

1. Ižanga turi būti trumpa kaip afiša.
2. Jau pirmu sakiniu turi laimėti klausytojų simpatijas. Atmink: nuo įžangos priklauso visos kalbos sėkmė.
3. Nenutolk nuo temos — nepradėk nuo „Adomo ir Ievos“, bet ir neužbėk į priekį — kurk įžangą atsižvelgdamas į temos esmę.
4. Nesigirk, nerodyk savo pranašumo, tačiau imponuok išmanymu.
5. Nesakyk: „Nesu pasiruošęs“, „Aš čia gal ne visai išmanau“. Tas, kuris stovi prieš auditoriją, yra vadas ir turi imponuoti. Atsiprašinėjimas tik įžeidžia ir erzina klausytojus.
6. Kalbėti pradėk ramiai ir iš lėto: taip pagaunamas klausytojų dėmesys.
7. Įžangą rašyk paskiausiai.

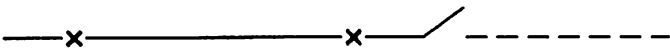
**Pabaigos
taisyklės**

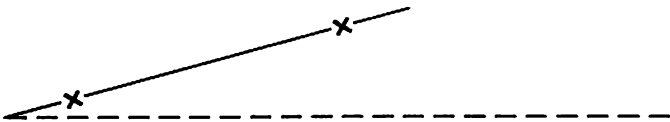
„Didelis menas yra pradėti, bet dar didesnis — baigti“ (H. V. Longfellow).

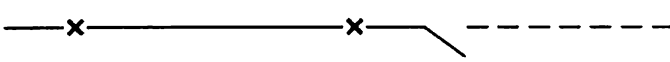
1. Pabaiga turi būti trumpa ir įspūdinga.
2. Nekišk į pabaigą to, ką užmiršai pasakyti (ką nors praleidęs, neišsaiduok, — pakalbėsi atsakydamas į klausimus arba per diskusiją (J. Eretas).
3. Baik kalbėti, kol klausytojai dar tebėra susidomėję: gėrybės, be saiko beriamos, nustoja vertės.
4. Nekartok kelis kartus to paties, kad pabaiga nebūtų lyg įžanga į naują „pradžią“ (J. Eretas).
5. Pabaiga turi turėti reziümė — apibendrinimą. Jam atrink pačius stipriausius argumentus.
6. Nesakyk: „Tuo ir baigsiu“, „Tai maždaug ir viskas“, „Na, tai tiek ...“ ir pan. Tai ne pabaiga. Tai klaida (D. Karnegis). Paskutiniai žodžiai turi būti įspūdingi, nes juos klausytojai atsimena ilgiau nei pačią kalbą.

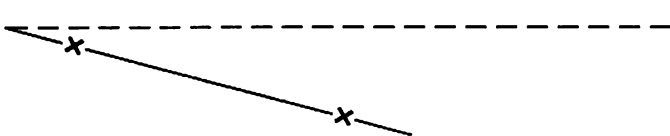
Kad mokiniai susidarytų aiškesnę pabaigos įspūdžio vaizdą, galima pasinaudoti kalbų schemomis. Jos naudingos aiškinant ir kalbos nuoseklumą (atskirtos trys kalbos dalys: įžanga, dėstymas ir pabaiga):

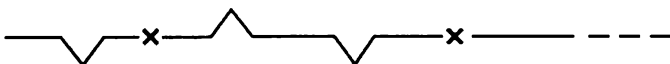
**Kalbos
nuoseklumo
ir pabaigos
įspūdzio
schemos**

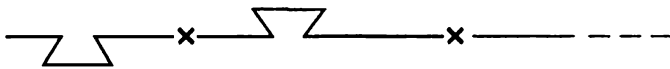
1)
Nuosekli, pabaigoje sustiprinta kalba.

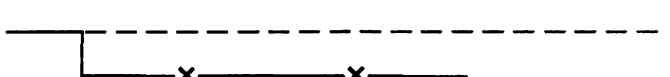
2)
Nuolat kylanti (įkarščio) kalba.

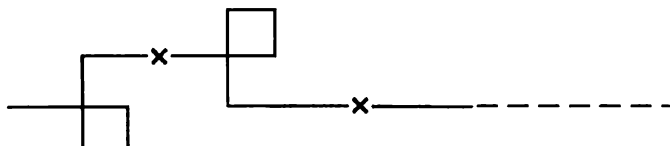
3)
Lygi kalba, su ištižusia, silpna pabaiga.

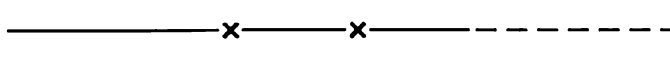
4)
Nuolat silpnėjanti (įkarščio atžvilgiu) kalba.

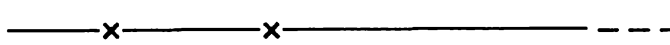
5)
Kalba su staigiais nukrypimais nuo temos.

6)
Kalba su ilgais nukrypimais nuo temos.

7)
Kalba ne į temą.

8)
Supainiota kalba.

9)
Nenuosekli kalba su staigia „glamžyta“ pabaiga.

10)
Kalba su nutęsta neaiškia pabaiga. Kalbėtojas nežino, kaip baigti.

(Pagal B. Giedrą.)

Karnegi D. Kaip išsiugdyti pasitikėjimą savimi ir vieša kalba paveikti žmones. V., 1992.

UŽDUOTYS

1. Siekite, kad mokiniai suprastų, kaip įžanga priklauso nuo adresanto, adresato ir situacijos. Užduočių pavyzdžiai:

a) Nuspręsk, kaip savo kalbą tinkamiausia būtų pradėti šiems žmonėms:

gydytojui šeimos motinai dvasininkui abiturientui	šeimos šventės metu
moksleiviui — kalbos būrelio pirmininkui lietuvių kalbos mokytojai svečiui mokslininkui	mokyklos lietuvių kalbos būrelio susirinkime
mokyklos direktoriui tėvų komiteto atstovui naujamajam mokytojai mokinių atstovui	rugsejo 1-osios proga

b) Paaiškink, kaip pradėtum šias temas, kad jos būtų įdomios tavo draugams:

Baimė	Everestas	Ežerų švara
Aerobika	Dieta	Charizmatinis judėjimas
Miškų gaisrai	Bėgimas	Komeraciniai filmai

2. Siekite, kad mokiniai suprastų įžangos funkcijas. Užduočių pavyzdžiai:

a) Analizuok pateiktas įžangas:

— kaip jos sudomina?

— ar aiškus kalbėtojo tikslas?

— ar nurodoma kalbos situacija? ir pan.

b) Peržvelk savo mėgstamiausių romanų įžangas. Kaip jos sudomina? Kodėl norisi skaityti toliau?

c) Peržvelk O. Swett Marden knygą „Ką darai, daryk gerai“ ir „Kelias į pasisėkimą“ skyrių įžangas. Kokia jų paskirtis?

3. Mokykite kurti įžangą. Užduočių p a v y z d ž i a i:

a) Parašyk trumpą įžangą kalbai, kurios tikslas:

- įtikinti klasę, kad viešose vietose rūkyti nekultūringa;
- suteikti žinių apie hipnozę;
- paaiškinti, kaip išmokti plaukti;
- paaiškinti, kas yra eutanazija.

b) Parašyk tris įžangas savo kalbai, stengdamasis, kad jos atliktų kuo daugiau įžangai skirtų funkcijų. Kuri įžanga tinkamiausia? Kodėl?

c) Analizuok klasės draugo kalbos įžangą. Kurių tikslų pasiekta? Kaip?

4. Mokykite suprasti tiesioginę kalbos ir jos pabaigos priklausomybę. Užduočių p a v y z d ž i a i:

a) Išanalizuok medžiagą apie kalbos pabaigą ir referuok ją klasei. Šaltinis: *Karnegi D.* Kaip išsiugdyti pasitikėjimą savimi ir vieša kalba paveikti žmones. V., 1992.

b) Analizuok pateiktą kalbą ir pakomentuok įžangos ir pabaigos efektyvumą.

c) Analizuok kalbos pabaigą. Ar kalbėtojas pasiekė tikslą? Kaip? Jei ne, kodėl?

d) Parašyk pabaigas pateiktoms kalboms.

e) Įsivaizduok, kad baigi kalbėti viena iš toliau išvardytų temų. Pateik jos pabaigą — išvadas, suprasdamas, kokie pagrindiniai teiginiai turėjo būti pasirinktoje kalboje.

Mokinio dienotvarkė	Kaip elgtis su nauja knyga?
Karatė	Raiškūs skaitymas
Kaip atsipalaiduoti?	Kaip mokytis prie stalo?

f) Paruošk kelias pabaigas savo kalbai ir pasirink tokią, kuri turėtų padaryti didžiausią įspūdį.

g) Analizuok pateiktos novelės pradžią ir pabaigą. Kaip jos siejasi? Ko galima pasimokyti iš rašytojų kūrybos?

Kalbos planavimas

Kai kalbi be plano, pats negali nuspėti, kur tavo kalba nuves.

N. Černyševskis

Motyvacija

Kas nežino, kaip nemėgstama planuoti?!. Tačiau pafantazuokime, kas būtų, jeigu... namą statytų be plano, valgi gamintų be recepto ir pan.

Jeigu statybai reikia plano, juo labiau jo reikia kalbai, kuri yra žodžio architektūra. Jeigu reikia žinoti, ko, kiek ir kada dėti gaminant patiekalą, juo labiau reikia žinoti, ką, kaip ir kada pasakyti norint suteikti malonumą savo kalba arba bent jau būti suprastam. „Kalbėti negalvoję, reiškia šaudyti nesitaikant“ (T. Fuleris).

Planų rūšys

Paprastai rengiami du kalbos planai: vienas — ruošiantis kalbai (labiau ar ne itin išsamus, toks, kokio reikia kalbėtojui, kad jis galėtų deramai pasiruošti) ir kitas — rengiantis sakyti kalbą (trumpas, toks, kuris padėtų atsistojus prieš auditoriją).

Rengimosi planas

Kai turime daug pabirų minčių savo kalbai, jas reikia „suverti ant smilgos“, t. y. surikiuoti taip, kad antra paremtų pirmą, trečia — antrą, ketvirta — trečią ir t. t. Kaip tai daroma? Pradedančiam kalbėtojui pateikite tokius nurodymus.

Medžiagos atsijojimas

1. Vienai kalbai imk tik vieną pagrindinę mintį, nes daug minčių išblaško viena kitą. Ne veltui liaudies išmintis sako: „Daug apžiosi, mažai nukąsi.“ Apmaudu, kad liks nepanaudota nemažai surinktos medžiagos? Tačiau turėdamas medžiagos daugiau, negu gali panaudoti, įgyji pasitikėjimo savimi. D. Karnegis sako: „Parinkite šimtą minčių ir devyniasdešimt iš jų atmeskite. <...> Surinkite daugiau informacijos ... ir pajusite, kokią įtaką žinios daro Jūsų sąmonei, nuotakai, kalbos manierai. Tai pagrindinis, svarbiausias pasiruošimo veiksnys“ (Karnegi D., 1992, p. 26).

Niekada nesistenk būtinai panaudoti visą surinktą medžiagą. Ne medžiaga pasako, kaip planuoti, bet kalbos intencija, tikslas, adresatas ir situacija.

Tikslo
ir pagrindinės
minties dermė

2. Neužmiršk pilnu sakiniu užsirašyti tikslo ir pagrindinės minties. Kalbos tikslas turėjo būti aiškus jau prieš renkant medžiagą. (Kitaip — kaipgi žinosi, kuria kryptimi eiti, ką rinkti?) Pagrindinė mintis galbūt išryškėjo tik dabar, kai medžiaga jau surinkta. Pažiūrėk, ar neprasilenkia vienas su kitu?

Planavimo
principai

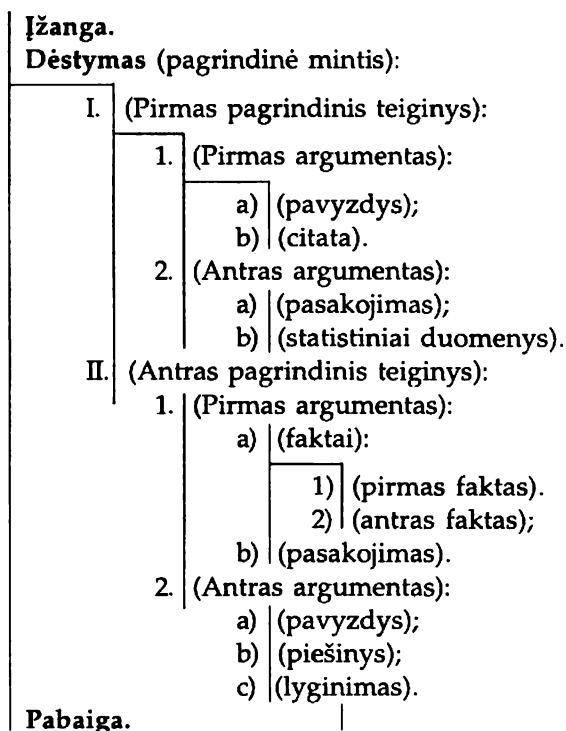
3. Laikykis trijų planavimo principų — skaidyk, derink ir rikiuok:

- suskirstyk temą į teiginius, kurie bendrai paėmus atspindėtų tavo mintį, t. y. būtų pagrindinės minties dalys;
- stebėk, kad visi teiginiai būtų vienodai svarbūs ir siejęsi vienas su kitu;
- sudaryk planą tokia tvarka, kad medžiagos dėstymas atitiktų tavo tikslą (skirtingai sutvarkyta medžiaga naudojama skirtingiems tikslams).

4. Pagrindinius teiginius ir juos pagrindžiančius argumentus užsirašyk pilnu sakiniu. Taip tavo mintis tau pačiam pasidarys aiški.

Plano schema

5. Ant atskiro lapo pasižymėk kalbos „griaučius“. Pavyzdžiui:

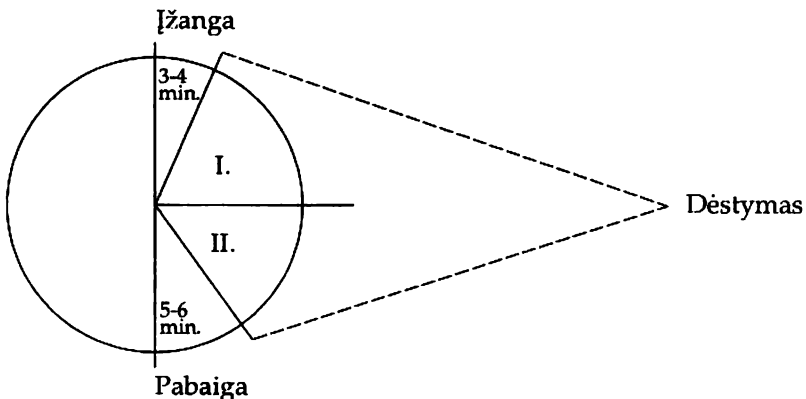
— Įžangos ir pabaigos nenumeruok, kitaip pritrūksi su-
tartinių ženklų.

— Planuodamas laikykis „laiptinės“ sistemos: ji padeda
orientuotis tiek ruošiant kalbą, tiek ją sakant.

— Palik vietos įžangos ir pabaigos mintims pasižymėti.

Laiko
paskirstymas

6. Apmąstyk, kiek maždaug laiko turi skirti kiekvienai
kalbos daliai (prisimink, kiek laiko galėsi kalbėti). Pavyz-
džiui, jeigu tavo kalbai būtų skirta 30 minučių, tik ką mūsų
aptarta plano schema atrodytų šitaip:

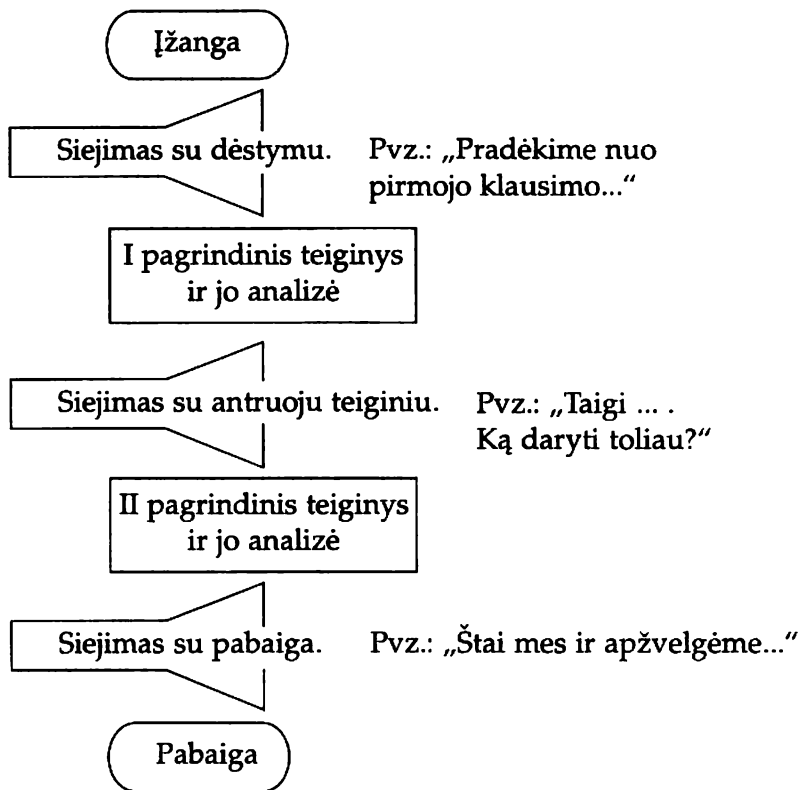
— Pagrindiniams teiginiams skirk maždaug tiek pat lai-
ko. Žinoma, galbūt vieną aiškinsi kiek trumpiau, kitą —
ilgėliau, tačiau saugokis, kad jų proporcijos nebūtų tokios:
15 : 5 arba 18 : 3, t. y., kad prie vieno užtrukus, kito netektų
bėgte perbėgti.

7. Nebūtina planą detalizuoti iš eilės. Pradėk nuo tos
dalies, kuri tau įdomiausia. Gali pradėti nuo pabaigos: kai
užsirašysi išvadas, geriau suprasi ir kalbos struktūrą.

Jungčių
numatymas

8. Baigdamas planuoti, numatyk, kurios frazės ar saki-
niai padės klausytojams suprasti, kad baigei kalbėti apie
vieną dalyką ir eini prie kito. Pavyzdžiui: „Mes kalbėjome
apie ..., dabar panagrinėkime ...“. (Dar žr.: „Klausytojų
dėmesio valdymas“, p. 162—165.) Tokius siejamuosius sa-
kinius taip pat dera įrašyti į planą (kad neužmirštum jų
pasakyti). Numeruoti jų nereikia.

Plano su jungtimis schema atrodytų taip:

9. Baigęs planą, neužmiršk nurodyti šaltinių, kuriais rėmėsi, t. y. sudaryk literatūros sąrašą.

Kalbos planas

Kalba jau parengta, kelis kartus pasakyta savo kambario baldams, veidrodžiui ir geriausiam draugui (žr. „Kalbos reprezentavimas“, p. 178—179). Rengimosi planas pribraukytas, įvairiai primargintas ieškant tikslesnio žodžio, geresnio išdėstymo. Tai juodraštis, kurio klausytojai neturėtų matyti. Kalbėdamas pasinaudosi trumpuoju plano variantu, kurio pagrindinis tikslas — padaryti tave nepriklausomą nuo užrašų.

Būkite pasirengę pateikti tokius nurodymus.

1. Išlaikyk rengimosi plano struktūrą ir simbolius, bet teiginius sutrumpink iki minimumo, iki pagrindinių žodžių, — taip, kad jie tave „užvestų ant kelio“.

2. Neužsirašinėk kalbos pilnais sakiniais, nes būsi sukaustytas rašomosios kalbos sintaksės ir, norėsi ar nenorėsi, jei tik naudosiesi planu, būsi priverstas skaityti. O kalbėjimas nuo skaitymo skiriasi kaip rytas nuo vakaro: kalbant auditorija švinta, o skaitant niukiasi.

3. Būtinai pasižymėk skaičius ir juos pateikiantį šaltinį, pilnai užsirašyk citatas.

4. Tai, kas svarbu, užsirašyk didžiosiomis raidėmis, var-tok skirtingas spalvas, sutartinius ženklus. Užsirašyk laisvai, negrūsk, kad nereikėtų tyrinėti plano prie pat nosies, kad būtų iš tolo aiškiai matomas ir suprantamas.

5. Pasižymėk ne tik tai, ką sakysi, bet ir kaip sakysi: pasibrauk, ką pabrėši, pasižymėk pauzes tarp visų pagrindinių kalbos dalių (pauzė rodo, kad pradėsi naują dalyką); debesėliu apsivesk žodžius, kuriuos turėtum pakartoti ir pan.

Tau atrodo, kad to nereikia? Pabandyk — įsitikinsi: atsistojus prieš klausytojus, net ir tai, kas atrodė savaime suprantama, dažniausiai užmirštama.

6. Kalbos planui užsirašyti gali pasirinkti vieną iš dviejų būdų: 1) ant didelio popieriaus lapo, kur vienu žvilgsniu galėsi apžvelgti visą kalbą; 2) ant atskirų vienodo formato, pavyzdžiui, 6x9 popieriaus lapelių.

Antrasis būdas patogus tuo, kad, laikydamas lapelį sau-joj, gali laisvai judėti prieš auditoriją (prieiti prie lentos, ką nors užrašyti, prieiti prie vaizdinės premonės ir ją komentuoti ir pan.). Kiekvienai kalbos daliai ir potemei reikia skirti atskirą lapelį. Rašyti tik vienoje pusėje!

UŽDUOTYS

1. Siekite, kad mokiniai suprastų, kam reikalingas planas ir kodėl jo tokia struktūra. Užduočių p a v y z d ž i a i:

a) Teiginius, užrašytus ant atskirų lapelių, sudėliokite pagal nuoseklumą ir subordinaciją.

b) Sugražinkite plano dalis į joms skirtą vietą (vienoje lapo pusėje surašomi teiginiai, kitoje — pateikiama tuščia plano schema).

2. Mokykite planuoti. Užduočių p a v y z d ž i a i:

a) Užrašytą kalbos tekstą paverskite planu:

- 1) pagal pateiktą plano schemą,
- 2) nepateikus plano schemas.

b) Aptarkite pateiktus planelius ir nustatykite, kas juose neteisinga.

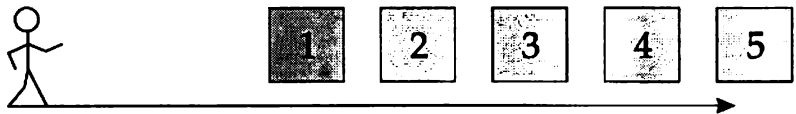
c) Sudarykite trumpą planą klausydamiesi mokytojo aiškinimo ar draugų kalbos (po to parodykite mokytojui ar draugui: ar teisingai suprasta jų pagrindinė mintis, ar tokia kalbos struktūra).

3 Mokykite kalbos nuoseklumo. Ir kuo anksčiau. Čia pateiksime metodinę medžiagą, kaip tai galima padaryti V—VI klasėje. Šis būdas tiks ir pradinių klasių mokiniams.

*Kalbos
nuoseklumo
mokymo pamoka*

A. Parodykite mokiniui, kas yra tvarka. Galima pasinaudoti daiktais, esančiais klasėje, pavyzdžiui, suolais. Tai mokytojo S. Eitminavičiaus (Utenos 6-oji vidurinė mokykla) idėja.

Pavaizduokime, kaip Marius eina per klasę į savo suolą, esantį klasės gale:

— jis eina **tiesiai**, nesugrįždamas į tą vietą, kurioje jau buvo.

Pasitelkime tą vaizdą kaip analogiją: suolai tebus mūsų pasakojimo dalys. Kalbėdami turime eiti nuo vienos dalies prie kitos ir atgal nebegrįžti.

B. Duokime trumpą konkretų pavyzdį. Pasiūlykime mokiniams situaciją ir ją aptarkime. Pavyzdžiui, vaikai nusprendė linksmi pasipasakoti, kas ir kaip juos namuose pasitinka.

Kaip rašys Asta? Kas būna namuose, kai Asta grįžta iš mokyklos?

Mama (virtuvėje).

Senelis (serga, jis guli lovoje).

Mažasis broliukas Rokas (žaidžia vaikų kambaryje).

Šuo Liūtukas (trinasi virtuvėje).

Kaip Asta mąsto?

Su kuo aš pasisveikinu, kai grįžtu namo?

- Kas pasitinka pirmas?
- Kas atbėga išgirdęs džiaugsmingą triukšmelį prie durų?
- Kas pasitinka visą trijulę virtuvės tarpduryje?
- Paskui einu į kambarį pasisveikinti su sergančiu seneliu. Jis šypsosi. Argi senelis manęs nepasitiko?

Pirmiausia

su šuniuku

Po to

su broliuku

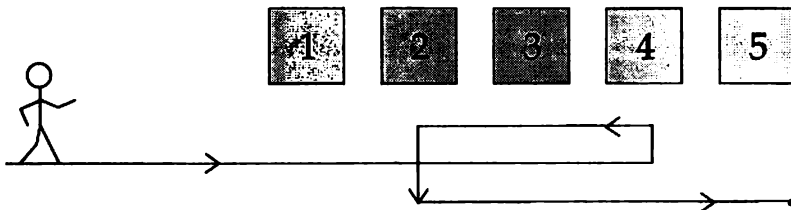
Tada

su mama

Pagaliau

su seneliu

C. Paaiškinkime, koks pasakojimas būtų nenuoseklus. Kaip atrodytų Mariaus elgesys, jei jis, praėjęs keletą suolų, prisimintų kažko nepastebėjęs ant antrojo ir grįžtų atgal?

Ar mums būtų patogiu paskui jį eiti?

Argi ne juokingai atrodytų Asta, jei kartą su visais pasisveikinusi, vėl bėgtų sveikintis tų pačių žmonių?

D. Planuokime pasakojimą kartu su mokiniais. Marius taip pat nori papasakoti, kaip jį sutinka namuose. Jų šeima nedidelė, todėl pareinančio iš mokyklos berniuko laukia tik mama (ji siuva namuose) ir, žinoma, šunelis Daugas.

Kaip Marius pasakos?

Jis planuoja...

1. Kas manęs laukia namuose?
2. Kaip pasitinka Daugas?
3. Kaip elgiuosi aš pats?
4. Kur sveikinuosi su mama?
5. Ką mama tuo metu veikia?
6. Ką mama daro mane pamačiusi?
7. Kaip sveikinuosi su mama?
8. Kokia mano nuotaika?

...ir apmąsto.

Išvardysiu.

Tai įžanga

Apsakysiu šunelio džiaugsimą.

I

Papasakosiu, kaip atsakau šuneliui.

Neužmiršiu pasakyti, kad nueinu į kitą kambarį.

„Siulė“

Trumpai pasakysiu, kad ji siuva.

Parodysiu tylų jos džiaugsimą.

II

Pavaizduosiu pokalbį.

Pasakysiu, kad pui-ki, ir paaiškinsiu kodėl.

Tai pabaiga.

E. Paskatinkime mokinius parašyti savo pasakojimo planą. Kadangi yra mokinių, pareinančių į tuščius namus, pateikime ir kitą temą. Pavyzdžiui: „Kaip aš pasitinku pareinančius iš darbo tėvelius“. (Marius pasakojimą žr. p. 121—123.)

KALBOS TEKSTO KŪRIMAS

Aiškumas — pagrindinis kalbos privalumas, nes neaiškus žodis savo tikslo nepasieks.

Aristotelis

Oratoriaus kalboje neturėtų būti <...> nė vienos reikšmės, perteiktos sunkiai ir gremėzdžiškai lyg mūsų metraščiuose.

Tacitas

Kartais pakanka vieno netikslaus, netikusiai pasakyto arba blogai išstarto žodžio, kad sugadintum visą įspūdį.

A. Mickevičius

Išnagrinėję šį skyrių, turėtumėte:

1. Suprasti:

- sakytinės ir rašytinės kalbos ypatybes,
- kokios yra taisyklingos kalbos mokymo sąlygos,
- kaip mokyti kalbos glaustumo ir gyvumo.

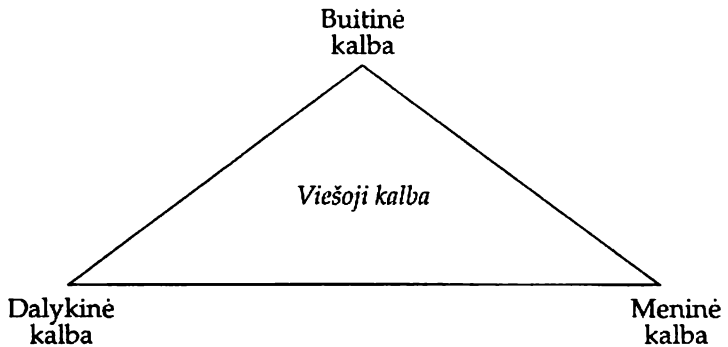
2. Išmanyti:

- kuriais būdais galima patikslinti žodžio reikšmę,
- kokie yra vaizdingos kalbos tipai,
- kuriuo tikslu vartojami tropai,
- aliuzijų ir archetipinių metaforų poveikį.

3. Mokėti paaiškinti:

- kokiomis stilistinėmis ypatybėmis turėtų pasižymėti konkreti kalba,
- kokia leksika viešojoje kalboje nevertotina,
- kodėl būtina kalbėti taisyklingai,
- kokia kalba yra abstrakti ir kokia konkreti,
- kaip suprantama žodžio reikšmė,
- kas yra detalė,
- kaip sukuriamas kalbos ritmas,
- kaip perteikti klausytojui sudėtingus dalykus,
- ką daryti, jei aptariamasis objektas yra platus,
- kaip sužadinti klausytojų jausmus.

Viešoji sakytinė kalba derina įvairias kalbėjimo funkcijas, todėl ji yra tarsi pusiaukelėje tarp dalykinio, buitinio ir meninio kalbėjimo. Tai galėtume pavaizduoti tokia schema:

Visų pirma apžvelkime, kokios yra svarbiausios dalykinės, šnekamosios (buitinės) bei meninės kalbos stilistinės ypatybės (pagal *J. Pikčilingį* ir *K. Župerką*).

DALYKINEI
kalbai būdinga:

logiškumas,
tikslumas,
aiškumas,
glaustumas,
išsamumas,
objektyvumas.

ŠNEKAMAJAI
kalbai būdinga:

paprastumas,
emocingumas,
konkretumas,
vaizdingumas,
subjektyvumas.

MENINEI
kalbai būdinga:

individualumas,
vaizdingumas,
konkretumas,
skambumas,
emocingumas,
daugiareikšmiškumas,
subjektyvumas.

Kaip sakytinėje kalboje galėtų derėti tokios skirtingos šių stilių ypatybės? Vienu atveju tinka vienos, kitu — kitos, nelygu tema, situacija, kalbančiojo tikslas ir adresatas (žr.: „Orientacinė dalis“, p. 39—48). Juk Aristotelis retoriką apibrėžė kaip „meną, panaudojantį visas galimas poveikio priemones, tinkančias duotai situacijai“.

Viešas kalbėjimas derina intelektines ir vaizdines kalbos priemones. Dalykinė leksika, logiškai nuoseklios sintaksinės konstrukcijos pajvairinamos ekspresyviomis semantinėmis ir sintaksinėmis figūromis. Tačiau leksinių ir sintaksinių išgalių pasirinkimas turi atitikti dalyką, apie kurį kalbama. Pavyzdžiui, faktą dera pranešti paprastu, aiškiu

sakiniu, o savo vertinimą galima perteikti ekspresyviomis kalbos priemonėmis, nes įtaigumas, anot J. Pikčilingio, yra maksimalus **raiškos priemonių ir turinio atitikimas**.

Daugybė išvardytų **-umų**, nors atitinkamą stilių ir atskleidžia vis nauju aspektu, atidžiau pažiūrėjus, apima vienas kitą. Pavyzdžiui, netiksli ir nelogiška kalba negali būti aiški; jeigu nusikalstama glaustumui, nukenčia ir aiškumas; vaizdingas žodis visada yra konkretus, o kas konkretu, tas ir aišku, paprasta. Todėl, manome, jog pagrindiniai efektyvaus kalbėjimo principai yra taisyklingumas, aiškumas, tinkamumas ir gyvumas.

Taisyklinga kalba įgalina suprasti ir priimti sakomą dalyką.

Aiški kalba padeda klausytojams tiksliai suprasti perteikiamas mintis.

Tinkama kalba didina pasitikėjimą kalbėtoju ir palaiko auditorijos dėmesį.

Gyva kalba sustiprina sakomą mintį.

Aptarkime šiuos pagrindinius principus.

Kalbos taisyklingumas

Gero stiliaus pirmas reikalavimas — kalbos taisyklingumas.

Kur kalba netaisyklinga, ten ji negyva, o kur negyva, ten nesklaidi, tad kaip gali būti geras stilius.

J. Balčikonis

Kaip (iš)mokyti taisyklingai kalbėti? Jau keletas dešimtmečių tuo rūpinasi mokytojai ir kalbininkai, rašytojai ir filosofai. Visų akys krypta į mokyklą, nes, anot kalbininko J. Kazlausko, jeigu „čia kokios nors nepageidaujamos konstrukcijos įsikalamos į galvą, tai paskui jokiais straipsniais, tegu jie būna ir pikčiausi, jų išgyvendinti neįmanoma“. Taigi kad suaugusio nepamokysi... O šnekamąją kalbą taip kaip suaugusieji moka jau 12—13 metų paaugliai. Kalbėjimo taisyklingumu, matyt, reikia susirūpinti dar anksčiau. Pasirodo, jog pagal smegenų organinio brendimo dėsnį senėjimą senzityvus laikotarpis kalbos ugdymui yra nuo 1 iki 5 metų (*Kruteckis V., 1978, p. 41*). Taigi, jei vaikas šeimoje išmoko taisyklingai kalbėti, jis ir kalbės taisyklingai. O jeigu ne?

Prancūzų specialistai suskaičiavo, jog 4—7 metų vaikas per dieną ištaria 14 tūkstančių žodžių, t. y. beveik 2 kartus daugiau negu suaugusieji (*Бербуцкuiū A.*, 1990, p. 6). Jo intelekta ir kalba plėtojasi nepaprastai greitai. Ir štai vaikas atėjo į mokyklą ir ... 12-kai metų nutilo... Ir kaip greitai buvęs „kodėlčiukas“ neturi ko paklausti! Pedagogas V. Šatalovas suskaičiavo, kad esant tradiciniam mokymui, kai vienas kalba ir klausinėja, o kitas klauso ir atsakinėja, šeštos klasės mokinys šneka, t. y. formuluoja žodžiu savo mintį, vos kelias dešimtis minučių per mokslo metus (*Бербуцкuiū A.*, 1990, p. 4). Ką tai rodo? Tai rodo vieno svarbiausių žmogaus prigimties poreikių — saviraiškos — slopinimą.

A. Ašmontas dar 1938 m. teigė, jog „sakomojo žodžio kultūrai yra dešimt kartų svarbesnis gyvenimiškų sąlygų pajutimas, negu šimtai įvairių taisyklių“ ir „jeigu tokių gyvenimiškų sąlygų mokykla neturi, tai tuo labiau ji turi grįžti nors prisiminimais ir net įsivaizdavimais į tas sąlygas, kuriose būtų taip sakoma ir kalbama“ (*Ašmontas A.*, 1988, p. 5).

„Aš girdžiu ir užmirštu. Matau ir atsimenu. Darau ir suprantu“, — sako kiniečių patarlė. Kokia išvada? Leisti mokiniams laisvai reikšti savo mintis ir taisyti jų kalbos klaidas. Tačiau mokinys laisvai kalbės tik tada, kai jis pats nuspręs, ką ir kaip pasakyti: <...> mes kalbame paprastai tik tada, kada reikia. Mokykla dažnai verčia mokinį kalbėti ir tuomet, kada jis visai nenori kalbėti ir nėra net pasiruošęs. <...> **Mokyklinė medžiaga nėra natūralioji kalbėjimo medžiaga.** Natūraliai ir suaugę kalba tik tada, kada jie nori ir turi lyg ką nauja pasakyti, jaučia tuo pasakymu tam tikrą malonumą, o kartu dar supranta, kad tai verta ir įdomu klausytojams. <...> Čia reikia ir mokiniams paieškoti natūralių sąlygų: **nesitenkinti mokyklina ar vadovėlių medžiaga, kurią jau pažįsta ir klausytojai <...>. <...> Reikia duoti mokiniams laisvos kūrybos. <...> Laisvas kalbėjimas turi būti organizuojamas taip, kad mokinys pasirenka pats medžiagą (siužetą) ir pats randa jai formą.** Laisvas kalbėjimas yra vertas mūsų dėmesio ne tik dėl to, kad jis yra praktiškas ir labai gyvenimiškas, bet jis yra kartu labai gera ugdomoji priemonė: **savo minčių ir posakių disciplinavimas, formos išdirbimas, proga svetimoms nuomonėms respektuoti ir gražiausios sąlygos tvarkyti savo charakterį, kad jis virstų kultūringa asmenybės išraiška**“ (Ten pat, 1988, p. 51—58); pabraukta cituojant).

Žinoma, tokio pobūdžio kalbėjimas daugiau galimas „Iškalbos meno ir bendravimo pagrindų“ fakultatyve bei užklasinėje veikloje, tačiau jo ištakos — pamokoje.

Taigi taisyklingos kalbos mokymui nėra kito recepto, tik leisti mokiniui kuo daugiau kalbėti ir taisyti jo klaidas.

Tačiau pirmiausia mokinys turi būti suinteresuotas mokytis taisyklingos kalbos. Taigi reikia „nustatyti tinkamus mokinio santykius su pačia kalba“, kad jis pajustų, jog kalba yra „organiškai suaugusi su mūsų siela“ (A. Maceina). Vadinas, mokytojui tenka veikti kaip agitatoriui. Tad ką pasakyti mokiniui? Prabilti galėtume kad ir taip:

Mokytojo
kalbos
pavyzdys

Taisyklingumas yra pagrindinis reikalavimas ne tik rašytinei, bet ir sakytinei kalbai, nes tik tada, kai kalbėtojo (ar pašnekovo) kalba nepriekaištinga, jos reikšmė suvokiama iš karto. O jeigu kalbėtojas netaisyklingai taria ar kirčiuoja, jeigu daro gramatinių klaidų? Tuomet jo šneka pažeidžia mūsų kalbos jausmą ir atitraukia dėmesį nuo kalbos esmės. „Niekas negali įeiti į širdį, kas ausyje, nelyginant kokiame prieškambarėje jau ima ir užkliūva“, — sakė M. Kvintilianas. O tame „prieškambarėje“ gyvena kalbos jausmas, kuris akimirksniu nustato:

- kalbos taisyklingumą,
- žodžio ir sakinio reikšmę,
- atitikimą ar neatitikimą situacijai.

Šią kalbos intuiciją galima būtų palyginti su ritmo arba spalvos pojūčiu: kaip režia akį nesuderintos spalvos, lygiai taip režia ausį nesuderinta, „nesustyguota“ kalba. „Netikusiai tarti žodį yra tas pats kaip netikusiai pagroti muzikos dalykėlį arba padaryti netikusią paveikslo kopiją“, — rašė A. Maceina.

O jeigu žmogus klausydamas kalbos patiria neigiamas emocijas, kaip jis gali ją įvertinti? Tyrinėtojų nustatyta, jog gramatinės ir kitos klaidos klausytojų priimamos kaip kompetencijos stoka (Osborn M., 1988, p. 253). Ne kalbos mokėjimo, o kompetencijos, t. y. dalyko išmanymo stoka. Todėl kultūringame pasaulyje prastai kalbančiam žmogui nėra galimybės užimti aukštesnį postą. „Pakaktų poros parlamento posėdžio pirmininko pastabų kalbos klausimu, kad deputatas taptų nebe deputatu“, — teigia žurnalistas iš Vokietijos (Marčiulionytė I. Ką girdi visa Lietuva? // Gimtoji kalba. 1990. Nr. 5. P. 8.).

Kodėl taip? Todėl, kad kalba yra veidrodis: ji rodo mūsų mąstymą: protingumo lygį ir požiūrį į tautos ir šalies reikalus.

Jeigu aš neaiškiai kalbu, vadinasi, mano galvoje — miglos. Kas gali patikėti man svarbų reikalą? Jeigu kalbu netaisyklingai — nevertinu kalbos, vadinasi, negerbiu nė tautos, kuri ta kalba šneka. O jei negerbiu tautos, kaip galiu atstovauti jos interesams? Dar daugiau: jeigu kalbu bet kaip, negerbiu savęs, tai kodėl noriu, kad kiti mane gerbtų?

Kai kurie mano: kur reikės, kalbėsiu taisyklingai. Nieko neišeis, kaip įpratęs, taip važiuosi. Juk m̄ veltui liaudies išmintis sako: „Arklį pažįsta iš dantų, o žmogų iš žodžių“. Net tardymo praktikoje žmogaus asmenybė nustatoma iš kalbos, nes ji atspindi viską: išsilavinimą, emocinį turtingumą, specialybę, socialinę aplinką, kuriai žmogus priklauso.

Prastai kalbėti — tai tas pats, kaip pasirodyti viešai su dėmėtais ir suplyšusiais drabužiais. Ir net baisiau: drabužius gali greitai pakeisti, o kaip pakeisi savo vidų? D. Karnegis pasakoja pamokomą istoriją apie vieną nesėkmės ištiktą anglą, kurio kalba buvo tokia taisyklinga ir daili, kad klausantieji netrukus užmiršo nuvalkiotus nelaimėlio batus, sudėvėtą paltą ir neskustą veidą. Jo kalbos stilius buvo tarsi leidimas į aukščiausius veiklos sluoksnius, ir jam tuoj pat pasiūlė tinkamą tarnybą (Karnegi D. Kaip išsiugdyti pasitikėjimą savimi ir vieša kalba paveikti žmones. V., 1992. P. 134).

Neužmirškime: „<...> Ne tik žmogus formuoja kalbą, bet ir kalba — žmogų. O jeigu toji mūsų formuotoja bus išsekusi, paliegusi, „mažakraujė“, jeigu ji bus užteršta, šleiva, kreiva, išsigimusi! <...> Matyt, ir mus darys tokiais“ (Pikčilingis J. Žodžio interviu. V., 1982. P. 68).

**Žodis
kaip muzikos
kūrinys**

Kitos rūšies „agitacija“ būtų skambančio žodžio nagrinėjimas, suprantant jį kaip meno kūrinį (A. Potebnia), mėginant paaiškinti garsuose „įvystyta“ daikto vaizdą (A. Maceina). Tai vienas pirmųjų tarties ugdymo uždavinių. Mokiniai turi suprasti, kad skirtingi garsai bei jų deriniai turi įvairią išraiškos galią (Ž. Vandrijesas) ir kad netikęs žodžio tarimas iškreipia daikto vaizdą ir neigiamai veikia mūsų mąstymą (A. Maceina). Taigi tam tikra prasme į žodį turi būti žvelgiama kaip į muzikos kūrinį, kurio prasmę iki galo suvokiame tik taisyklingai jį ištarę, nes kiekvienas žodis yra garsų derinys. „Pirmykštis žmogus mąstė vaizdais ir todėl jis kūrė žodžius. Žmogus ne galvojo apie daiktą ir kūrė sąvoką, bet regėjo daiktą ir kūrė vaizdą, kurį įkūnijo

žodyje.<...>“, todėl „<...> gerai tarti žodį reiškia garsais išreikšti daikto ypatybę, kaip ją suvokė pirmykštė tautos intucija“, — teigia A. Maceina.

Garsų prasmė

Daugumos žodžių garsinė motyvacija jau yra nublankusi, tačiau kartais mums pavyksta ją užčiuopti, pavyzdžiui, kraupųjį lietuvišką kr: *kirto, krito, kirvois, kratė, kreivas, kryžius, kraujas, kardas, karas*; išdžiūvusį, net braškantį s(a): *saulė, sausas, sausra*; šlamantį šnerantį š: *šlama, šienas, miškas, šilas, ošia*; „arčiausiai kūno“ esančius sonorinius m, n: *man, mano, namas, mama* ir pan. Savo prasmę ryškiausiai išlaikę balsiai, ypač tie, kurie sudaro lietuviškų žodžių šaknies pagrindą ir yra kirčiuoti. Pavyzdžiui: *namas, vasara, savas, labas, aria* (a — ramus, saugus); *sodas, oras, brolis, bokštas, moteris, žodis* (o — didingas, gražus); *tėvas, bėga, rėkia, gėda* (ė — griežtas); *gyvas, gyti, dygsta, syvai, vyras* (y — gyvybingas, veržlus). Ir pan.

Priegaidžių „spalva“

Tvirtapradę priegaidę turintys šaknies pagrindo garsai paprastai būna nuspalvinti daugiau pozityviai (atviri, skambūs), o tvirtagalę priegaidę turintys — daugiau negatyviai (uždari, duslūs). Palyginkime:

<i>laisvė, laimė, mėilė</i>	ir	<i>kreivās, gaisras, gaišti;</i>
<i>dárbas, sárgas, lán gas</i>	ir	<i>vařgas, duĩblas, skuĩdas;</i>
<i>jáunas, sáulė, láukti</i>	ir	<i>skaũda, kraũjas, blaũstis, draũsti;</i>
<i>kálnas, kėlti</i>	ir	<i>alĩpti, kliĩpti, blaĩkti, veĩkti.</i>

Tai pajutę mokiniai kitomis akimis žvelgs ir į poeziją, — tą ypatingai instrumentuotą meninę kalbą, geriau suvoks aliteracijomis ir asonansais perteikiamus garsus bei jų prasmę, spalvą.

(Žinoma, tai jokių būdu netaikytina visiems žodžiams, ypač tiems, kuriuos yra palietusi metatonija.)

Kalbos aiškumas

Joks kitas dalykas neišmoko tiek logiškai galvoti, kaip kalba, nes be kalbos nėra minties. Tik per kalbos aiškumą pasiekiame minties aiškumą.

J. Balčikonis

Kad kalba būtų aiški, ji turi būti nuosekli, konkreti ir glausta. Nuoseklumas yra reikalavimas teiginių išdėstymui (žr.: „Kalbos komponavimas“, p. 70—81), glaustumas — sintaksinei raiškai, sakinio struktūrai, o konkretumas — žodžio parinkimui. Čia aptarkime du pastaruosius reikalavimus.

Konkretumas

Atrodo, kad paprastai kalbėti lengva, bet pabandyk ir įsitikinsi, kad nieko nėra sunkesnio.

Ciceronas

Kaip pasakyti, kad tai, kas aišku man, būtų aišku ir mano klausytojams?

Konkrečios
ir abstrakčios
kalbos
lyginimas

Viena didžiausių kliūčių aiškiai kalbai — aukštų, abstrakčių žodžių ir posakių vartojimas. Tuo galėtume įsitikinti palyginę dvi panašaus turinio ištraukas. P a v y z d ž i u i:

„Tikėjimas į Dievą pirmiausia yra tikėjimas kuriančia mintimi, kaip sąlygojanti ir pasaulį nešančia realybe, o tikėjimas tos minties asmeniškumu yra tikrumas, kad pirmąkart Mintis nėra bevardė neutrali sąmonė, bet laisvė, kurianti meilę, asmuo.“

(Pagal J. Ratzingerį.)

*„Mane Viešpats gano: man nieko nestinga.
Jis mane veda, kur vešlios ganyklos žaliuoja,
leidžia man atilsėti paversmy;
Manąją sielą gaivina,
veda mane teisingais takais savo garbei.
Nė keliaudamas slėniu tamsiausiu,
aš nebijosiu, nes Tu drauge būsi. <...>
Tavoji malonė ir meilė palydi
kiekvieną mano gyvenimo dieną.“*

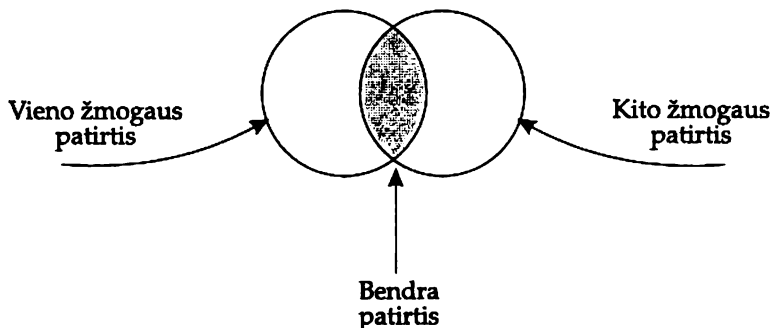
(Senasis Testamentas, 22 psalmė.)

Antroji ištrauka yra lengvai suprantama, nes ją sudaro nemaža vaizdų. Pasirodo, mes ne tiek klausomės kalbos, kiek matome ir jaučiame ją. Todėl žodžiai, nesukeliantys vaizdo, mus vargina lyg vaiką neilustruota knyga. Abstrakčiais žodžiais pasakyta mintis yra tarsi tuščias kambarys: jame nėra beveik nieko, už ko galėtų užkliūti akis. Kai pridėdame išraiškingų detalių arba vaizduojame mintį kaip trumpą siužetą, mes tarsi apstatome tą kambarį, pateikiame klausytojams gyvą vaizdą to, apie ką kalbame. Tik aiški, paprasta kalba priverčia žmogų mąstyti. Todėl reikia vartoti įprastus posakius ir vaizduoti tai, ką auditorija gerai žino iš savo kasdienybės, t. y. į sakomą dalyką žiūrėti klausančiojo akimis. Būtent taip ir daro cituotos psalmės autorius: jis išreiškia nusiteikimą žmonių, kurių pagrindinis užsiėmimas — ganyti bandą: kaip aš rūpinuosi savo gyvulėliais, taip ir Viešpats rūpinasi manimi: „jis mane veda, kur vešlios

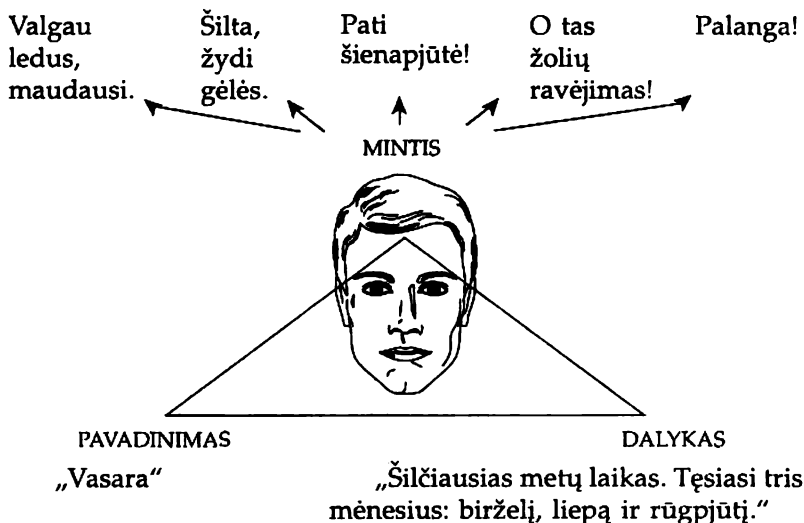
Kaip
suprantama
žodžio
reikšmė

ganyklos žaliuoja...". Šio reikalavimo laikėsi ir Šv. Rašto vertėjai į Afrikos tautų kalbas: palyginimą „(drabužiai) balti kaip sniegas“ jie pakeitė palyginimu „balti kaip kokoso riešutas“, nes negriukai sniego juk nėra matę.

Kuo konkretesnė kalba, tuo ji vaizdingesnė, nes pasakius konkretų žodį daug lengviau jį apibūdinti negu abstraktų (pasakyti, kaip atrodo tas daiktas, apie kurį kalbama; kam jis vartojamas, į ką panašus ar kuo skiriasi nuo kitų ir pan.). Jei kalbame abstrakčiai, klausytojai gali suprasti labai įvairiai ir gal ne visai taip, kaip norėjome pasakyti, nes kiekvienas į tą talpų žodį įdės savo patirtį. Tai galima pavaizduoti tokia schema:

Žodis tėra pavadinimas — simbolis, ir kiekvienas žmogus, remdamasis savo patirtimi, nusprendžia, ką tas simbolis jam reiškia. Grafiškai šie dalykai paprastai išreiškiami vadinamuoju reikšmės trikampiu, kurį mokiniams galėtume taip pavaizduoti:

Būdai žodžio
reikšmei
patikslinti

Kiek įvairių minčių gali pažadinti tas įprastas mums žodis — *vasara*. O jeigu pavartosime dar talpesnį žodį, gali būti tiek reikšmės trikampių, kiek yra klausytojų. Todėl, kad nebūtų nesusipratimų, reikia paaiškinti, kaip pats supranti tai, ką sakai. Tai padaryti galima keliais būdais (dar žr.: „Iliustracinės medžiagos pateikimas“, p. 63):

- pasakyti pavyzdį arba palyginimą, kuris išryškintų abstraktaus žodžio reikšmę;
- paaiškinti, kuria reikšme žodį vartoji, jeigu jis daugiareikšmis;
- pateikti aiškinimą iš žodyno (jei žodis rečiau vartojamas);
- parodyti patį daiktą, kurį vadini tuo žodžiu (jei įmanoma).

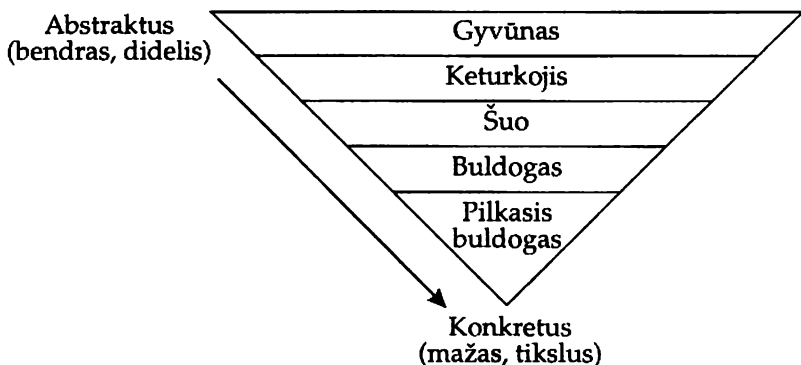
Tačiau geriausias būdas — taip „susiaurinti“ žodžio reikšmę, kad klausytojai kitaip, negu tu nori, ir negalėtų suprasti.

Parodykime mokiniams, kas yra abstraktūs ir konkretūs žodžiai.

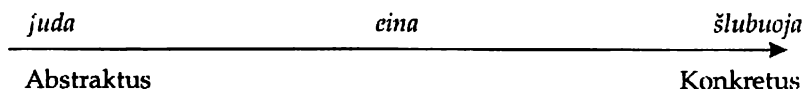
Konkretus (lot. *concretus* — tirštas, kietas) — daiktinis, apčiuopiamas, visiškai tikslus.

Abstraktus (lot. *abstractus* — atitrauktas) — atsietas, atitrauktas, nekonkretus.

Abstraktūs
ir konkretūs
žodžiai

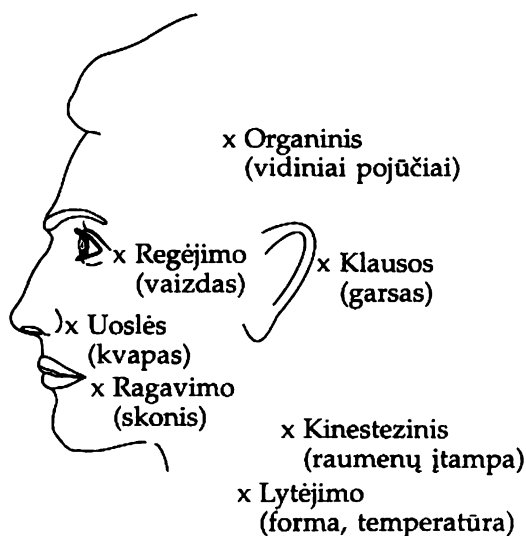
Panašiai galima pavaizduoti ir abstrakčius bei konkretus veiksmazodžius:

Kuo kalba konkretnė, tuo ji vaizdingesnė, nes konkretus žodis atspindi tai, ką galima pajusti vienu ar keliais pojūčiais („matyti“, „girdėti“ ir pan.). Palyginkime:

Šviežios daržovės	—	morkos ir burokėliai.
Leidinys	—	„Aitvaras“.
Pasklido aštrus kvapas	—	pakvipo acetonu.
Jo minkštas paviršius	—	jis kaip aksomas.
Pasigirdo triukšmas	—	kažkas triokštelėjo ir bilstelėjo.
Išsigandau	—	pašiurpo kailis.

Paprastai yra skiriami septyni vaizdingos kalbos tipai — septynios durys į klausytojų protą. Kalbėtojas turi mokėti jas atidaryti, jeigu nori, kad auditorija jį suprastų ir juo patikėtų (pagal D. Ehninger):

„Kalba, plačiau tą žodį suprantant, yra psichinio gyvenimo išorinė išraiška“, — sakė J. Vabalas-Gudaitis.

Detalė

Kad pasakodami ar vaizduodami sugebėtume pasinaudoti šiais vaizdingos kalbos tipais, visų pirma turime įgusti pastebėti juos svertimame tekste, suvokti, kas daro jį ryškų ir suprantamą. Apibūdinami situaciją, įvykį ar savo išgyvenimus, nesusigundykite pasinaudoti visais vaizdavimo tipais. Reikia sukurti tik vieną kitą charakteringą detalę, kuri leistų nujauti ir tai, kas lieka nepasakyta; reikia duoti darbo klausytojų vaizduotei: kai pasakoma viskas, neįdomu klausyti.

Apie rašytojo R. H. Devio kūrybos metodą pasakojama štai kas: „Jis dirbo šalinimo principu. Bandydamas aprašyti, kaip prie vartų suka automobilis, iš pradžių pateikdavo ilgą ir detalų aprašymą, nepraleisdamas nė vienos smulkmėnos <...>. Po to jis pradėdavo vieną po kitos atmetinėti tas pačias detales, kurias su tokia įtampa prisimindavo. Po kiekvieno trumpinimo jis klausdavo savęs: ar tebėra vaizdas? Jeigu vaizdas blėso, jis sugražindavo ką tik išbrauktą detalę ir imdavo trumpinti kitas ir t. t. Taip tęsdavosi tol, kol likdavo tik <...> ryškūs ir aiškūs <...> vaizdai“ (Karnegi D., 1992, p. 143—144). Žinoma, kalbėtojas — ne rašytojas, tačiau ir jis turi nuolat ugdytis tikslaus minties reiškimo poreikį.

Susipažinkime su šiais vaizdingos kalbos tipais ir remkimės jais savo kalboje.

Vaizdo detalės

1. Siekime, kad klausytojai „matytų“ tai, ką pasakojame. Pieškime vaizdą, nurodykime ne tik dydį, formą, spalvą, bet ir judėjimo pobūdį, nes judėjimą mes prisimename, pasak G. Lesingo, gyviau ir lengviau negu vien formas ir spalvas. P a v y z d ž i u i:

„Dar ir šiandien tebestovi man akyse vaizdas: vidury scenos stalelis, raštuota gobeleno staltiese užtiestas, prie stalelio juda kruta nedidelis baltagalvis Vaižgantas tamsiais drabužiais. Čia stojasi, čia vėl sėdasi, čia rankom remiasi, čia mostiguoja, gręžiojasi, o pusė staltiesės jam jau ant kelių, jau ir visa staltiesė ant kelių, lyg būtų tyčia ja užsiklojęs. Tik jis to nemato, nejaučia. Paskui žiūriu, kad ir stalelis jau nebe scenos vidury, o prie pat krašto. O netrukus stalelis ir visai pakrypo, jau lėks žemyn. Vaižgantas šūktelėjo: o-op! — čiupo stalelį už kojoms: palauk, nepabėgsi!“

(Paukštelis J. Raštai. V., 1983. T. VI. P. 318.)

Garso detalės

2. Siekime, kad auditorija girdėtų ne tik tai, ką sakome, bet ir garsus, apie kuriuos pasakojame. Pasakykime, koks garsas pasigirdo, į ką jis buvo panašus; kur tinka, vartokime garsų pamėgdžiojimus, ištiktukus ir iš jų padarytus veiksmažodžius. Panagrinėkime šiuo požiūriu rašytojų kūrybą. P a v y z d ž i u i:

„Ėjome į kalną, garsiojo Ažuolyno pusėn. Sunkūs ardėnai kirtu pasagomis grindinio akmenis, tempė ilgas ir plačias platformas. Zvangėjo geležis, pakrauta tokiomis ilgomis juostomis,

kad galais daužė grindinį. Riedėjo tyliai šlamančių guminių ratų karietos, aukštai pakeltomis atlošomis.

— Niuo-o-o! — šmaukštelėjo botagu diktas vežikas, plačiu užpakaliu sėdęs ant aukštos pasostės karietos priešaky.“

(Baltušis J. Raštai. V., 1983. T. VIII. P. 170.)

Skonio detalės

3. Siekime, kad auditorija pajustų skonį to, apie ką kalbame (saldus, sūrus, prėskas, rūgštus ir pan.). Panagrinėkime, kaip skonį reiškiančios detalės vartojamos grožinėje literatūroje ir publicistikoje. P a v y z d ž i u i:

„Pas mus retai užeidavo pakeleivingi ir elgetos atsigerti, o jeigu kas nors vis dėlto užsukdavo, tai, išgėręs vieną stiklinę, niekada nepaprašydavo antros — vanduo buvo neskanus, šiltas, prėskas, trenkė rūdynu.

O Paberžio šuliny s visam kaimė garsėjo savo vandeniū — skaidrus, šaltas, su ypatingu prieskoniu.“

(Marcinkevičius Just. Raštai. V., 1983. T. V. P. 140.)

Kvapo detalės

4. Siekime, kad klausytojai pajustų kvapą to, apie ką kalbame. Pasakykime, kuo kvėpia arba į ką panašus buvo kvapas. Panagrinėkime, kaip uoslės pojūčio detales į aprašymą įpina grožinės literatūros kūrėjai ir kaip — publicistai. P a v y z d ž i u i:

„Lėčiau žengė Juza. Kai nežinai, ar gerai eini — sparčiai nepažengsi. Visiškai sustojo po topoliū prie kelio. Aitriai kvėpėjo topolis smalingais jaunais lapais. Ir laukai visi kvėpėjo. Šviežia žeme ir gležnu dirviniu asiūkliū vėsiam paežery, blyškia žolele papieviuose, pernykštės smilgos puvinū. Stovėjo Juza, traukė į plaučius orą“

(Baltušis J. Raštai. V., 1983. T. VI. P. 203.)

„Nori pauostyti užsieniečių prakaito, jų kojinyčių dvelksmo — mokėk už parodą. Bet argi mes savų kvapų neturim? Ne tie. Užsieniečių kvapuose daugiau civilizacijos, mūsųškiai tvartu trenkia.“

(Pirmadienis, 1995 m. kovo 27—balandžio 2 d. Nr. 13 (115). P. 1.)

Pastaroji ištrauka, žinoma, visai ne apie kvapus ir ne dėl kvapų. Ironišku, net sarkastišku kalbėjimu autorius išreiškia neigiamą požiūrį į gausias užsieninių prekių parodas.

Skaitytojo nuomonė formuojama dirginant vieną jautriausių — uoslės pojūčių.

Lytėjimo detalės

5. Siekime, kad auditorija kartu su mumis „palytėtų“, tarkim, šaltą ir gličią varlę, grublėtą medžio žievę, minkštą ir švelnų katės kailį, aštrų, kibų kaktuso spyglį ir pan.

Panagrinėkime, kaip lytėjimo detales vartoja rašytojai.
P a v y z d ž i u i:

„Žemė traukė jo pėdas į save, lipniu moliu veldamasi prie batų. Jis išėjo į aukštumas, kur sausa žolė ir patręšusi ražiena lūžo ir šnarėjo spaudžiama.“

(Katiliškis M. Užuoventa. V., 1990. P. 20.)

Kinestezinės detalės

6. Siekime, kad auditorija susidarytų kinestezinius vaizdinius, t. y. suvoktų kūno padėtį bei judėjimą: kaip įsitempia ir atsileidžia raumenys, kaip girgžda sąnariai ir pan. Panagrinėkime, kaip kinestezines detales vartoja rašytojai.
P a v y z d ž i u i:

„Visa publika sulaukė kvapą. Amfiteatre galėjai girdėti skrendant musę. Žmonės netikėjo savo akimis. Nuo tos dienos, kai sto vi Roma, niekas nieko panašaus nėra regėjęs.“

Ligas laikė laukinį žvėrį už ragų. Jo pėdos aukščiau kulkšnelių įsirausė į smėlį, nugara išlinko tarsi įtemptas lankas, galva įsmuko tarp pečių, rankų raumenys taip išpampo, kad nuo įtampos kone sprogo oda, bet taurą lyg įkasė į žemę. Ir žmogus, ir žvėris stovėjo taip sustingę, kad žiūrovams jie atrodė lyg koks Heraklio ar Tesėjo žygių paveikslas arba iš akmens iškalta skulptūra. Tačiau šioje tariamoje ramybėje buvo jaučiama bailsi dviejų besigalynėjančių jėgų įtampa. Tauras kaip ir žmogus įsikasė kojomis į smėlį, o tamsus, gauruotas jo kūnas taip išsirietė, kad atrodė tarsi milžiniškas rutulys. Katras pirmas nusilps, katras pirmas kris — štai klausimas, kuris kovas pamėgusiems žiūrovams šią valandėlę buvo svarbesnis negu jų pačių likimas, negu pati Roma ir jos viešpatavimas pasaulyje.“

(Senkevičius H. Quo vadis? V., 1991. P. 428—429.)

Vidinių pojūčių detalės

7. Siekime, kad klausytojai pajustų organinius, t. y. su organizmu susijusius vaizdinius. Šitaip taikliai apibūdinti galima bet kurią emociją ar būseną (džiaugsmą, nerimą,

nuovargi, alkį ir pan.). Trumputė, paprasta frazė pasakys daugiau, negu ilgiausi aiškinimai, nes fiziologinių pojūčių nurodymas mums primins, ką patys esame patyrę, ir trauks iš mūsų atminties pilną tos būsenos ar emocijos vaizdą. Pavyzdžiui, palyginkim šių posakių poveikį:

- Labai pavargau.* — *Jau kojų nepavelku.*
Visas kaip sudaužytas.
Net kvapo pritrūkau.
Širdis užlipo iki gerklės.
- Negera, silpna.* — *Man akyse tamsu, galva sukasi.*
Smilkiniai tvinksi, ausyse ūžia.
- Labai išsigandau.* — *Net širdis kulnyse atsidūrė.*
Pakinkliai tirta, dantis
ant danties nesilaiko.
Tik nugara pagaugais nuėjo.
Plaukai ant galvos atsistojo. Net
pakaušis užšalo.
- Stebėjaisi.* — *(Klausiausi ir) galvą kraipiau.*
- Labai nustebau.* — *(Išgirdęs) už galvos nusitvėriau.*
- Tyliu, nes bijau.* — *Tyliu ausis suglaudęs.*
- Kantriai tyliu.* — *Tyliu dantis sukandęs.*

Šitie vaizdingi, išraiškingi posakiai — tai vadinamieji somatiniai (gr. *soma* — kūnas) frazeologizmai. Kaip mažai šiame pasaulyje naujo: šnekėk taip, kaip tavo proseniai, ir būsi pasakęs gyvai, vaizdžiai, įtikinamai.

Šios rūšies frazeologizmų gausu Žemaitės, P. Cvirkos, J. Baltušio ir kitų rašytojų kūryboje. Frazeologiniais junginiais pojūčiai nusakomi ir publicistikoje. Pavyzdžiui, Just. Marcinkevičius jais perteikia savo jaudinimąsi laukiant pirmosios knygos:

*„<...> Netyčia žvilgsniu užkliudžiau išdėstytas knygas. Šmės-
telėjo pilkšvai žalsvos spalvos dėmė, kurios vakar (gerai atsime-
nu) nebuvo vitrinoje. Suspurdėjo širdis, man užėmė kvapą —
o gal... nejaugi... gal...“*

(Marcinkevičius Just., Raštai. V., 1983. T. V. P. 131—134.)

Taigi, kad kalbėtume aiškiai, turime parinkti tokius žodžius, kurie tiesiausiu keliu nuvestų klausytojus prie jų pačių patirties.

Glaustumas

Kur maža žodžių, ten jie turi galią.

V. Šekspyras

Motyvacija

Sakoma, kad žodis yra sąjungininkas, kuris visada pasiuošęs tave išduoti. Jeigu žodžių per daug, jie užtemdo mintį ir veikia priešingai, negu tikėtasi. Tai galėtume pademonstruoti skaitydami vieną ilgiausių Šveiko pasakojimų apie tai, kaip geležinkelio ruožo meistras aiškino vyresniajam mašinistui visus galimus garvežio numerio (Nr. 4268) įsiminimo būdus (*Hašekas J. Šauniojo kareivio Šveiko nuotyčiai*. V., 1987. P. 497—499). Koks gi rezultatas? Pasirodo, mašinistas visiškai susipainiojo ir to garvežio nesurado. Tai aiškinimo parodija, iliustruojanti, kaip esmė paskęsta žodžių lavinoje.

Pasakyti tik tai, kas būtina, ir nieko daugiau yra, ko gero, pats sunkiausias dalykas. Dauguma mūsų nesame linkę laikytis minties disciplinos, nors liaudies išmintis ir perspėja: „Ilgos kalbos rėčiu gaudomos, trumpas žodis širdin dedamas.“ Kodėl tik trumpas žodis, t. y. trumpa ir tiksli kalba? Tik įtempta styga virpa — tik glaustumas suteikia kalbai jėgą. Tikra iškalba yra tada, kai pasakai tai, ką reikia, bet nutyli tai, ko nereikia sakyti. Taip iškalbą suprato Ciceronas, B. Paskalis, A. Šopenhaueris, N. Nekrasovas. Visi žinome pastarojo sparnuotą posakį: „Kalbėti reikia taip, kad žodžiams būtų ankšta, o minčiai erdvu.“

Paslėptas dialogas

Retoriškas kalbėjimas beveik visada monologinis, tačiau retorinis monologas turi paslėptą dialogą. Puikus tokios kalbos pavyzdys — Cicerono kalba senate.

Ciceronas, seniai jau bekalbėjęs senate, paprašo žodžio, kad padėkotų Cezariui už tai, jog šis atleido apšmeižtam ir Cezario nemalonėn patekusiam Marcelijui. Ciceronas puikiai supranta, kad senatoriai stebisi dėl ilgo jo tylėjimo. Ką gi jis sako? Štai visa jo kalba:

Cicerono kalba

„Ilgai aš tylėjau. Bet ne iš baimės. Trukdė skausmas dėl draugo. Kol egzistuoja gailestis, nėra vietos šmeižtui. Teisybė visada nugali.“

Tekstas, sukėlęs Romos senatorių ovacijas, bus beveik nesuprantamas skaitytojui, jeigu neatstatysime vidinio oratoriaus ir klausytojų dialogo. Pasekime, kaip tai daro N. Bezmenova — retorikos teorijos ir istorijos specialistė

(Безменова Н., 1991, p. 21). „Ilgai aš tylėjau.“ Pirmoji frazė — ne tik įžanga ar visiems žinomo fakto konstatavimas, bet ir kvietimas dialogui: pasiaiškinkime tos tylos priežastį. Pirmasis tylus auditorijos klausimas turėtų būti: „Kodėl?“ Ciceronas greitai ir lakoniškai atsako: „Bet ne iš baimės.“ Šis „bet“ atmeta įžeidų publikos įtarimą, kad oratorius tylėjo bijodamas užsitraukti Cezario pyktį. Lakoniškas atsakymas dar labiau sustiprina įtampą. „Tai kodėl gi?“, — tarsi klausia auditorija. Atsakymas į šį tylų klausimą trumpas ir aiškus (ilgiau delsti nebegalima): „Trukdė skausmas dėl draugo.“ Čia Ciceronas beveik meta iššūkį Cezariui, kurio priešas buvo Marcelijus.

Auditorija, matyt, turėtų taip sureaguoti: „Kodėl gi šiandien prabilai?“ „Kol egzistuoja gailestis, nėra vietos šmeižtui.“ Tai aforizmas. Į jį, kaip žinome, nėra atsakymo. Tik paskutinis žodis, mestas beveik kaip kaltinimas tironui, gali išprovokuoti tokį auditorijos klausimą: „Kas gi, jei ne Cezaris, reabilitavo Marcelijų ir padarė tau džiaugsmo?“

Ciceronas atsako: „Teisybė visada nugali.“ Taigi ne senatas, ne Cezaris, bet aukščiausiasis teisingumas yra žmogaus teisėjas. Argi ne puikus pagiriamasis žodis Cezariui?

Ši trumpa kalba yra tarsi klausimų ir atsakymų grandinė, kontroliuojanti auditorijos dėmesį. Taigi, anot Sofoklio, daug kalbėti ir daug pasakyti nėra tas pats.

Kiekvienas žodis, tarsi vandenin mestas akmenėlis, sukelia aplink save ratilus — asociacijų grandinę. Mes mąstome apie tai, kas liko nepasakyta, mūsų dėmesys sutelktas: kalba mus valdo. Kiekvienas talpus žodis, paliekantis erdvės mūsų vaizduotei, didina kalbos jėgą.

O jeigu būtų atvirksčiai, jeigu į vandenį šūstelėtume saują akmenukų? Tykštelėtų pūslai, vanduo susidrumstų, menki ratilėliai išnyktų, atsitrenkę vienas į kitą... Argi ne tokį vaizdą sukelia daugiažodiškumas? Kai mūsų mintis turi įtemptai dibti **atsirinkdama** tai, kas svarbu, ji labai greitai pavargsta. Anot vokiečių kalbininko E. Engelio, juo daugiau energijos išekvojama tam, kas visai nereikalinga, juo mažiau jos lieka tam, kas svarbu.

Ši Cicerono kalba yra ne tik talpaus žodžio, bet ir kompozicinio glaustumo pavyzdys. Kas iš to, jei mes braukysime atskirus žodžius, frazes ar sakinius, o nematysime ištisų nereikalingų epizodų — per ilgų įžangų, nukrypimų nuo temos? Argi tatau nereikštų „taupyti sprindžiais, o prarasti

Vaizdus
glaustumo
aiškinimas

Svarbiausia —
kompozicinis
glaustumas

sieksniais arba, kaip priežodis sako, „laimėti grūdą, o prarasti pūdą“ (J. Pikčilingis)?

Sakoma, kad kalboje neturėtų būti ne tik nereikalingų epizodų, žodžių bei frazių, bet netgi nebūtinų skiemenų, nes kas nepadedą sakiniui, jam kenkia (J. Pikčilingis).

Vengti
įterpinių

Kaip nusikalstama kalbos glaustumui? Dažniausiai sakytinę kalbą išpučia įvairaus pobūdžio įterpiniai, kurie, pasak J. Ereto, yra kančia klausai ir mįslės protui. Stenkimės vengti:

1) Nereikalingų pertarų:

Taip sakant, žinote, tiesa, va, vadinasi, reiškia, kaip čia pasakius? supranti? ar ne?...

Jie rodo nepagarbą auditorijai arba pašnekovui.

2) „Plaukiojimo“ auditorijos akivaizdoje:

Taip ... mm... taigi, ką aš norėjau jums pasakyti...

Bet gal bus geriau, jeigu pasakysiu, ką turiu galvoj...

Ir taip... e-e-e ... O taip! Aš užmiršau pasakyti...

Bet, kita vertus, mes tai galime praleisti.

Čia nėra laiko išsamiai tai paaiškinti, bet nors šiek tiek ...

Tokios „jungtys“ rodo, kad esate nepasiruošęs kalbėti lyg Naglio karalystės Pirmasis ministras Cirulis: „Mūsų išminčiai, eė, patarėjai, ministrai, eė, siūlo, kad jo šviesybė, eė, sosto įpėdinis, eė, būtų vadinamas... eė... Taigi, eė, vadinamas...“ (Misevičius V. Karaliūnas Gargaliūnas. V., 1987. P. 17).

Kalbą reikia suplanuoti taip, kad netektų grįžti prie tų pačių dalykų.

3) Žeminimosi ir aukštinimosi frazių:

Gal ir neturėčiau to sakyti, bet...

Galbūt reikėtų mums pakalbėti...

Iš tikrųjų aš manau, kad...

Apie tai aš galiu kalbėti dar kokias tris valandas.

Tai mažina pasitikėjimą pašnekovu arba kalbėtoju (nes ir sudėtingiausio klausimo esmę išmanantis žmogus gali atskleisti per trumpą laiką). Ne veltui J. Komenskis įspėjo, kad geriau praleisti šimtą reikalingų žodžių, negu pasakyti vieną nereikalingą.

Siejamosios
frazės turi
būti

Tačiau besistengdami glaudinti tekstą galime padaryti jį neaiškų, jeigu visiškai atsisakysime jungčių — bendravimo su auditorija. Kur reikia, siejamieji sakiniai, frazės ir žodžiai turi būti išlaikyti (žr.: „Klausytojų dėmesio valdymas“ p. 163—165).

Nereikalingi
pažyminiai

Dažnai vartojami pažyminiai, kurie tik užpildo erdvę aplink daiktavardį ar veiksmažodį, bet neturi minčiai reikšmingos informacijos. Todėl nevartokime dviejų žodžių ten, kur pakanka vieno. P a v y z d ž i u i:

Ypač nepaprastai puikus vaizdas...

Svarbiausias pagrindinis klausimas...

Pagrindinė esmė ta, kad...

Dabartiniu metu mums svarbu...

Savo nuosavuose namuose... Ir pan.

Mokymo
būdas

Jeigu mokinys linkęs šitaip daugiažodžiauti, ko gero, tinkamiausias būdas jį sudrausminti yra šis: užrašyti netinkamas jo kalbos frazes ir palikti jam išsiaiškinti, kodėl jos netinkamos bei kaip taisytinos. Kodėl taip?

Paprastai mokinio klaidos taisomos jam pabaigus kalbėti, tačiau tai daugiau klasės persergėjimas: nesakykime šitaip, kaip ką tik girdėjome! Pabūkime ką tik kalbą baigusio kailyje: jam dar tebeskamba jo paties frazės, jis susirūpinęs bendra sėkme, o čia... „kimba prie žodžio“, anot vieno mokinio.

Tik ką pabaigus darbą, psichologiškai yra tinkamiausia girti, o ne peikti, todėl reikėtų paieškoti teigiamų dalykų (žr.: „Kalbos analizė“, p. 179—180), o kalbos klaidas ir netikslumus geriausia užrašyti ant lapelių ir įteikti kalbėjusiam. Jis turės nemaža įdomaus ir naudingo darbo, kol supras, kas ir kodėl nepatiko jo draugams, o kitą dieną (jau „atvėšęs“) gaus keletą minučių atsakymui, t. y. pats turės savo klaidas paaiškinti ir ištaisyti.

Nauda akivaizdi. Ir ne tik pačiam kalbėjusiam. Užrašydami kalbos netikslumus, klasės draugai įsipareigoja ir paaiškinti, kodėl jie mano, jog tai neteiktina frazė ar žodis, taigi kartais ginčijamasi ir žinynai vartomi ne vieną pertrauką, o mokytojas arbitro vaidmenį pasilieka kitai dienai — po kalbėjusiojo atsakymo draugams.

Kalbos
štamapai

Iš administracinio stiliaus į viešąją kalbą prasiveržia kalbos štampai — įkyrios stereotipinės frazės. Mokiniai jas girdi radijo ar televizijos laidose, perskaito spaudoje ir nejučiomis pradeda vartoti. Pavyzdys patraukia: *aptarti ... klausimą, pasitaiko ... faktų, aktyviai pasireiškė, organizavome paramą, spartesniu tempu ir pan.*

Mokymo
būdas

Mokytis iš svetimų klaidų — pavojingas kelias: greičiau prigis prastas pavyzdys negu jo taisymas. Tad ką daryti?

Vartoti juk neuždrausi? O kodėl gi ne? Neleiskime vartoti žodžių, prie kurių lipte limpa šampai, tokių kaip *vystyti, pravesti*. Be jų galima apsieiti. Žinodami, kad tas ar kitas žodis „uždraustas“, mokiniai bus priversti svarstyti, kaip pasakyti kitaip, paprasčiau, pamažu įgus apdoroti mintį, išsiaiškins ją patys sau. O kuo aiškesnė mintis, tuo trumpesnė, paprastesnė jos išraiška.

PAPILDOMA LITERATŪRA

1. *Pikčilingis J.* Kalbos glaustumas // Dabartinė lietuvių kalba. V., 1961.
2. *Pikčilingis J.* Lietuvių kalbos stilistika. V., 1971. I d.
3. *Župerka K.* Lietuvių kalbos stilistika. V., 1983.

UŽDUOTYS

A. Mokykite suprasti sakinės ir rašytinės kalbos skirtybes. Užduočių p a v y z d ž i a i:

1. Stebėkite, kaip diktorius skaito žinių tekstą. Kodėl jums reikia pastangų, norint viską išklaudyti ir suprasti?

Stebėkite, kaip jūsų šeima kalbasi prie vakarienės stalo. Kodėl atrodo, kad beveik jokių pastangų neprireikia, norint išklaudyti ir suprasti?

2. Perpasakokite pateiktą (arba savo) rašinėį taip, kad jums lengva būtų kalbėti, o klausantiesiems — klausytis.

Kad antroji užduotis taptų aiškesnė, pateikiame pamokos pavyzdį.

Mokytoja. Prisiminkite: mes kalbėjome apie tai, kad mokiniai sumanė linksmai praleisti laiką — papasakoti vieni kitiems, kas ir kaip juos pasitinka namuose.

Prisimenate, kaip Marius planavo ir apmąstė savo pasakojimą? Jis labai kruopščiai ruošėsi: ne tik suplanavo, bet ir užsirašė viską nuo pirmo iki paskutinio žodžio. Dabar tyliai paskaitysime tai, ką Marius parašė. Pažiūrėkime, ar berniukas laikėsi savo plano (žr.: p. 101).

Kiekviena mokinių pora gauna vieną tekstą:

KAS MANE PASITINKA

Parcinančio iš mokyklos manęs visada laukia mama, bet labiausiai džiaugiasi mane pamatęs šunelis Daugas.

*Sakinės
ir rašytinės
kalbos lyginimo
pamoka*

Vos praveriu duris, jis kėlvirsčia atsirita iš virtuvės, kur yra jo kampas, ir puola man prie kojų. Daugutis inkščia, viauksi, glaustosi, šokinėja į viršų ir visas net virpa iš nekantrumo. Mat jis labai nori pasisveikinti.

Aš pakedenu juodus Daugučio kailinėlius, palaikau rankose jo mažą aplėpusią galvutę.

— Ar labai manęs pasiilgai, Daugeli? — klausiu.

Jis supranta, mirksi man savo gudriom juodom akutėm ir gerindamasis šluoja uodega kilimą.

Paskui mudu su Daugu einam į mamos kambarį. Ji siuva, bet pamačiusi mus sustabdo mašiną, nusiima akinius ir nusišypsos.

— Sveika, mamyt! — sakau ją apkabindamas ir prisiglausdamas prie skruosto.

— Išalkai? — klausia mama, o jos rūpestingos akys taip apžvelgia mane, lyg žiūrėtų, ar visas parėjau iš mokyklos...

— Kaip vilkas! — linksmai šūkteliu ir neriu į savo kambarį.

Kaip gera, kai tave pasitinka ir mielas šunelis, ir rūpestinga mama.

Mokytoja. Kaip patiko tai, ką Marius užsirašė?

Suraskime įžangą, pabaigą, „siūlę“.

Pažiūrėkime, kaip siejami sakiniai.

(Mokiniai tai pažymi tekste.)

Viskas atrodo puiku, tiesa? Bet ... Mariui nepavyko įdomiai papasakoti. Norite sužinoti, kodėl?

Pabandykite, patys turėdami prieš akis šį tekstą, papasakoti.

(Pasakojantis — skaitantis mokinys stovi prieš klasę.)

Jūs manote, kad Mariui geriau sekėsi? Ne, nė trupučio... Nors tai buvo jo pasakojimas, visiems atrodė, kad Marius skaito. Kur paslaptis? Kas trukdė gyvai ir išraiškingai pasakoti?

Pakeiskime sakinius taip, kad jie būtų gyvi ir paslankūs, kad leistų kalbančiam laisvai bendrauti su klausytojais. Dirbsime taip:

— tyliai iš lėto skaitysime rašinėį ir mąstysime, kaip tai pasakyti paprasčiau, taip, kaip kalbantis su draugu;

— tada kelsite rankas, mes išklausysime 3—4 variantus ir vieną iš jų — tą, kurį bus lengviausia pasakyti ir lengviausia suprasti, užsirašysime (aš — lentoje, jūs — sąsiuvinuose).

Darbo rezultatas gali atrodyti taip:

„Labiausiai, žinoma, manęs laukia mama, bet ji nesitrukdo. Ji siuva. Mane pasitinka Daugas — mūsų šuniukas. Tas tai visada atleikia. Išgirs tik, kad durys virstelėjo, jau ir prisistato. Tikras draugelis.

O jau iš to džiaugsmo, tai nebežino, ką ir daryti: ir šokinėja, ir glaustosi, ir inkščia, net dreba visas. Juokingas toks: juodas, garbanotas, ausys aplėpusios... Maskat, maskat... Pats toks trumpulis. O jau uodega! Kad šluoja kilimą, tai kaip su šluota.

Na, aš su juo truputį pasidžiaugiu, padraugaujam truputį. Ir einam abudu mamos pasisveikint, ji savo kambary siuva.

Mama kai mus pamato, tai sustabdo mašiną, nusišypsom vienas kitam... Ji visada paklausia, ar aš neišalkau. Man tai kažkaip ... ir juokinga, ir gera kartu. Kad tavim rūpinasi... Kad laukia...

Ir aš kartais taip tyčia jai sakau: „Žinai, išalkau kaip vilkas!“ O čia dar tas Daugas sukinėjasi su visa savo ištikimybe...

Namie aš būnu tiesiog laimingas.“

Klausimai

1. Kokie šios pamokos tikslai:

- auklėjamasis?
- lavinimasis?
- mokomasis?

2. Kaip toliau galėtų vykti pamoka:

- a) skiriama užduotis pasižymėti loginius kirčius ir pauzes ir prašoma, kad 2—3 mokiniai papasakotų šį tekstą prieš klasę (*Kas įspūdingiau? Nuo ko priklauso kalbos įtaigumas?*)
- b) nagrinėjami abu tekstai, aiškinantis, kokios yra sakininės kalbos ypatybės;
- c) kaip dar galima būtų baigti pamoką, jei:
 - mokytojos tikslas — ugdyti sakininę kalbą?
 - mokytojos tikslas — atskleisti ir nagrinėti sakininės kalbos ypatybes?

3. Kaip jūs pateiktumėte Mariaus rašinėlį: spausdintą ar ranka rašytą? Kodėl? Pasamprotaukite, kodėl mokiniams „sveika“ paskaityti svetimą, ranka rašytą tekstą.

4. Kaip jūs vestumėte tokią pamoką? Kokią medžiagą jai parinktumėte?

5. Kuriai klasei tiktų tokios užduotys:

- a) pateikta keletas šnekamosios kalbos frazių, kurias reikia pakeisti vienu rašomosios kalbos sakiniu;
- b) pateiktas abstraktus beasmenis teiginys, kurį reikia pakeisti gyvu, išraiškingu pasakymu;
- c) paskelbta užduotis: pasirinktą esė perrašyti šneka-
muoju stiliumi?

B. Siekite, kad mokiniai suprastų, jog žargonas ir slengas viešose kalbose yra nevertotinas, kad reikia vengti klišių. Galimų užduočių p a v y z d ž i a i:

1. Susipažinę su viešai nevertotinos leksikos sluoksniu, parašykite kalbą, gausią „mokyklinės“ leksikos (grupėmis). Po to ją išverskite į literatūrinę kalbą. Pasakykite vieną ir kitą. Aptarkite auditorijos reakciją.

2. Rask tris frazes ar žodžius, kurie tau jau yra įgrisę ir paaiškink kodėl.

3. Pasirink laikraščio straipsnį — informaciją dominančia tema ir paruošk 2 min. kalbą. Joje neturi būti laikraštinių klišių ir neilustruotų teiginių.

C. Mokykite suprasti, kurie žodžiai yra konkretūs ir kurie abstraktūs, kada kurie vartotini (abstraktūs — apibendrinimui, konkretūs — išraiškingai kalbai). Užduočių p a v y z d ž i a i:

1. Sudėk korteles pagal jose užrašytų žodžių reikšmę.

a) Nuo abstrakčios iki konkrečios, p a v y z d ž i u i:
„Fordas“. Transporto priemonė. Juodas „Fordas“ su išdaužtu priekiniu stiklu. Automobilis. Lengvasis automobilis.

Romanas. Knyga. Spaudinys. „Trys muškietininkai“.

b) Nuo konkrečios iki abstrakčios, p a v y z d ž i u i:
Prezidentas. Valdas Adamkus. Politikas.

Kopūstai. Žaliosios daržovės. Daržovės. Žiediniai kopūstai.

2. Užrašyk žodžių seką.

a) Pradėk nuo bendro žodžio ir „judėk“ prie konkretaus, apčiuopiamo, p a v y z d ž i u i:

Skystis → ... „Birutė“

Sportas → ...

Gyvūnija → ...

b) pradėk nuo konkreta^s žodžio ir „judėk“ prie bendro, pavyzdžiui:

Raudonas skanus obuolys → ...

Elektros lemputė → ...

Pareiškimas ateitininkų kuopos vadui → ...

3. Pasirink kurį nors daiktą klasėje ir pavadink jį vis abstraktesnėmis sąvokomis.

4. „Išversk“ abstraktų žodį, padaryk jį konkrečiu. Pavyzdžiui:

Aukštas pastatas — dvylikos aukštų pastatas.

Didelis medis —

Ji vargingai gyvena —

Jie religingi —

5. Pasirink patikusį sakinį iš 4 užduoties. Pridėk daugiau detalių. Parašyk kelis vis labiau išplėstus vaizdus.

6. Pateikta nuotrauka, kurioje pavaizduota tam tikra situacija. Aprašyk situaciją (konkrečia kalba) ir suformuluok pagrindinę jos mintį (abstrakčiais žodžiais).

D. Mokykite klasifikuoti, nes dalykas iš esmės suprantamas tik tada, kai į jį pažvelgiama plačiau. Klasifikavimas — santykių išsiaiškinimas — yra logikos pagrindas. Tai susiję su nagrinėjimu to, kas bendra, ir to, kas atskira. Užduočių p a v y z d ž i a i:

1. Kaip galima suskirstyti drabužius? (Tinka supažindinant su daiktavardžio ir būdvardžio daryba arba siejant su kalbos kultūra.)

Vasariniai / žieminiai / rudeniniai / pavasariniai.

Išeiginiai / ...

Viršutiniai / ...

2. Kaip galima suskirstyti gyvūnus?

Abstraktus žodis: *gyvūnas*.

Konkretūs žodžiai: *šunys, vilkai, lapės, meškos, tigras, liūtai, pelės, panteros, ožkos, karvės, arkliai, krokodilai...*

a) plėšrieji / neplėšrieji;

b) naminiai / laukiniai;

c) šiltųjų kraštų / mūsų kraštuose gyvenantys.

Kaip dar?

Naudojantis J. Paulausko „Sisteminio lietuvių kalbos žodynu“ (V., 1987), galima nagrinėti ir klasifikuoti **garsus** (p. 182—186), **spalvas** (p. 177—180), **charakterio bruožus** (p. 277—293), **kalbėjimą** (p. 305—313), **jausmus** (p. 268—277). Tačiau tai turėtų būti susiję su tolesniu mokinių darbu. Pavyzdžiui, aptarus charakterio bruožus, sektų žmogaus charakteristika; panagrinėjus jausmų gamą — įspūdžių pasakojimas; susipažinus su spalvų pasauliu — spalvos poetika lyrikoje ir pan.

E. Mokykite mokinius kalbėti aiškiai, tiksliai, konkrečiai. Užduočių p a v y z d ž i a i:

1. Pasakyk tikslesnį žodį (galima naudotis sinonimų žodynu):

*šaltas, spalvotas, platus,
pavargęs, laimingas, gilus* ir pan.

2. Išrink iš skaitomo kūrinėlio 5 žodžius — vaizdus. Paakeisk juos bendresniais žodžiais. Palygink įspūdį.

3. Skaitydamas tekstą, pasižymėk abstrakčius žodžius. Tada surask tekste jų apibūdinimą, pavyzdį ar detalę, kuri paaiškina rašytojo požiūrį.

4. Aptark klasėje kurį nors įprastą daiktą (pavyzdžiui, sąvaržėlę, skriestuvą, liniuotę), neužmiršk paminėti, kam jis skirtas. Kalbėk taip, kad draugai tą daiktą „matytų“. Arba, nesakydamas daikto vardo, apibūdink jį. Kitos grupės mokiniai turi įspėti, apie ką kalbama. Laimi ta grupė, kurios apibūdinimas tiksliausias, trumpiausias ir greičiausiai įspėtas (tinka mokant būdvardį arba pažyminį).

5. Išreikšk šias sąvokas paprastesne kalba:

inteligentas, kulminacija, arogantiškas,
džentelmenas, paralelė, apatiškas.

6. Papasakok klasei nuotykį. Paveik klausytojus, kad jie išgyventų tą patį, ką ir tu.

7. Papasakok, kaip elgiasi, kalba, atrodo tas pats žmogus, kai jis būna liūdnas, linksmas, pavargęs, susimąstęs, piktas, kai skuba. Stebėk savo artimuosius, rink medžiagą ilgesnį laiką. Paieškok tikslesnio žodžio ar posakio sinonimų, frazeologizmų, palyginimų žodynuose.

8. Remdamasis savo stebėjimais (žr. 7 užduotį), parašyk 10 patarimų tam žmogui arba sau. Stenkis kalbėti glaustai, aforistiškai.

9. Atsinešk į klasę spalvotą žmogaus nuotrauką (iš žurnalo). Charakterizuok tą žmogų (nuotaiką, pozą, veido išraišką).

10. Perteik namuose ar gatvėje girdėtą šmaikštų dviejų—trijų žmonių pokalbį. Tikslingai pasirink kalbą apibūdinančius (autorius) žodžius.

11. Papasakok draugams apie kurį nors augalą. Kad galėtum kalbėti įdomiai ir pagrįstai, susirink išsamią medžiagą: kaip augalas vadinamas mokslo kalba ir tarmėse; koks yra vardą aiškinantis padavimas; kaip atrodo, kur ir kada auga; kam vartojamas. Pasikonsultuok su biologijos mokytoju, susirask to augalo piešinių, nuotraukų, jei gali, pasidaryk herbarą. Gali pasinaudoti E. Šimkūnaitės knyga „Grios medeliai, žali žaliuonėliai“ (V., 1991), V. Kaunienės, E. Kauno „Vaistingieji augalai“ (K., 1991), L. Skliarevskio „Maistinių augalų gydomosios savybės“ (V., 1985), J. Balvočiūtės, S. Gudanaivičiaus „Jaunajam gėlininkui“ (K., 1988) ar kitais žinytais.

Panašiai galima mokyti pasakoti:

— apie kurią nors **vietą** — gamtos kampelį netoli mokyklos, jos geografinę padėtį, būdingus augalus, paskirtį (konsultuojantis su geografijos ir biologijos mokytojais);

— apie gimtąjį **miestą (kaimą)** — jo geografinę padėtį, dydį, pavadinimo kilmę, svarbiausius istorinius faktus, žymiausias vietas, paminklus, žmones (konsultuojantis su geografijos ir istorijos mokytojais).

12. Paaiškink klasei, kaip supranti abstrakčius žodžius *laimė, meilė, draugystė, laisvė* ar kitus. Sukurk vaizdą — palyginimą, pasinaudok autoritetingų žmonių mintimis, pateik pavyzdžių.

13. Paaiškink klasei, dėl kurių priežasčių mūsų kalba būna neaiški. Pasirink 1—2 klaidas ir pavyzdžių joms iliustruoti.

14. Nuspręsk, ar pateikto teksto kalba yra aiški, glausta ir tiksli. Savo nuomonę pagrįsk teksto pavyzdžiais.

Kalbos tinkamumas

Žodis turi atitikti minties ūgį... Žodžio ir minties harmonija — tai labai svarbus ir netgi lemtingas klausimas.

V. Kliučevskis

Sąvoka

Kalbos tinkamumas — vienas kertinių teksto kūrimo dalykų. Nuo pat Antikos laikų yra pabrėžiama, jog kaip tik tinkamumo labiausiai reikia siekti ir kaip tik jo sunkiausia išmokyti (*Ciceronas*). Kalbos tinkamumas — daugiaaspektis principas. Jis reikalauja, kad žodžiai atitiktų mintį, kad pagal mintį, jos žodinę bei sintaksinę išraišką būtų pritaikytas kalbos tonas ir neverbalinės išraiškos priemonės ir kad visa tai: mintys, žodžiai, sintaksinės figūros, kalbos tonas, gestai ir mimika atitiktų *SAT* (situaciją, adresatą, tikslą — žr. „Orientacinė dalis“, p. 41—48). Taigi tinkamumo svarstyklėmis kalba turi būti sveriama nuo pat rengimosi jai pradžios iki sakymo pabaigos.

Kalbėjimo
situacijų
analizė

Mokantis kurti tinkamą tekstą, galima įsivaizduoti keletą kalbėjimo situacijų ir aptarti *SAT*. P a v y z d ž i u i:

1) Esu pakviestas į teismą kaip liudytojas.

S — oficiali, dalykiška, formali;

A — oficialūs žmonės (teisėjas, advokatas, prokuroras);

T — tiksliai pasakyti tai, ką žinau; atsakyti į klausimus.

Vadinasi, ir mano kalba bus dalykiška, nevertosiu vaizdingų veiksmažodžių ir frazeologizmų, neįprastų metonimų ar metaforų.

2) Vedu klasės „žiburėlių“ ar mokyklos vakarą.

S — neoficiali, neformali, laisva;

A — mano bendraamžiai, susirinkę pasilinksinti;

T — įdomiai, intriguojančiai, linksmai vadovauti.

Vadinasi, savo kalboje galiu vartoti bet kurias išraiškinę kalbos priemones.

3) Kalbu klasės mokinių ir jų tėvų susirinkime.

S — dalykiška, bet neoficiali, neformali;

A — neabejingi, geranoriškai nusiteikę žmonės;

T — pasiekti, kad bendromis jėgomis būtų sprendžiama mums rūpima problema.

Vadinasi, kalbėdamas turiu aiškiai išdėstyti reikalą, bet galiu vartoti vaizdingus žodžius bei posakius. Tik tokius,

kurie nerėžtų ausies mano adresatui ir nenuteiktų jo prieš mane.

Taigi — esant paprastai situacijai, ir kalbėti reikia paprastai, oficialioje aplinkoje — dalykiškai, iškilmingoje ar šventiškoje — pakiliai, emocingai ir pan.

Kalbos tinkamumo principas taip pat reikalauja, kad išraiškos priemonės atitiktų temos esmę: pasakoju, vaizduoju ar samprotauju. Taip pat mano, kaip kalbėtojo, išsilavinimą, visuomeninę padėtį ir individualius bruožus (žr.: „Adresantas ir adresatas“, p. 43—44). Ir, žinoma, dalyką, apie kurį kalbu, nes, pasak Cicerono, iš tiesų iškalbingas tas, kuris apie paprastus dalykus pasako paprastai, apie didžius — pakiliai, o apie vidutinius — santūriai.

Kalbos gyvumas

Kodėl reikalaujama stiliaus ir posakių įvairovės?

Todėl, kad vienodi posakiai bukina dėmesį, o kai dėmesys atšimpa, idėjos ir vaizdai tampa blankesni ir silpnai teveikia mūsų protą.

K. Helvecijus

Stilius yra individualus. Yra tiek būdų pasakyti tą patį dalyką, kiek yra žmonių. Kiekviena mintis, kurią norime pasakyti, yra sukuriama žodžių, kuriuos panaudojame jai išreikšti. Žodžiai „nekalba“ tol, kol jų nepadedi šalia vienas kito. O būdas, kuriuo tuos žodžius surikiuoji, ir yra tavo stilius. Jei nori kalbėti efektyviai, ieškok naujų būdų mintims išreikšti: tai, kas per daug įprasta, nedaro didelio poveikio. Žinoma, pasirinkdamas kalbos stilių, derink jį su tuo, ką, kam ir kur kalbėsi (žr.: „Orientacinė dalis“, p. 38 ir „Kalbos tinkamumas“, p. 128).

Kaip
įtikinama?

Jau nuo senų laikų žmonės aiškinosi, kodėl vieni kalbėtojai įtikina, o kiti ne. Pasirodo, klausytojai priima kalbančiojo idėjas dėl dviejų pagrindinių priežasčių:

— arba jie yra įtikinti kalbančiojo argumentų,

— arba emociškai paveikti minčių raiškos ir paties kalbėjimo.

Gera garsų darna, lengvai plaukiantys, sklandūs sakiniai — itin siektina sakomosios kalbos ypatybė, kuria turė-

tų pasižymėti tiek informacinės, tiek įtikinimo, skatinimo bei proginės kalbos. Pastarosios naudojasi ir visomis meninės išraiškos priemonėmis.

Yra daug būdų kalbėjimą padaryti įtaigų ir malonų ausiai. Vienas jų — vartoti išraiškingą žodyną ir tropus. **Tropai** (gr. *tropos* — posūkis) — tai figūros, suteikiančios žodžiui reikšmę, skirtingą nuo tiesioginės reikšmės. Tropai vartojami:

- 1) norint išryškinti mintį,
- 2) norint paslėpti nenorimas tiesiai pasakyti mintis.

Šios kalbos figūros atsiranda, kai skirtingos mintys sugretinamos remiantis jų panašumu (metafora, metonimija) arba priešingumu (hiperbolė, litotė). Šias ir kitas kalbos išraiškos priemones apžvelgsime pagal tai, kokią įtaką jos turi klausytojui (pagal *M. Osborn*).

Priemonės, padedančios sukurti kalbos ritmą

Nei talentas, nei gilumas, nei minčių originalumas, nei turinio įdomumas neišperka šio trūkumo — monotonijos...

A. Govorovas

Ne vienas retorikos vadovėlių autorių kalbos ritmą laiko viena svarbiausių pasisekimo priežasčių, nes „Kalbant suprantamiausias yra ne pats žodis, bet tonas, kirtis, moduliacija, tempas, kuriuo ištariama eilė žodžių. Trumpiau tariant, kalbos muzika, aistra, vidinis išgyvenimas — visa tai, kas negali būti išreikšta nei raštu, nei žodžiu“ (*F. Nyčė*).

Taigi kalbos ritmas ir intonacija sukuria jos skambesį. Nuo ko priklauso kalbos ritmas?

Parodykime tai mokiniams, pateikdami monotonišką tekstą, pavyzdžiui, visus sakinius suvienodindami pagal pirmojo sakinio modelį (*Z. Alaunienės* metodas). *J. Biliūno* „Brisiaus galas“ tuomet taip skambėtų:

„Dabar jisai (Brisius — Z. N.) bijo trobon beeiti, verčiau Brisius nori ant spalijų gulėti. Niekad šuo nemėgsta po kojom maišytis. Tiesa, jis norėtų troboj būti. Ten jis mėgsta pastalėj gulėti. Bet Brisius nebegali kaulų graužti. Dar ten jam sunku nuo musijų apsiginti. Dažnai žmonės ima jo gailėtis. Tada jie atneša kruopų palakti. Kartais Brisius eina maisto pašalėse ieškoti. Seniau jis

Skirtingos sandaros sakiniai

nenorėjo į tokį maistą žiūrėti. Taip jis turi senatvėję skursti“ (Alaunienė Z., 1978, p. 42).

Sakiniai trumpi, kapoti, vienodo ritmo, tiesiog uždūsti beskaitydamas. Tokios monotoniškos kalbos ir klausytis sunku. Palyginimui paskaitę, kaip parašė J. Biliūnas, matome, kad rašytojo kalboje yra įvairios struktūros sakinių. Taigi kalbos ritmą visų pirma sukuria įvairi sintaksinė sandara.

Šnekamosios kalbos intonacijos

Kalbą daro gyvą ir šnekamosios kalbos intonacijos. Labiausiai ją gyvina asmeninės veiksmožodžio formos ir ypač liepiamoji nuosaka. Kad tai suprastume, pasirinkime keletą nuašmenintų sakinių ir padarykime jų kalbą veržlią, ryškia. P a v y z d ž i u i:

1. Stilius priklauso nuo to, kokie žodžiai parenkami ir kaip jie tarpusavyje surikiuojami.	1. Nuo ko priklauso mano stilius? Nuo to, kokius žodžius pasirenku ir kaip juos tarpusavyje surikiuoju.
2. Kalba turi trejopą paskirtį: bendravimo, perteikimo ir poveikio.	2. Kam reikalinga kalba? Tam, kad mes galėtume bendrauti, perteikti vieni kitiems žinias, kad galėtume veikti kitų žmonių jausmus ir valią.
3. Jeigu žmogaus vardas draugiškai ištariamas, tam žmogui pasakomas efektingai veikiantis komplimentas.	3. Ištark draugiškai žmogaus vardą ir būsi jam pasakęs efektingai veikiantį komplimentą.

Tai yra šnekamosios kalbos stilius: sakoma, ką aš darau, kaip mes suprantame, ką tu, jūs galite ar turite daryti, ir iš karto keičiasi sakinio sintaksinė struktūra, minties forma (atsiranda klausimas), kinta ritmas, intonacija.

Tokio — apeliatyvaus — kalbėjimo gausi publicistika. Pavyzdžiui, A. Girdenis straipsnyje „Tarmėse — tikroji kalbos gyvastis“ šitaip kalba:

„Laukus numelioravome — jau dabar matyti, kad ne visur ir visada gerai padarėm. Nerizikuokim tą patį daryti su kalba: tarmės mirtis daug didesnė nelaimė žmonijai, negu kokio vabzdžio ar žvėriuko išnykimas <...>“

(Gimtoji kalba. 1990. Nr. 10. P. 2.)

Taigi su auditorija bendrauti reikia taip, lyg kalbėtumeis su vienu žmogumi (*D. Karnegis*).

Kalba turi veikti ir kaip teleskopas: tai, kas tolimesnis, ji turi „pritraukti“ — padaryti artima auditorijai. To galima pasiekti vartojant asmenines veiksmažodžio formas, pasakojant esamuju laiku, bet ypač — perteikiant charakteringus dialogus, apibūdinančius žmogų ar situaciją. Perpasakoti tai, ką žmogus yra kada pasakęs, — prisiminimų žanro stiprybė. Pavyzdžiui, tautosakininkė B. Kazlauskienė apie žymų tautosakos ir žodžių rinkėją Matą Untulį taip pasakoja:

„Lingys dažnai dirbdavo tautosakos skyriuje, rinkdavo šokiams medžiagą. Po kelių dienų ateina ir Untulis, atsisėda prie mūsų. O mes ir sakom: „Jums patinka ansamblio šokiai, tai čia sėdi šokių vedėjas Lingys“.

Tai Untulis su kėde ir nuvažiavo per visą kambarį prie Lingio.

— *Tai tamsta Lingys? Viešpatie, juk esi paprastas žmogus, dar toks sudžiūvęs, o šitokias grožybes sukuri. Tamsta didelis menininkas, talentas.*

Lingys nutaisė pajuokiančią miną, galvojo, matyt, kad tai koks „trenktas“ žmogelis.

— *Tai patinka mūsų šokiai? Gražu?*

— *Kurgi nepatiks? Toks gražumas. Visi išmokyti, miklūs, brėžiniai meniški, figūros įdomios, dainos atitinka vaizduojamą dalyką. Kokia graži „Sadutė“...*

Lingio mina rimtyn, rimtyn, nuostabyn. Mato, kad tai ne koks kaimo keistuolis, o rimtas specialistas.“

(Kalbos kultūra. 1991. Nr. 60. P. 22.)

Koks šio dialogo perpasakojimo tikslas? Autorė norėjo pagrįsti savo teiginį, jog M. Untulis labai vertino Lietuvių liaudies dainų ir šokių ansamblių, o dialogas mums atskleidė ir nesivaržantį, paprastą žmogų. Jeigu ji nebūtų papasakojusi susipažinimo su šokių vedėju epizodo, kalba neturėtų gyvybės, nei prasminės, nei intonacinės.

Didele įtaiga pasižymi nominatyviniai ir nepilnieji sakiniai, pridūrimai. Sudaryti ne pagal įprastą sakinio modelį, jie pakeičia kalbos ritmą ir patraukia dėmesį. Tai, kas sakoma nepilnaisiais ar nominatyviniais sakiniais, yra išskiriama, pabrėžiama ir dažnai pasakoma su potekste. Pavyzdžiui, apie M. Valančiaus veiklą taip kalbama:

„Jis (Valančius — Z. N.) visa savo prigimtimi buvo kovotojas, nė nemanantis nusileisti, kapituluoti. <...> Prasideda dramatiškoji knygnešių gadynė. Daraktoriai. Vargo mokykla. Knygų spausdinimas Prūsijoje. Darbymetis po žandarų nosimis. Jų papirkinėjimai. Trėmimai. Kalėjimai. Sibirinės katorgos. Ir nebesulaikomas tautinio susipratimo kilimas.“

(Valančius M. Maskolių varžtuose Kaune // Lietuvių literatūros skaitiniai X klasei. K., 1992. P. 94.)

Mokymo
problema

Yra mokinių, mėgstančių vartoti nepilnuosius sakinius. Rašto darbuose mokytojai paprastai tokius sakinius taiso. Metodinė literatūra irgi pataria neleisti žemesniųjų klasių mokiniams rašyti nepilniaisiais sakiniais, nes jie atsirandą dėl to, kad mokinys nesugeba sudaryti pilnojo sakinio. Netgi parenkant tekstus V—VI klasių mokinių atpasakojimams ir pratimams, patariama vengti tokios kalbos, kurioje esama nepilnųjų sakinių (žr.: *Alaunienė Z.*, 1978, p. 44—45). Tačiau čia reikėtų atsargos ir apdairumo: žemesnėse klasėse kaip tik pradeda formuotis individualūs mokinių stilius — nenulaužykime jo daigų. Jeigu nepilnasis sakinytis turi emocinę ekspresinę motyvaciją, jis netaisytinas. Taisome tik neabejotinai klaidingus atvejus, pavyzdžiui: *Jie pamatė voverę. Kuri nuliuksėjo medžių viršūnėmis.*

Saugoti mokinius nuo tekstų, kuriuose esama nepilnųjų sakinių, matyt, irgi nederėtų: tegu palygina, kuo ypatingas tokio teksto skambėjimas, pasiaiškina, kuriuo tikslu autorius vartoja tokią kalbą, tegu nusprendžia, kada tinka šitaip kalbėti ir kada ne. Pavyzdžiui, paskaityt Danuko nuotykius žemesniųjų klasių mokiniai galėtų sukurti vaizdelį ir iš savo klasės gyvenimo. Literatūroje vidutiniam mokykliniam amžiui šio tipo sakinių netrūksta:

„Tas ēdrūnas Algis koridoriuje, ties mūsų klase, apelsino žievę numetė. O Kvedaras Rimas, ilgšis aštuntokas, užlipo ant jos. Ir, žinoma, paslydo. Ant nosies nuplaniravo... Kai pakilo nuo parketo, nosis atrodė kaip išpurtusi bulvė...“

(*Misevičius V.* Danuko Dunduliuko nuotykių. V., 1989. P. 149.)

Kartojimas

Paprasčiausias būdas atkreipti klausytojų dėmesį — kartojimas. Pavyzdžiui, pasakei, kad yra daugiau nei du šimtai kalbos figūrų. Daugiau nei du šimtai! Pabrėžimas *du šimtai!*, palydimas atitinkamos intonacijos, pauzių, turi paro-

dyti, kad tai yra labai daug, kad verta dėl to nustepti, kad tai reikšminga ir pan.

Kartojimo — svarbiausių minčių pabrėžimo — galima pradėti mokyti jau žemesnėse klasėse. Pavyzdžiui, panagrinėkime V. Misevičiaus „Karaliūno Gargaliūno“ (V., 1987, p. 14) ištrauką:

„— *Klausykitės, klausykitės, klausykitės! Naglio karalystės piliečiai! Šiandien, šiandien! Rytoj! Rytoj! O ir užporyt! — tratinio Klykūnas būbiną. — Ir užporyt karaliaus rūmuose, o ir visoje karalystėje skelbiama šventė! Šventė! Šventė! Karaliūno vardynos, vardynos, vardynos!*“

Kas kartojama? Kurie žodžiai nekartojami? Ką turėtų suprasti karalystės piliečiai? (*Šiandien, rytoj ir užporyt — šventė — karaliūno vardynos!*)

Mokymo
būdas

Vaikai, kaip žinome, smalsūs televizijos žiūrovai. Tegau-
na jie ir užduotį: užrašyti patikusią kramtomosios gumos,
ledų arba šokoladinių saldainių reklamą. Pirmas tekstas tu-
ri būti tikslus reklamos tekstas, antras — tai, kas liko iš-
braukus pasikartojančius žodžius. Kurie žodžiai buvo nuo-
lat kartojami? Koks reklamos tikslas?

Kitas darbo etapas — mokymasis kurti ir perteikti pana-
šaus pobūdžio skelbimą. Aptariame, kas reklamuotina, kaip
per trumpiausią laiką išradingiausiai tai pateikti. Pavyz-
džiui: „Parduodu ožką“ (motyvas: ožkos pienas — vaistai);
„Pirkite seną automobilį“ (motyvas: jis išbandytas — pati-
kimas) ir pan.

Padarome išvadą: kartojami svarbiausią informaciją per-
teikiantys — atraminiai žodžiai, kartais ta pati mintis pasa-
koma kitais žodžiais. Tai suteikia reklamai aiškumo ir grakš-
tumo.

Anafora

Sakinių pradžios kartojimas — **anafora** (gr. *anaphora* —
iškėlimas) viešojo kalboje naudinga apžvelgiant tai, kas bu-
vo pasakyta — išvadoms (žr. : „Kalbos įžanga ir pabaiga“,
p. 88—89).

Anaforiškas kalbėjimas gali būti ir emocingos kalbos žy-
mė: jis stimuliuoja dėmesį ir didina įtampą. Pavyzdžiui:

„*Mes trokštame būti vertingi ir nepakeičiami. Trokštame
mylėti ir būti mylimi. Trokštame jausti savo jėgą, būti laisvi,
judėti ir skleistis, augti ir dirbti. Trokštame turėti vietą pasau-
lyje, tėviškę ir artimuosius*“ (pagal P. Zulehner).

Su anafora ir galimu jos vartojimu mokiniai supažindin-
tini vidurinėse klasėse.

Sakinys gali būti gramatiškai taisyklingas, bet retoriškai neefektyvus. Jeigu reikia sustiprinti atitinkamo žodžio reikšmę, vartojama **inversija** (lot. *inversio* — apvertimas, perstatymas): pirmiausia sakomas tas žodis, kurį norima pabrėžti. Pavyzdžiui, A. Jakštas, pasakodamas, kaip A. Baranauskas dėstė Kauno kunigų seminarijoje, sako: „Profesorius buvo jis neblogas“ (Lietuvių literatūros skaitiniai X klasei. K., 1992. P. 53).

Įprasta, neutrali žodžių tvarka būtų tokia:

„Jis buvo neblogas profesorius.“ Tai *konstatavimas*.

Inversiskai galima pabrėžti du žodžius. *Neblogas*, t. y. į pirmą vietą iškelti vertinimą:

„*Neblogas* jis buvo profesorius.“ Tai būdinga *emocingam* kalbėjimui.

Arba — *profesorius*, t. y. pabrėžti, kad A. Baranauskas čia apibūdinamas ne kaip poetas, ne kaip dvasininkas, bet kaip dėstytojas:

„*Profesorius* buvo jis neblogas.“ Tai *loginis* akcentas.

Taigi inversija vartotina dviem atėjais:

- 1) išreiškiant emocijas,
- 2) pabrėžiant minties svarbą.

Šnekučiuodamiesi inversiją mokiniai vartoja natūraliai, nes tai buitinės kalbos ypatybė. Tačiau atsakinėdami prieš klasę yra linkę savo kalbą sušukuoti neutralios išraiškos šukomis, nes viešajai mokinių kalbai būdinga intonacinė monotoniškuma. Todėl, mokant sintaksės, sakinių reikėtų nagrinėti ne tik gramatiškai, bet ir intonaciškai, t. y. nuspręsti, kodėl sukeistos vietomis sakinio dalys.

Išvardijimas

Vienarūšių dalykų išvardijimas — viena pavojingiausių sintaksinių figūrų. Pavojinga ji tuo, kad gali tapti ne vidinę įtampą lemiančia stilistine priemone, bet logikos klaida. Pavyzdžiui, norėdamas efektingiau pasakyti, pamokslininkas rėžia: „*Jis neturėjo nei aukso, nei pinigų, nei turto.*“ Ar auksas ne turtas? Ar pinigai ne turtas? O auksiniai pinigai — ar ne auksas?

Mokant išvardijimo — vienarūšių sakinio dalių — būtina kartu mokyti ir logikos. Kai mokoma tik skyrybos, paliekama erdvė:

1) dvigubam minties reiškimui (pvz.: „*Žemaitė daugiausia aprašė tikrus įvykius, tikrus atsitikimus*“);

2) sąvokų apimties klaidoms (pvz.: „*Gaisro gesinti subėgo žmonės, moterys ir vaikai*“).

Išeitis — mokyti subordinacijos ir klasifikacijos (žr.: „Užduotys. D“, p. 125).

Sugretinimas, išreikštas panašia sintaksine konstrukcija, yra vadinamas **paralelizmu** (gr. *parallēlos* — lygiagretus). Jeigu gretinami priešingi reiškiniai, paralelizmas vadinamas **antitezė** (gr. *antithesis* — priešprieša).

Paralelizmai ryškūs mūsų dainose, mįslėse, patarlėse.

P a v y z d ž i u i:

Tiesiai arčiau, aplink greičiau.

Ir gilus su dugnu, ir platus su kraštu.

Kaip pasiklosi, taip išsimiegosi.

Ritmas, fonetiniai sąskambiai, netikėti sugretinimai suteikia tokiems posakiams sparnus — emocijų ir estetinių skambesį. Patarlę — gilią gyvenimo išmintį, išreikštą muzikaliu vaizdu — palyginimu, tautosakos tyrinėtojas D. Sauka laiko vientisu meniniu tekstu, kurio visi elementai priklauso ne šnekamajai, o poetinei kalbai.

Dažnas oratorius pagrindinę kalbos mintį mėgsta išryškinti patarle. Įspūdžiui sustiprinti kartais jų pasakoma net kelios. Šalia visuotinai žinomų — paties autoriaus sukurtos. Pavyzdžiui, V. Landsbergio straipsnyje „Mes — baudžiauninkėliai“ (1988 m. gruodis) skaitome:

„Kas ta Lietuva — gamintoja?

Jai pasakoma, kas gaminti ir kiek. Produkcija paimama. Kainą nustato tas, kas paima, tartum savininkas. Jis ir duoda Lietuvėlei, ko reikia, kad pragyventų ir toliau gamintų, kas sakoma ir kiek. Duodamo kainą irgi nustato, skaičiuodamas taip, kad kuo Lietuvėlė daugiau dirba, kuo daugiau gamina, tuo daugiau lieka skolinga. Turėtų būti vis daugiau dėkinga — taip galvoja šeimnininkas.

Kai darbininkui nepriklauso gamybos priemonės, kai jis nedalyvauja nei organizuojant, nei paskirstant, jis krauna kažką kapitalistui, bet ne sau. Tą dar senelis Marksas išaiškino. <...>

Kai darbininkui ima nepatikti, jis raukosi, bruzda, iš čia ir visuomenės pažanga. (Senelis Marksas išaiškino.) Kapitalistas, žinoma, tąsyk pyksta, barasi, tramdo. Bet darbininkas gali nors išėiti, badauti arba ropę sėti, persikvalifikuoti į kokį amatą, prekybą ar konstruktorystę.

Tas, kuris negali net išėiti, yra jau pasiekęs aukštesnę visuomenės raidos etapą, vadinamą baudžiava. Dirbk ir tylėk, ir Dievą mylėk. Turtingas nebūsi, pamažėl sau pūsi, iš bado

nemirsi, o laimės nepatirsi. Gausi degtinės, nereiks nė grandinės.

Betgi ateina gandas iš amžių glūdumos, kad net rusai baudžiauninkai kitąsyk turėję vieną dieną metuose, kada galėdavę, jei nori, išeit pas kitą poną. Tokia perspektyva — staiga likti be baudžiauninkų — ir ponus truputėlį drausmindavo. O kas Lietuvoje bėra girdėjęs, kas bent susimąstė apie panašias Jurgines?“

Ironiškas, net sarkastiškas kalbėjimas (*baudžiava — „aukštesnis“ visuomenės raidos etapas*) sustiprinamas netikėtomis, rimuotomis paralelėmis. Tai kalbos kulminacija. Ji įsimintina, stipri ne tik mintimi, bet ir kalbos ritmu, melodija.

Panagrinėkime kalbas ir publicistiką, kur taikliai vartojamos simetriškos patarlės ar priežodžiai, kuriami netikėti paralelizmai, išreiškiantys šviežias, dar niekieno nepasakytas prasmes. Perskaitykime garsiai — vienus ir kontekste — stenkimės pajusti, kaip melodija, vaizdas ir prasmė skinasi kelią į mūsų sąmonę.

Neretai paralelizmai yra kartu ir palyginimai. Pavyzdžiui, mūsų retorikos klasiko M. Daukšos „Postilės“ paralelės: *„Kas per keistenybės būtų gyvulių tarpe, jeigu varnas užsimanytų suokti kaip lakštingala, o lakštingala — krankti kaip varnas, ožys — staugti kaip liūtas, o liūtas — bliauti kaip ožys?“*

(Lietuvių literatūros chrestomatija IX klasei. K., 1982. P. 32).

Retorinis klausimas ir sušukimas

Savitą intonaciją kalbai suteikia retorinis klausimas ir retorinis sušukimas. Tai minties formos pakeitimo figūros, vartojamos dėl didesnio raiškumo: jos rodo emocingą teigimą arba neigimą (skatina, draudžia, priekaištauja; jomis galima išreikšti pasipiktinimą, apgailestauti, pasigėrėti ir pan.).

Šios retorinės figūros būdingos neramiai, aistringai kalbai. Pavyzdžiui, J. Pikčilingis, kviesdamas „Į žygį už kalbą“, sako:

„Gelbėkime gimtąją kalbą!“ <...> Ar iš daugio burnos išsiveržia šis susirūpinimo šūksnis?! O jei ir taip, jei ir išsiveržia — tegul iš pačių krūtinės gelmių, — ar daugio širdį suvirpina?! Ar nelieka balsu šaukiančio tyruose?! Gal mums jau pasenęs Jono Jablonskio priminimas: „didi gėda savosios gerai nemokėti“?! O kad ją mokėtume bent patenkinamai!“

(Gimtoji kalba. 1990. Nr. 7. P. 1).

Tai kalbininko, susirūpinusio kalbos būkle, šauksmas. Mokykloje, žinoma, nepradėsime mokyti vaikų kalbėti tokiomis intonacijomis: tai sujaudinto žmogaus kalba, ir ji turi gimti natūraliai. Pamokykime vartoti retorinį klausimą, pereinant nuo vienos minties prie kitos. Akcentuokime, kad žmogaus protas seka paskui klausimą. Paprastai mokiniai vengia kelti klausimą ir į jį atsakyti (įpratę, kad kitas paklaustų, o jie tik atsakytų).

Aukštesnėse klasėse pasiūlykime retoriniu klausimu pradėti arba baigti kalbą. Pavyzdžiu galėtų būti A. Šliogerio straipsnio „Tylioji kalbos galybė“ pabaiga:

„Mes pasiilgome tylos. Tad galbūt ir šnekėti reikia taip, kad mūsų kalboje būtų mažiau beprasmiškos triukšmo ir daugiau prasmingos tylos, pereinančios į konkretų veiksmažodį ir tampančios žodžio, daikto, galiausiai tikėjimo ir vilties kristalais. Sugrįždami į tylą, mes sugrįžtame į tikrąją kalbą, o sugrįždami į kalbą, sugrįžtame į Lietuvą, visai kitokią negu iki šiol. Kas žino, ar tikrai pavyks mums sugrįžti?“

(Gimtoji kalba. 1992. Nr. 1. P. 5.)

Retorinis klausimas suskamba kaip visos kalbos leitmotyvas ir verčia susimąstyti.

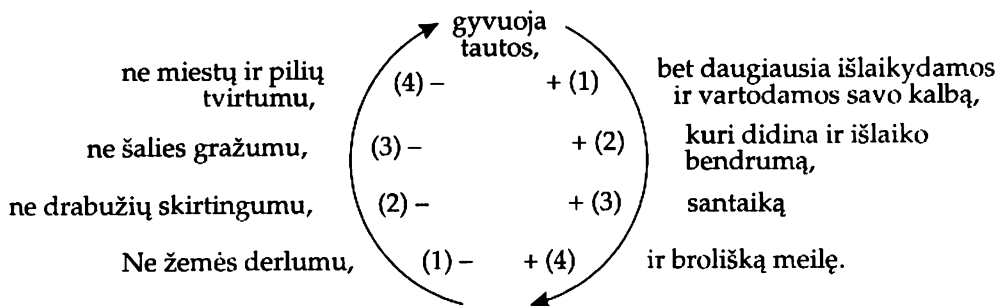
Periodas

„Stipriausią įspūdį klausytojams sukelia tarties grožis ir periodų harmonija. Pasakyk savo kalboje nors du gražius periodus, kuriuos klausytojai galėtų įsiminti ir pakartoti, ir jie eis namo tiek pat patenkinti, kaip ir tie, kurie grįždami iš operos visą kelią niūniuoja vieną ar dvi melodijas, kurios užbūrė jų klausą ir liko atmintyje.“

(F. Česterfildas.)

Periodas (gr. *periodos* — apėjimas, judėjimas ratu) yra sudarytas iš dviejų dalių: viena prasminiu ir intonaciniu požiūriu kyla, o kita — krinta. Tai sudėtingiausia sintaksinė figūra, pasižyminti ritminiu darnumu. Aristotelis periodu vadino kalbos ištrauką, kuri pati savyje turi pradžią ir pabaigą ir yra lengvai suvokiama. Jau iš pat pradžių turi būti intonaciškai aišku, kaip periodas baigsis (Дюбуа Ж., 1986, p. 357—358).

Periodas — kaip vargonai, jo pakili muzika skamba tik iškilmingomis progomis. Pavyzdžiui, panagrinėkime vieną žinomiausių mūsų raštijos periodų:

(Daukša M. Postilė // Lietuvių literatūros chrestomatija IX klasei.
K., 1982. P. 32.)

Mokydamiesi parašyti vieną kitą periodą, neužmirškime, jog mintis turi prasidėti ir baigtis pačiame periode, t. y. neišeiti už jo ribų. Periodo centre — jo užuomazga ir šerdis — žodžiai, kuriuos aiškina tiek kylanti, tiek krintanti dalis. Cituotame pavyzdyje — „gyvuoja tautos“. „Kaip gyvuoja tautos? Kur yra tautos esmė?“ — tikriausiai taip mąstė M. Daukša, rašydamas vieną gražiausių mūsų retorikos periodų. Pirmoji dalis neigia vis didėjančia įtampa: nesvarbu žemė, drabužiai, gamta, miestai. Antroji teigia: svarbu sava kalba, nes ji išlaiko bendrumą, santaiką ir meilę.

Analizuojant V. Krėvės padavimų ir legendų periodus, taip pat reikėtų rasti juos kūrusią mintį. Pavyzdžiui, „Milžinkapio“ pirmojo sakinio centras — „Dainavos šalis“. Kylanti periodo dalis virš visų puikių ir garsių vietų iškelia pačią gražiausią ir garsiausią, o krintanti aiškina, kuo ta šalis garsi.

Fonetinės
figūros

Teksto fonetika paprastai būna išryškinta lyrikoje, o prozai tekeliamas tik gero, sklandaus skambėjimo reikalavimas. Tačiau ir joje pasitaiko **aliteracijų** — vienodo skambesio priebalsių, **asonansų** — vienodų balsių pasikartojimo, **onomatopėjų** — tikrovės garsų mėgdžiojimo ir **rimų** — panašaus žodžių pabaigos skambesio.

Liaudies
oracijos

Be abejo, tai yra humoristinio, žaismingo pasakojimo žymė. Ji būdinga mūsų liaudies **oracijoms** (lot. *oratio* — kalba, pranešimas) — humoristinėms prakalboms, kurios dažniausiai būdavo sakomos per vestuvių apeigas. Pavyzdžiui, atvykus jaunojo pulkui būdavo taip kalbama:

„Mes vykom prie tos panelės, žalių rūtų kviatkelės. Nemažas mūsų pulkas buvo — devyni šimtai devyniasdešimt devyni. Prijojom didelį upį. Kas ano upio buvo didumas — gaidžio žingsnio

platumas, katės kelio gilumas, nei žengte peržengiamas, nei šokte peršokamas, nei briste perbrendamas. Ką gi reikia daryti? Reikia tiltus statyti. Viens į kitą žiūrim, nei viens kirvio neturim. (1) Sudūmojom ir toliau jojom. Prijojom didelį mišką. Kas ano miško didumas, kad mūsų žirgams viršūnės į papilves baksnoja. Ir užkilo didelis lytus. Ką gi reikia daryti? Reikia stoti po medžiu. Mes sustojom visas pulkas. Kas ano medžio didumas, kad mūsų pulko pusė lauke matytis buvo, ir mūsų nemažas būrys tenai žuvo. (2) Sudūmojom ir toliau jojom. Prijojom didelius kalnus. Nei šokte peršokamus, nei lipte perlipamus. Irgi ten turėjom kasti, ir nemažas mūsų būrys žuvo. (3) Sudūmojom ir toliau jojom, ir sutemo mus. Pamatėm šviesų žiburėlį ir užėjom pasiklausti kelio ir radom čionai šaunią kompaniją. Norim tamstų pasiklausti apie jauną panelę, žalių rūtų kvietkele, kuri buvo iš ambono pasakyta prieš tris nedėlias. Gal ana čionai yra?”

(Lietuvių tautosaka. V., 1967. T. IV. P. 719.)

Oracijos leitmotyvas — „Sudūmojom ir toliau jojom. Prijojom...“. Čia ir rimas, ir ritmas, ir ryškūs garsų sąskambiai. Rimuotų frazių yra ir daugiau: *platumas — gilumas, peržengiamas — peršokamas — perbrendamas, žiūrim — neturim, buvo — žuvo, peršokamus — perlipamus*. Tie patys garsai pabrėžtinai kartojami vartojant būdinius: *nei žengte peržengiamas, nei šokte peršokamas* ir kt.

Oracijos tikslas — šauniai pašmaikštauti, vestuvininkus pralinksinti — pasiekiamas ne tik hiperbolišku vaizdavimo būdu, bet ir garsų sąskambiais.

Aliteracijos ir rimai gali būti panaudoti ir rimtoje kalboje, — garsų kartojimas atkreipia dėmesį ir sustiprina žodžių reikšmę. (Ypač tai gali būti efektyvu kalbos pabaigoje, nes paskutinis sakinys ilgam išlieka klausytojų atmintyje.) Keli pavyzdžiai iš V. Landsbergio kalbų:

„<...> Priverstiniai *sprendimai* — tai ne *apsisprendimai*.“

„Metą reikia pajusti. Tada žingsnis nebūna tik *mėginimas*, jis būna *laimėjimas*.“

„<...> Šeimininkas yra pristatęs mūsų žemėj <...> gamyklų už šimtus milijardų popierinių ženklų. Jokios naudos turbūt iš to negavęs, dabar sako: šiukštu spurdėti tiek įsiskolinus. Nusigriaut

*neketinas, valios neduosias, toliau gerai vadovausias, visa-
žinovo sprendimais šeiminkausias <...>”.*

Žinoma, atsitiktinis, nemotyvuotas rimas prozos tekste yra nepageidautinas. (Panaudoti fonetines figūras galima sakant prisistatymo prakalbas tautosakos vakaronėse ar pan.)

Iš esmės kalbos intonacija priklauso nuo kalbos turinio ir situacijos. Pavyzdžiui, kalba iškilmingame minėjime turės meninės kalbos intonaciją, tačiau jeigu reikia paaiškinti, kaip žaisti kurį nors žaidimą ar kaip veikia kuris nors aparatas, kalbos intonacija bus daugiau šnekamoji, buitinė. Tai gi visų pirma reikia jausti situaciją, kad kalbėjimas neatrodytų dirbtinis (žr.: „Kalbos tinkamumas“, p. 128—129).

Kalbos ritmo pojūtis iš esmės yra ugdomas mokantis raiškiojo skaitymo, — tos „iškalbos meno sužieduotinės“ (B. Giedra). Čia pateikiame tik tokias užduotis, kurių pagrindinis tikslas — įsiklausyti į kalbos skambėjimą, suprasti, kaip kalbos intonacija priklauso nuo kalbos turinio ir situacijos (žr.: „Užduotys. B“, p. 153—154).

Priemonės, padedančios klausytojui „matyti“

*Apskritai tropai ir figūros tik tada sukuria grožį,
kai jie atsiranda tarsi patys savaime <...>
ir yra, matyt, neišvengiami: kitaip jie žodžiui našta.*

N. Košanskis

Kalba padeda mums „pamatyti“ dalykus, kurie yra sunkūs suvokti, pavyzdžiui, abstrakčius, sudėtingus arba sunkiai aprašomus dalykus. Padeda palenkti ir priešišškai nusi-teikusius klausytojus.

Abstrakčiais žodžiais išreiškiamos idėjos, vertybės, įsitikinimai. Jeigu kalbėdami vartojame žodžius *laisvė, garbė, meilė, laimė* ir pan., — kiekvienas žmogus juos gali suprasti skirtingai. Vienaip supras, ką reiškia *laimė*, vienas ir visai kitaip — kitas. Kaip to išvengti?

Pirmasis būdas yra lyginimas. Jis suartina du dalykus tam, kad geriau paaiškintų vieną iš jų. Svarbiausias lyginant yra antrasis žodis: jis susiaurina pirmojo reikšmę. Pavyzdžiui, palyginimo *drąsus kaip kiškis* antrasis žodis parodo, kad drąsos kas nors turi tik tiek, kiek tas laukinis nedidelis žvėrelis.

Abstrakčių
dalykų
perteikimas

Lyginimas

Dalykas, su kuriuo lyginama, gali pagerinti arba pabloginti auditorijos įsivaizdavimą. Aristotelis pabrėžė, kad norint ką nors pavaizduoti teigiamai, jį reikia lyginti su kuo nors geresniu, o jeigu nori sumenkinti, turi atitinkamai pasirinkti ir menką dalyką (palygink: *bėga kaip stirna* ir *bėga kaip meška su svarsčiais*).

Pasakyti, kad kuris nors abstraktus dalykas veikia panašiai kaip konkretus, reiškia sukurti vaizdą, kurį žmogus gali suprasti. Konkretūs žodžiai — dažniausiai daiktavardžiai, anot prancūzų filosofo ir logiko M. Edgaro, yra mūsų „kišeninis kosmosas“, per kurį pasaulis įgauna atvaizdą mūsų sąmonėje. Visa konkreti leksika yra antropocentrinė (gr. *anthrōpos* — žmogus) ir deskriptyvi (lot. *descriptio* — aprašymas) (Дюбыа Ж., 1986, p. 186).

Kitais žodžiais tariant, ji išreiškia žmogaus patyrimą ir todėl „kabina etiketes“. Abstraktūs žodžiai vartojami tų konkrečių dalykų apibūdinimui: jais bandome analizuoti mus supančią tikrovę (pavyzdžiui: *baltas, šiltas, puikus, aštrus*), — dauguma būdvardžių yra abstrakti leksika. Taigi antrasis lyginimo narys turi būti konkretūs, „etiketę lipdantys“ žodžiai. Pavyzdžiui, paskaitykime palyginimus iš M. Martinaičio straipsnio „Papirusai iš mirusiųjų kapų“:

„Tautosakininkų parsivežami trupiniai (dainų — Z. N.) atrodo panašūs į senų, ornamentais išrašytų puodų bei molio lentelių šukes, kurių sėte prisėta išnykusių kultūrų žemėse.“

„...Tautosaką būtų galima pavadinti užrašais arba įrašais kalboje, kuriuos ji pati ir moko perskaityti. Šitaip kalba veikė kaip save programuojanti ir iššifruojanti sistema — pats seniausias lietuviškas kompiuteris!“

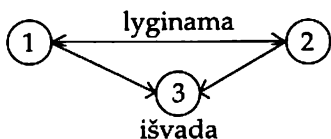
„Kalba ir yra mūsų tautos epas. Mūsų žodinininkai sukaupe be galo daug medžiagos, kuri patvirtino, kad žodis tempia su savim istorinę atmintį, kaip jame — lyg metale ar akmenyje — pilna įrežimų, įskilimų, pelenų, kurie prikepė po kraupių aukojimo apeigų.“

„Tautosaka — mūsų dantiraštis, molio lentelės, mūsų papirusai iš mirusiųjų kapų.“

(Gimtoji kalba. 1990. Nr. 3. P. 1—4.)

Norėdamas paaiškinti, kas yra tautosaka, autorius lygina ją su ornamentais išrašytų puodų bei molio lentelių šukėmis, su kompiuteriu, su įrėžimais metalė ir akmenyje.

Lyginimas padeda kilti naujoms mintims. Tai galėtume pavaizduoti tokia schema:

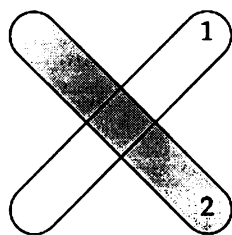
Mūsų skaitytuose pavyzdžiuose tos išvados — naujos, lyginant atsiradusios mintys, pabrauktos vingiuota linija. „Jeigu aš negalėčiau lyginti, negalėčiau rašyti“, — sakė J. Gėtė.

Antrasis lyginimo narys gali būti ir platus, savarankiškas vaizdas. „Neginčijama, kad pačios įtikinamiausios yra tos kalbos, kurios perduoda daugiausia vaizdų“, — rašė Ž. Ž. Ruso.

Metafora

Antras būdas sukurti vaizdą yra **metafora** (gr. *metaphora* — perkėlimas). Tai paslėptas vaizdingas palyginimas, anot prancūzų retorikos specialistų, mažas semantinis „skandalas“, atkreipiantis į save klausytojų dėmesį.

Kaip susidaro metafora? Žodžiai, priklausantys konkrečioms daiktams, pritaikomi abstraktiems dalykams apibūdinti ir padaro pastaruosius labiau suprantamus. Tai galima būtų pavaizduoti tokia schema:

— abstraktus dalykas,
kas lyginama (nutylimas)

— konkretus dalykas,
su kuriuo lyginama (pasakomas)

Kadangi metaforoje persikryžiuoja pagrindinės konkrečių ir abstrakčių dalykų reikšmės, metafora gali priversti klausytojus tą patį dalyką pamatyti naujai. Pavyzdžiui:

„Mes skrupulingai skaičiuojame savo metus, savo raukšles, bet kartais visai nepastebime dienų. Tuo tarpu keturiskart per dieną Kūrėjas siunčia sveikinimus, atverčia keturis gamtos kalendoriaus lapus: ryto, vakaro, dienos, nakties. Bet ar pažvelgiame į žvaigždėtą nakties dangų? Ar daug saulėtekių esame

pasitikę? O vakarai? Praeina jie eilėse prie virtų dešrų prekystalio, o gal tik prie pigiosios duonos. Televizoriaus ekranas užstoja saulėlydžius. <...>

Keturi gamtos kalendoriaus lapai kasdien, per metus 365 kartus po keturis. Keturios knygos — pavasaris, vasara, rudenis ir žiema.

„Be perstojo, be atilsio, nuolatos, be cenzorių, be redaktorių, be parlamentarų valios. Kūrėjo „leidykla“ nesuklupdama leidžia šį kalendorių. Mokėti už jį nereikia. Bet reikia atverti širdį, kad gražusis pasaulis įeitų į tave, kad tu pasijustum atsakingą jo dalimi, kad jo didybė padarytų tave didesnį, stipresnį.“

(Tėvas Stanislovas. Apie meilę ir tarnystę. V., 1997. P. 111—112.)

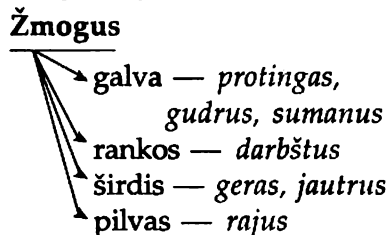
Sudėtingų dalykų perteikimas
Metonimija

Kaip supaprastinti sudėtingą medžiagą? Tam yra metonimija (sinekdocha). **Metonimija** (gr. — vardo pakeitimas) — tai toks perkeltinės reikšmės pasakymas, kai viena sąvoka pakeičiama kita. Metaforos ir metonimijos skirtumą galėtume taip pavaizduoti:

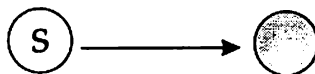
Metafora — lyginimas, kuriame nėra lyginimo žodžių, pvz.: „Zuikdūšiai jūs!“

Žmogus	Zuikis
-	<i>pilkas</i>
-	<i>ilgaausis</i>
-	<i>keturkojis</i>
+	<i>bailus</i>

Metonimija — sudėtingos sąvokos keitimas paprasta, konkrečia, pvz.: „Jo galva gera.“

Metonimiją dar galėtume pavaizduoti tokia schema:

Sudėtinga sąvoka Ją atitinkantis konkretus (paprastas suvokti, vientisas) dalykas

Kai sakoma „*Visa Lietuva susirinko į Vilnių, į savo sostinę*“ — **Lietuva** vartojama perkeltine reikšme vietoj pasakymo „žmonės iš įvairių Lietuvos vietovių“. Analogiškai vietoj

„viso pasaulio valstybių vadovai, vyriausybės, politinės partijos, visuomeniniai judėjimai ir visi geros valios žmonės“ galime pasakyti „pasaulis“. Pavyzdžiui: „Kaip reaguoja *pasaulis*, žinome“.

Metonimija —
aforizmų šaltinis

Taigi, kaip matome, sudėtingas mintis, kurias dalykine kalba net ir pasakyti būtų nelengva, galime supaprastinti, suglaudinti kurdami vaizdą metonimijos pagalba. Tai suteikia posakiui gyvumo ir ryškumo. Todėl metoniminis kalbėjimas yra aforizmų šaltinis. Pavyzdžiui: „Maža tesveria tautos teisė, jeigu jos neparemia tautos *kalavijas*“ (A. Smetona).

Metoniminiai
šampai

Metonimija — publicistikos jėga. Ji kalba talpiausiai apibendrinimais ir kartu perteikia vaizdą, ji pagauna klausą ir sužadina jausmą. Antra vertus, nemaža metoniminių posakių mums jau yra įprastų, gal net įgrisusių, pavyzdžiui: *visa našta gulė ant jo pečių, šių valandą negalime likti abejingi, dabar žodį tars, mūsų motinų ašaros, mūsų brolių kraujas, kelias į vaiko širdį, vyravo lietuviška dvasia* ir pan. Kalbėtojo uždavinys — pasakyti tą pačią mintį naujai, netrafaretiškai. Pavyzdžiui: „... jei mūsų šviesuomenė, kurios pareiga eiti tautos priešakyje ir vesti ją, nesusipras, tai, kartoju, mūsų kaulai vaitos nelaisvėje“ (J. Aistis, 1935).

Žinoma, kuo žodis paprastesnis, kuo dažniau jis vartojamas tropuose, tuo didesnis jam pavojus „apsitrinti“, netekti ryškumo. Antra vertus, turbūt nėra nė vienos žmogaus savybės apibūdinančios metonimijos, išreikštos kūno dalių pavadinimais, kuri nebūtų pavartota jau Senajame Testamente. Pavyzdžiui:

„Aš visuomet Viešpatį gerbsiu, mano *burna* šlovins

Jį nuolat.

Žvelkit į Jį, ir jums nušvis *veidas*, nebeteks rausti iš gėdos.

<...>

Saugok savo liežuvį nuo pikta, lūpas nuo žodžių vylingų.“

(Senasis Testamentas, 33 psalmė.)

Taigi — tropai seni kaip žmogus, nes jam visada reikėjo išryškinti ir sustiprinti savo mintį.

Plačių dalykų
perteikimas

Retorinis
pavyzdys

Jeigu aptariamasis objektas yra platus ir negalima jo tiksliai aprašyti, reikia pasinaudoti retoriniais pavyzdžiais. Tarkim, mums reikia apibūdinti karą. Tai didelė tragedija, vykstanti ne tik mūšio lauke, bet paliečianti visas gyvenim-

mo sritis, kiekvieną tos valstybės žmogų. Taigi objektas pernelyg platus, kad būtų galima jį paprastai apibūdinti dalykine kalba. Ką daryti? Bandykime platų susiaurinti: pasakokime apie vienos šeimos gyvenimą. Parodykime, kaip karas paveikė į frontą išėjusius tos šeimos vyrus; kokios buvo netektys; ką išgyveno namuose likusi šeimos motina ir jos mažesnieji vaikai ir pan. Pasirinktas pavyzdys turi būti tipiškas. Kaip tyrinėdami lašą jūros vandens kalbame apie visos jūros cheminę sudėtį, taip aprašydami tipišką pavyzdį galime kalbėti apie plataus dalyko esmę.

Priemonės, padedančios klausytojui jausti

Visos jau aptartos leksinės minties išraiškos figūros, kurios priverčia adresatą „matyti“, gali veikti ir jausmą. Specialiai klausytojo emocijoms pažadinti yra vartojama hiperbolė, konotuoti žodžiai ir įsmeninimas. Pastarieji dažnai būna kartu, pavyzdžiui:

„Nubangavo, praūžė per Lietuvą 1988—1991 metų Atgimimas, kaip visuotinė šventė ir visuotinis ryžtas. Savo pagrin-dinį milžinišką darbą jis padarė: išvedė Lietuvą iš nelaisvės namų bei diktatūros priespaudos į nepriklausomybės ir demokra-tijos kelią. Tiesa, daugelis sudėtų į jį vilčių neišsipildė, ekonomi-nės sąlygos pasunkėjo, dar laukia ilgas atkaklus darbas, kuriam ir galo nebus. Pasirodė, kad mūsų dvasinis užsigrūdinimas nei toks jau visuotinis, nei toks jau patvarus. Atsiskleidė ir suvešėjo daugybė moralinių ydų, kurios tik ir laukė laisvesnės dienos, kad iš patamsių išsiveržtų į šviesą.“

„Kai pakilo virš Lietuvos smurto grėsmė, kai ėmė džeržgėti geležinis kumštis virš mūsų galvų, išgirdome ir pajutome soli-darumą daugelio tų savo kaimynų, su kuriais ne visada ir ne dėl visko sutariame, kuriais ne visada tikime...“

„Kažkuri tauta turi tokią pasipiršimo formą: „Ar nori kartu su manimi sulaukti senatvės?..“ Vadinasi, ne akimirkos susižavė-jimas, ne aistros potraukis, bet atsakingas apsisprendimas. <...>

*Purvinoji spauda, purvini kino, video- ir telefilmai sklei-džia visai kitokį vaizdą. Erotinė literatūra rodo aistros visagalybę, o aistra yra egoistiška! <...> Bet kas ant egoizmo pamato statoma, greit **suyra ir subyra**. Ir todėl tiek daug subyra mūsų šalyje santuokų, kad jos statomos ant netikro pamato.“*

(Aliulis V. Žvilgsniai ne tik atgal. V., 1994. P. 147.)

**Vaizdingas
žodis**

Emocijų, o per jas valios žadinimas yra pagrindinis įtikinimo ir skatinimo kalbų bruožas. Kaip veikia vaizdingas žodis? Kodėl personifikacija turi tokią jėgą? Vaizdingas žodis, kaip sako pats pavadinimas, sukuria vaizdą (žr.: „Konkretumas“, p. 109—116). Vaizdu tai, kas konkrečiu, apčiuopiama. Pavyzdžiui, abstraktų žodį *amoralus*, *nedoras* pakeitę konkrečiuoju *purvinas* (tai, kas amoralu, yra žema, o žemai — purvas), suteikiame posakiui ryškų neigiamą vaizdą: purvini batai ar purve išsivoliojęs žmogus pasigėrėjimo nekelia, mes tai žinome iš savo patirties. Į šią mūsų patirtį kaip tik ir apeliuoja vaizdingas žodis, ją pažadina ir priverčia išgyventi panašų jausmą kaip ir tada, kai išsipurvinome... Asociacijų ryšiais purvą „prilipdome“ prie nedorovingus dalykus skleidžiančių šaltinių. Tuomet jausmas užgauna sąmonės ir valios sritį: pajuntame ir suvokiame, kad nepritariame tam, ką skleidžia purvinoji spauda ir purvini filmai.

Personifikacija

Ypač galinga yra personifikacija. Ji įsmenina reiškinius, negyvus ar neapibrėžtus dalykus pristato kaip gyvus — veikiančius, jaučiančius. Peržvelkime cituotas ištraukas: „*nubangavo, praužė Atgimimas; jis išvedė Lietuvą; grėsmė pakilo; moralinės ydos suvešėjo, nes tik ir laukė laisvesnės dienos, kad išsiveržtų.*“ Taigi žmogui gerai pažįstamas jo asmeninio gyvenimo ir gamtos pasaulio žodynas yra pritaikomas visuomenės gyvenimo reiškiniams paaiškinti.

**Hiperbolė
ir litotė**

Kita priemonė, žadinanti klausytojo jausmą — meninis padidinimas arba sumažinimas — hiperbolė ir litotė. Pavyzdžiui, Vaižgantas, pasakodamas apie savo gyvenimą, sako:

„Pralaimėjo tėviškę iki paskutinio kiemo akmenėlio. Taip kad dabar „nec locus, ubi Troia fuit“, nė žymelės, kur buvo graži ir turtinga Tumų sėdyba, kur stovėjo daug trobėsių, augo sodas ir medžiai, kur kluonas ir du šuliniu.“

„Kai jo sūnelį užmušė, šis milžinas ilgai baubte baubė kaip stumbras, liedamas upelius ašarų.“

„Jos taktas buvo toks, jog, rodės, nėra dėl ko nesutikti ir susiginti. Nė puse žodžio ji nebuvo susigynusi ir su savo vyru.“

„Nei austi, nei siūti jai neteko kantrybės. Tad visi lėmė — jos šeimyna būsianti visai be kelnių, nes nė sagutės nemokėsianti įsiūti, kai ištrūks.“

(Vaižgantas. Rinktiniai raštai. V., 1957. T. 2. P. 393—398.)

Tai, kas vidutiniška, drungna, ne iki galo padaryta, neveikia mūsų, nedaro jokio įspūdžio. Dalykas tampa dėmesio vertas tik tada, kai jis pasiekia vieną arba kitą kraštutinumą. Tai žinojo ir K. Binkis, kai, bardamas tarpukario Lietuvos ponus dėl prastos švietimo būklės, rašė:

„Štai tokia Biržų savivaldybė išsimūrijo sau pastatą, kuriam ir buvęs pilies savininkas Radvila, atsikėlęs iš kapo, pavydėtų, o Biržų miesto pradžios mokyklos dar pašiūrėse tebevargsta.“

„Visi puikiausiai žino, kas pas mus darosi. Tik niekas nė pirštu nekrusteli, kad šią baisią bankrotišką būklę pagerintume <...> Kas žino, ar čia paragrafų, ar proto trūksta...“

(Binkis K. Raštai. V., 1973. T. 2. P. 382, 419.)

Priemonės, padedančios klausytojams prisiminti

Aliuzija

Norėdami savo klausytojus paveikti, neretai turime priminti jiems svarbiausias vertybes, priminti, kiek dėl to ar kito dalyko dirbta, kovota, mūsų pasiekimus ir mūsų didvyrius. Pavyzdžiui, V. Aliulis rašo:

„Tragiškais momentais spontaniškai susivienijame ir nesitraukiame nė prieš tankus, o aukas į amžinąjį poilsį palydime oriai, kaip didžios dvasios tauta. <...>

Katrie mes esame tikrieji: ar Vingio parko, Vilniaus Katedros bei Kauno pilies aikščių, Baltijos kelio žmonės, ar smulkių ambicijų, aistrų ir interesų stumdomi kasdienos žmogeliai?“

(Aliulis V. Žvilgsniai ne tik atgal. V., 1994. P. 113).

Vingio parkas, Baltijos kelias, Katedra — tai žodžiai, primenantys ne tik mūsų atliktą darbą, bet ir mūsų tikslus, aukščiausias vertybes. Taigi ir vienas žodis gali pažadinti daugybę prisiminimų, tuo metu išgyventus jausmus ir pasiryžimus arba priminti istoriją ir tuo būdu apeliuoti į tautos savigarbą. Pavyzdžiui: *Medininkai, Pilėnai, Mindaugo Lietuva, Vytautas Didysis, Kryžių kalnas, Aušros vartai, Vasario 16-oji*. Tik užuomina, — nieko neaiškinant, — ir atminties mechanizmas veikia, lyg būtų paspaudęs vienut vieną vargonų klavišą, o atsilieptų daugybė jau seniai suderintų balsų...

Panašiai veikia ir aliuzija į literatūros kūrinį ar veikėją arba į kitos tautos istorinius įvykius ir asmenybes (pavyzdžiui, *Herkus Mantas, totorių ordos*). Tačiau tos užuominos

nieko nesakys tam, kuris nežino, apie ką kalbama, taigi, jos nėra mums „visuotinės“. O tam, kuris ir išmano, jos vargu bepažadins jausmą, nes tai svetima, neišgyventa, tai tik duoklė žmogaus intelektui, siekiančiam atrasti ryšius tarp skirtingų dalykų. P a v y d ž i u i:

„<...> Ona liko tikra moralinių kančių *Niobė*, gyva tema smarkiausiai tragedijai“ (Vaižgantas).

Taip pat prisiminkime ką tik cituotus Vaižganto „*nec locus, ubi Troia fuit*“. Tūmų sodybos nugriovimas lyginamas su Trojos žlugimu, vedama klestėjimo ir kritimo paralelė.

Arba V. Aliulio: „Atgimimas... išvedė Lietuvą iš nelaisvės namų...“, — aliuzija į Šventraščio „Aš <...> išvedžiau tave iš Egipto, iš nelaisvės namų.“ Arba J. Aiščio „... Mūsų kaulai vaitos nelaisvėje“, — perfrazuota iš psalmės „Aš vaitoju lyg laužomas kaulus...“. Tačiau tam, kad pastebėtum ir suprastum tokias aliuzijas, reikalingas atitinkamas pasiruošimas. Todėl rengiantis jas vartoti (ypač cituoti svetima kalba arba minėti svetimus vardus) reikia neužmiršti auditorijos: ar ji pajėgi tai suprasti.

Archetipinės
metaforos

Yra užuominų, kurias supranta visi. Tai vadinamos archetipinės metaforos (*šviesa ir tamsa, audra ir ramybė, liga ir vaistai, karas ir taika, namas ir pamatai, kalnas ir pakalnė, židinyš ir pelenai* ir pan.). Atkreipkim akis į jau cituotus pavyzdžius: „*Praūžė per Lietuvą Atgimimas* (kaip audra); *moralinės ydos iš patamsių veržiasi į šviesą; subyra santuokos, statomos ant netikro pamato*.“ Dar to paties autoriaus: „*Gal tai mūsų laiko liga — viską menkinti, juodinti, žeminti*“ (V. Aliulis).

Taigi, kaip matome, įvairios minties raiškos priemonės neretai būna tarpusavyje susijusios, įeina viena į kitą. Koks bebūtų jų konkretus uždavinys: priversti klausytoją „matyti“, jausti ar prisiminti, svarbiausia jų paskirtis yra išryškinti pagrindinę mintį.

Būkite pasirengę pateikti kalbėtojui tokius nurodymus:

Praktiški
patarimai

- „Gera kalbėti — tai tiesiog gerai balsiai galvoti“ (E. Renanas).
- Įprask naudotis aiškinamuoju, sinonimų, frazeologizmų, palyginimų žodynais — rasi, kaip tą patį dalyką pasakyti naujai.
- Nuolat skaityk grožinę literatūrą. Stebėk ne tik, ką rašytojas rašo, bet ir kaip.

- Skaityk pasakas, pasakėčias; rink patarles, priežodžius, aforizmus. Kiekvieną dieną po vieną naują žodį ar posakį! Užsirašyk juos į savo „Išminties knygutę“: žinok, žodis tampa savu, pavartojus jį tris kartus.

- Rūpestingai užsirašyk, ką žadi pasakyti. Tai ugdo išraišką. Žinok: geras rašytojas nesitenkina pirmu į galvą atėjusiu žodžiu, bet ieško tokio, kuris būtų visiškai aiškus ir darytų įspūdį.

- Garsiai perskaityk tai, ką žadi kalbėti. Pats pajusi, kurie žodžiai ir frazės padeda pasiekti tikslą, o kurie tik trukdo. Tačiau atsimink: lengvai skaitoma kalba — tai prasta kalba. Neužmiršk šnekamosios kalbos sintaksės.

- Eksperimentuok su žodžių tvarka: pajusi, kurio varianto prasmė tau reikalinga.

- Neužmiršk, kad sakiniai taip pat turi savo sinonimų. Todėl ieškok tokios frazės, kurią lengviau suprasti vos tik išgirdus.

- Jei ką gali pasakyti trumpu sakiniu, nevartok ilgo. Atsimink: „Žvirblių patrankomis niekas nešaudo“ (*J. Pikčilingis*).

- Nevartok dviejų žodžių ten, kur pakanka vieno:

- nesakyk kelių sinonimų vieno šalia kito, jeigu jie nestiprina minties;

- būdvardžių irrieveiksmių juo lengviau išvengsi, juo geriau parinksi patį daiktavardį ar veiksmažodį (*J. Pikčilingis*);

- stebėk, kad dažnai neaiškintum vieno žodžio papildomais sakiniais;

- nevartok tarptautinių žodžių be reikalo: juo paprasčiau, juo tiesesnis kelias į protą ir širdį;

- nuolat klausk savęs: ar būtinas šis sakiny, frazė, žodis? ar jų turinys ir taip nėra aiškus?

- Tik aiški ir paprasta kalba privers klausytojus „matyti“, todėl palyginimams panaudok tai, ką auditorija gerai žino iš savo kasdienybės. Vartok žodžius, kurie ką nors reiškia tavo klausytojams, o ne tik tau pačiam.

- Vietoj blankaus (abstraktaus) veiksmažodžio vartok tikslų — įtaigų; vartok asmenines formas. Toks veiksmažodis daro sakinį veržlų ir patraukia dėmesį.

- Panaudok tiek skirtingų raiškos priemonių, kiek reikia kalbos aiškumui.

- Mokykis susivaldyti, kad neišsprūstų tau pačiam neketėtas žodis: jis gali tave nuvesti ten, kur neketinai eiti...
- Prieš auditoriją reikia kalbėti literatūrine kalba (kartais tinka ir tarmiškai). Venk klišių: jos vargina, nes yra jau įkyrėjusios. Stenkis prabilti šviežiai, originaliai. Žodžiai, kurie erzina ar trikdo klausytojus, nevartotini.
- Kratykis pertarų. Sustok, padaryk pauzę ir bent kelias dešimtis sekundžių kalbėk be *é-é-é*.
- Jausk atsakomybę už žodį. Jei pasakysi „nusikaltėlis“, „išdavystė“, „provokacija“ ir pan., turi būti pasirengęs pateikti neginčijamų įrodymų, kad tai tiesa.

PAPILDOMA LITERATŪRA

1. *Pikčilingis J.* Kalbos ekspresyvinimo būdai ir priemonės. V., 1989.
2. *Pikčilingis J.* Lietuvių kalbos stilistika. V., 1971. I d.
3. *Pikčilingis J.* Lietuvių kalbos stilistika. V., 1975. II d.
4. *Župerka K.* Lietuvių kalbos stilistika. V., 1983.

UŽDUOTYS

A. Mokykite mokinius pajusti žodžio ir posakio spalvą — konotacinę reikšmę. Užduočių p a v y z d ž i a i:

1. Užrašyk 10 neutralių žodžių ar posakių. Tada kiekvienam jų rask sinonimą, kuris turėtų teigiamą (papildomą) reikšmę ir verstų auditoriją reaguoti palankiai, ir sinonimą, kuris turėtų neigiamą reikšmę ir verstų auditoriją reaguoti nepalankiai. Pavyzdžiui:

+	+	-
Pagyvenęs	senas	sukriošęs
Pačiame žydėjime	jaunas	dar pienas nuo lūpų nenudžiūvęs
Eruditas	išsilavinęs	knygų žiurkė
...

2. Pateikti posakiai išreiškia neigiamą požiūrį. Pakeisk juos mažiau negatyviais — žodžiais „diplomatais“. Pavyzdžiui:

Tai yra blogai.

Tai nėra gerai.

Kažin, ar tai gerai...

Jis visada vėluoja.

Jis dažnokai vėluoja.

Teisėjai yra paperkami.

Ne kartą jis atėjo pavėlavęs.

Teisėjams yra pavojus būti papirktiems.

Galbūt kartais atsiranda galimybė papirkti teisėją.

Taip galėjo pasakyti tik begalvis.

...

Tas žmogus buvo visiškai neteisus.

...

3. Paaiškink, kuo skiriasi pateiktų frazių reikšmė. P a v y z d ž i u i:

Aš negaliu tylėti (= man būtina išsikalbėti; turiu pasakyti tai, ką žinau).

Aš galiu netylėti (= nors kol kas nieko nesakau, bet...).

Aš negaliu nekalbėti (= aš galiu, noriu, turiu ką pasakyti, privalau kalbėti).

Aš galiu kalbėti (= esu pasiruošęs).

Kuri šių frazių dviprasmiška? Tiesmukiška? Įtaigi (verčianti suklusti)?

Paanalizuokite kalbiniu požiūriu S. Nėries eilutę „Lakštingala negali nečiulbėti“.

4. Pateikti žodžiai turi tą pačią pagrindinę reikšmę, bet skiriasi vertinimo atspalviu. Kurį rinksies savo (įsivaizduojamai) kalbai? Kodėl? P a v y z d ž i u i:

Fanatikas / entuziastas.

Politikas / valstybės vyras.

Filosofas / išminčius.

Feministė / kovotoja už moterų teises.

...

5. Rask tekste žodžius, turinčius vertinimo atspalvį. Pažymėk, ar tai teigiamo (+) ar neigiamo (–) atspalvio žodžiai. Koks jų neutralus sinonimas?

6. Duotame tekste pažymėk žodžius ir posakius, turinčius teigiamą atspalvį — „+“, neigiamą atspalvį — „–“, labiau ar mažiau neutralius — „O“.

7. Trumpai paaiškink, kodėl (pavyzdžiui, reikia būti tolerantiškam). Pirmą kartą tai pasakyk neutraliais žodžiais, antrą sykį pavartok vertinimą reiškiančius sinonimus. Kuris stilius buvo efektyvesnis?

B. Mokykite vartoti skirtingus kalbos stilius, tinkančius tam tikrai situacijai, auditorijai. Užduočių p a v y z d ž i a i:

1. Pažymėk, kur tekste yra palyginimas, metafora, aliuzija ir pan. Ką tai duoda tekstui?

2. Pasirink palyginimų, frazeologizmų, patarlių abejojimui, įsitikinimui, aiškumui ir kt. žymėti.

3. Parink įvairių kalbos figūrų pavyzdžių iš spaudos. Nuspręsk, ar jos tiko stilistiškai pagal situaciją, tikslą ir adresatą.

4. Paruošk du periodinius sakinius iškilmingai savo kalbai (po M. Daukšos arba V. Krėvės periodų nagrinėjimo).

5. Analizuok pateiktą pamfletą. Kuriomis kalbos priemonėmis jis sukurtas?

6. Stilius ir intonacija turi atitikti reiškiamas mintis. Pažymėk, kas atitinka:

Tema	Kalbėjimo stilius
Sportas	Iškilmingas
Rašytojo 100-mečio minėjimas	Gyvas
Namų ruoša	Kandus (sarkastiškas)
Alkoholizmas	Pajuokiantis (ironiškas)
Rūkymo pavojus	Objektyvus
... kritika	Geranoriškas
...	...

7. Visai klasei duota ta pati tema (pavyzdžiui, „Ilgoji pertrauka“), bet dirbkite grupėmis. Kiekviena grupė pasirenka skirtingą kalbos toną (kandų, abejingą, išdidų (arogantišką), pakilų, atsargų, objektyvų ir pan.). Paruoškite 2 minučių kalbą. Tegu klasė nusprendžia, ar pasirinktos kalbos priemonės atitiko numatytą kalbos toną.

8. Mokslinį straipsnį (kalbine, istorine ar geografine tema) sutrumpink ir pritaikyk: a) eiliniam skaitytojui, b) V—VI kl. mokiniui.

Aptarkite savo tekstus pagal tai, kaip sugebėjote atspėti skaitytojo reikmes:

— ar kalba skirta pasirinktam adresatui?

— ar stilius ne per daug oficialus?

— kaip kondensuojama medžiaga skaitytojui nespecialistui?

9. Išnagrinėkite pateiktas žodžių grupes ir nuspręskite, kurie žodžiai ir frazės tinka:

- 1) bet kuriai situacijai;
- 2) tik formaliam, oficialiam kalbos vartojimui;
- 3) tik neformaliam, laisvam kalbos vartojimui.

Pavyzdžiui:

- a) *Drįstu atkreipti jūsų dėmesį ...*
Prašau dėmesio!
Paklauskite!
- b) *Man atrodo, kad ...*
Mums regis, jog ...
Nors gerai nežinau, bet atrodo, kad ...
- c) *Aš noriu ...*
Norėčiau ...
Mes esame suinteresuoti ...
- d) *Galbūt galėtume apsvarstyti ...*
Aptarkime ...
Ateikite pasitarti!

C. Mokykite analizuoti tekstą; rasti būdus, kuriuos panaudojus kalba tapo aiški, ryški, įtikinama. P a v y z d ž i u i:

Kodėl įsimintinas paskutinis Liutauro monologas?

„Uždekit laužą!“ — Dūmų sukury
Aukštai, aukštai pakyla į padangę.
„Ar žinot jūs, kad dega moteris,
Nors ją ir sunkūs kario rūbai dengia?
Nors moteris, bet karžygys dvasia.
Atkeršijau, bet ji jau amžiams miega!“
Pasakęs tai, ant laužo jis užbėga
*Ir draug su ja pradingsta liepsnose.“**

(Mickevičius A. Gražina. Lyrika. Baladės. Poemos. V., 1975.

P. 236. Vertė Just. Marcinkevičius.)

* Pabraukta cituojant.

KALBOS REPETAVIMAS IR SAKYMAS

Kalba tik tada pasiekia tikslą, kai už kiekvieno žodžio jaučiama kalbančiojo siela, jaučiama ją pažadinusi jėga, dvasinė būseną.

N. Šelgunovas

Balso skambesys, akys ir visa kalbančiojo povyza ne mažiau iškalbinga kaip parinkti žodžiai.

F. de Larošfuko

Išnagrinėję šį skyrių jūs turėtumėte:

1. Suprasti:

- kodėl bijoma kalbėti prieš auditoriją,
- kas yra neverbalinė komunikacija,
- kaip galima „veikti balsu“.

2. Išmanyti:

- kalbos sakymo būdus, jų privalumus ir trūkumus,
- kaip padėti vaikui nugalėti drovumą,
- kas yra mimika ir pantomimika,
- ką patarti mokiniui dėl laikysenos, mimikos, aprangos,
- kaip formuoti mokinių balsą,
- kalbos analizės aspektus.

3. Mokėti paaiškinti:

- kada kurį kalbos sakymo būdą rinktis,
- kaip valdyti klausytojų dėmesį,
- kaip įveikti auditorijos baimę,
- kokią informaciją ir kodėl perteikia veido ir kūno judesiai,
- kaip pasirengti kalbėjimui.

Kalbų sakymo būdai

Plunksna yra geriausias ir tobuliausias kalbėjimo ugdytojas ir mokytojas. Juk kaip staigią ir impulsyvią kalbą lengvai pranoksta paruošta ir apgalvota kalba, taip pastarąją lengvai įveiks kruopštus ir atidus rašiny.

Ciceronas

Paprastai yra skiriami keturi kalbų sakymo būdai: 1) turint tekstą, 2) atmintinai, 3) turint planą (improvizuojant) ir 4) nepasirengus (ekspromtu). Aptarkime kiekvieną jų.

Turint tekstą

Kartais kalbos turi būti pasakytos nekeičiant nė vieno iš anksto apgalvoto žodžio. Pavyzdžiui, Popiežiaus, šalies Prezidento ar kitų atsakingų asmenų pareiškimai, įmonių ar įstaigų vadovų pranešimai, t. y. kalbos, kurių kiekvienas žodis bus analizuojamas masinės informacijos priemonių arba kolegų. Kita priežastis, dėl kurios svarbu turėti iš anksto parengtą tekstą, — griežtai ribotas laikas, pavyzdžiui, politikų kalboms per radiją ar televiziją. Tarkim, jeigu partijos atstovas priešrinkiminei agitacijai turi 4 min. laiko, jis nė vieno norimo pasakyti dalyko negali palikti improvizacijai.

Atrodytų, kad kalbėti turint tekstą visai nesunku: viskas, ką reikia pasakyti, užrašyta, nereikia bijoti, kad suklysi, pasimesi, ką nors užmirši. Tačiau iš tiesų tai yra pats sunkiausias kalbėjimo būdas. Juk reikia *kalbėti*, o ne skaityti. Deja, dauguma kalbėtojų šitaip parengtą tekstą monotoniškai perskaito, ne kartą „suklupdami“ prie žodžio ar jo formos, darydami nelogiškas pauzes, retai tepažvelgdami į savo auditoriją. Pagrindinė tokios kalbos nesėkmės priežastis paprastai būna sakytinės ir rašytinės kalbos dėsnin-gumų nepaisymas. Kita priežastis ta, kad kalbėtojas nepakankamai gerai susipažinęs su tekstu. Tuomet jis negali bendrauti su klausytojais ir prastai intonuoja. Todėl kalbos tekstą reikia paruošti: pasižymėti logines pauzes ir kirčius.

Atmintinai

Kitas būdas — sakyti atmintinai išmoktą kalbą. Jis reikalingas tuomet, kai kalbančiajam itin svarbus bendravimas su klausytojais ir kai rankose negalima laikyti užrašų, t. y. sakant įvairias progines kalbas: tostus, sveikinimus, pristatant kalbėtoją, apdovanojant, dėkojant, sakant laidotuvių kalbas kapinėse ir pan. Tai pats seniausias kalbų saky-

mo būdas. Antikinės retorikos kanonai skelbė, jog kalbą reikia įsiminti, kad būtų galima laisvai panaudoti balsą ir gestus (žr.: „Iškalbos tradicija“, p. 12). Iš tiesų tai pats „oratoriškiausias“ kalbų sakymo būdas, kadangi išmokus tekstą galima laisvai kalbėti, gestikuliuoti ir (svarbiausia!) žvilgsniu palaikyti kontaktą su klausytojais. Tačiau yra pavojus, kad dalis kalbos gali būti užmiršta. Be to, kalbėtojas gali daugiau mąstyti apie tai, ką jis turi prisiminti, o ne apie tuos, kuriems kalba. Tuomet jo šneka skambės nenatūraliai. Ir dar vienas tokių kalbų trūkumas — tai, kad jos „nelankščios“, jas labai sunku pritaikyti staiga pasikeitus situacijai, sunku, pasakius ką nors neplanuoto, grįžti prie savo medžiagos ir pan. Žinoma, sakant atmintinai išmoktas kalbas nėra ko jaudintis, kad kas nors užmiršta: klausytojai juk neturi tavo rankraščio kopijos... Visą dėmesį reikia sutelkti bendravimui su auditorija, tai daug svarbiau, negu pasakyti viską, ką esi pasirengęs.

Turint planą

Dažniausias kalbų sakymo būdas — turint planą. Tai būna kruopščiai parengtos kalbos ir medžiagos, ir teksto požiūriu, bet į auditoriją kalbėtojas atsineša tik trumpąjį kalbėjimo planą ir vieną kitą užrašų lapelį, pavyzdžiui, su citatomis ar kita iliustracine medžiaga (žr.: „Kalbos planas“, p. 97—98). Taigi kalbėtojas gali visą dėmesį skirti bendravimui su klausytojais, nesibaimindamas, kad kas nors bus užmiršta. Nesvarbu, kiek kartų tą kalbą jis būtų sakęs (žr.: „Kalbos repetavimas“, p. 178—179), ji vis tiek skamba natūraliai, nes kalbėtojas nevergauja savo tekstui. Antra vertus, praktikuodamasis jis jau yra radęs būdą, kaip geriau kurią dalį pateikti. Vienintelis tokio kalbėjimo trūkumas yra tai, kad kalbėtojas dažniausiai negali laisvai judėti po auditoriją (ypač jeigu planą užsirašęs ant didelių lapų) ir ne visada gali žvilgsniu palaikyti nuolatinį kontaktą su klausytojais (ypač jeigu nėra pakankamai praktikavęsis).

Ekspromtu

Ne kartą gyvenime tenka kalbėti visiškai nepasiruošus — ekspromtu, pavyzdžiui, diskusijos metu, iškilus kokiam reikalui susirinkime arba tiesiog kam nors paprašius „tarti keletą žodžių“. Ką daryti? Pirmiausia neišsigąsti: auditorija juk žino, kad nesi pasirengęs, ir nesitiki iš tavęs kažin ko. Susikaupk. Net jei turi 1 min. laiko, gali apmąstyti kelis teiginius:

— jei prieš tave kas nors kalbėjo, gali su to žmogaus mintimis sutikti arba nesutikti — pasirem k tuo;

— greitai peržvelk savo patirtį: gal rasi, kas tiks šiai situacijai, nebijok būti originalus;

— klausk *kas? ką? kur? kada? kaip? kodėl?* ir formuluok atsakymus.

Išsikalbėti gerai nusiteikęs: nerodyk, kad jaudiniesi. Kalbėk neskubėdamas ir kaip gali trumpiau.

Auditorijos baimė

Juo oratorius geresnis, juo labiau jį baugina kalbėjimo sunkumai, abejotini kalbos rezultatai, žmonių įvertinimas. <...> Ir pats ne kartą esu patyręs, kaip aš, pradėdamas kalbėti, imu balti, o visas kūnas bei visa siela ima drebėti.

Ciceronas

Mokinių drovumas

Mokinys turi suprasti, koks yra elgesio atitinkamoje situacijoje ir tam tikru laiku etalonas, kokią informaciją ir kaip perteikia neverbalinės išraiškos priemonės. Tada jis galės orientuoti savo elgesį ir tvirčiau jaustis. Reikia padėti vaikui nugalėti drovumą. Drovumą kalbėti, pasakyti, ką mąsto. „Kalbėti reikia turėti drąsos. Auklėti kalbą reiškia auklėti drąsą, žadinti savo vertybės pajautimą,“ — sakė mūsų metodininkai dar 1935 m. (*Karpevičius F.*, 1935, p. 200).

Tiesa, ne visi mokiniai vienodai nedrąsūs. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad 10% vaikų turi biologiškai sąlygotą polinkį į drovumą ir tiek pat (10%) — į socialinį komunikabilumą (*Bendravimo menas.* 1993, p. 11). Pirmiesiems lengviau būtų prašnekti pasislėpus už „lėlės“, t. y. kalbėti kurio nors personažo vardu.

Jaudintis — natūralu

Kalbėti prieš žmones nėra lengva. JAV atlikti tyrimai rodo, jog net mirties baimė nublanksta prieš auditorijos baimę. Mokiniai turi tai žinoti ir suprasti, kad jaudintis yra natūralu. Viešojo kalbėjimo vadovėliuose pateikiami tokie skaičiai (*Ross R.*, 1989, p. 51):

Ko amerikiečiai bijo?	Koks procentas
1. Kalbėti prieš grupę žmonių	40,6
2. Aukščio	32,0
3. Vabzdžių	22,1

Ko amerikiečiai bijo?	Koks procentas
4. Finansinių problemų	22,0
5. Gilaus vandens	21,5
6. Ligos	18,8
7. Mirties	18,7
8. Skridimo	18,3
9. Vienatvės	13,6
10. Šunų	11,6
11. Važiuoti automobiliu	8,8
12. Tamsos	7,6

Tai ne mūsų šalies suaugusių žmonių tyrimo duomenys, bet jie iškalbingi: žmogus, matyt, jaučia, kad viešai kalbėdamas atskleidžia ne tik pristatomąjį „aš“, bet taip pat ir tikrąjį „aš“, į kurį pažvelgti kartais ir pats nenorėtų... Be to, baiminamasi nedraugiškos auditorijos, prasto įvertinimo. Kai tinkamai nepasirengta, baimė kyla dėl nepasitikėjimo savimi.

Dažnas mokinys jaudinasi atsakinėdamas pamoką, virpa scenoje deklamuodamas eilėrašį. To jausmo dažniausiai nemoka paslėpti ir dėl to dar labiau jaudinasi. **O jeigu žmogus nemoka elgtis, formuojasi menkavertiškumas.** Todėl būtina mokiniams iš(si)aiškinti, kas yra jaudulys, kaip jis reiškiasi ir kaip jį nugalėti. Išmokę valdyti savo kūną, tiksliau formuosime ir mintį, nes, anot K. Stanislavskio, kadangi kūnas ir siela neatskiriama, pirmojo gyvybė gimdo antrosios gyvybingumą ir atvirksčiai. Patys naujaisi psichologų atradimai taip pat patvirtina, jog mimika mūsų jausmus gali valdyti taip pat lengvai, kaip ir jausmai mimiką (*Tumelionis V.*, 1997, p. 29). Vadinasi, laiku pašalinus raumenų sąstingį, galima nugalėti ir nervinę įtampą. Taigi reikia mokytis, kaip rasti patogią pozą ir laisvai judėti prieš auditoriją.

Kaip pašalinti
nervinę
įtampą

Mokymo metodai

Raiškūs skaitymas, inscenizavimas, dramatinizavimas ir literatūriniai teismai — seni išbandyti būdai — tinka ne tik tarties ir klausos lavinimui, bet ir mimikos bei judesio atradimui, grožio suvokimui, pasaulėjautai ir pasaulėžiūrai ugdyti.

Praktiški
patarimai

Būkite pasirengę pateikti kalbėtojui šiuos patarimus (pagal B. Giedrą, J. Eretą ir G. Rodmaną):

- Suprask, kad jaudintis natūralu ir negalvok apie tai. Susikaupk ir mąstyk apie savo klausytojus (kas gali būti jiems neaišku, kas gali būti įdomu).

- Nusiteik pozityviai: „Aš patenkintas, kad čia esu“, „Aš žinau, ką kalbėsiu“, „Aš myliu savo auditoriją“.

- Žmogus labiausiai jaudinasi dėl to, kad jaučia, jog tą jo nedrąsą pastebi kiti. Todėl reikia pašalinti visa, kas jaudulį galėtų sukelti, ir paslėpti tai, iš ko klausytojai galėtų jį pastebėti. **Mokėjimas nedrąsą paslėpti naikina ir patį jaudinimąsi.**

- Kadangi labiausiai jaudinamasi kalbos pradžioje, ją išmok kone atmintinai.

- Pradėk tvirtai, garsiai, drąsiai; iš pradžių nekreipk dėmesio į tai, kaip kas klauso ar žiūri, galvok apie tai, ką reikia pasakyti.

- Pradžioje susilaikyk nuo mimikos, mostų ir intonacijų.

- Kalbėk iš lėto, aiškiai tardamas kiekvieną žodį; gali net tarp žodžių mažas pauzes daryti, tai padės nusiraminti. Įsidėmėk: **niekas taip gerai nenuramina kalbėtojo, kaip jo paties balsas ir pirmieji jo paties tinkamai pasakyti sakiniai.**

- Jei rankos dreba, paslėpk jas už nugaros. Jei paslėpti neparanku, bent keletą kartų suspausk pirštus.

- Kojų drebėjimas labiausiai pastebimas sėdint. Atsistojęs energingai, kareiviškai išsitiesk, net iki skausmo.

- Jaudindamasis nesišypsok, nevartok jokios mimikos. Suakmenėk, padaryk rimtą, šaltą veidą ir kalbėk galvodamas ne apie jaudinimąsi, bet apie tai, kas reikia pasakyti.

- Vėliau, kai nusiraminsi, „iškelk anteną“, t. y. pajusk klausytojų nusiteikimą, atspėk jų mintis.

- Prieš pat kalbą pasistenk su kuo nors pasikalbėti. Mat reikia užsimiršti, nemąstyti apie save, apie savo jaudinimąsi; reikia įsitikinti, kad balsas gerai skamba, kad nereikės atsikosėti ir bijoti užkimti.

- Kai jaudinies, nekreipk dėmesio į auditoriją. Žiūrėk ne į pirmas eiles, bet į toli — į auditorijos vidurį; ne į atskirą klausytoją, bet į juos visus kartu.

- Eik kalbėti gerai pasiruošęs, tuomet neteks bijoti ir jaudintis.

Mokykite vaikus nugalėti scenos baimę.

1. Paskaitykit apie žymių kalbėtojų baimę (*Karnegi D.* Kaip išsiugdyti pasitikėjimą savimi ir vieša kalba paveikti žmones. V., 1992. P. 5—14). Papasakokite, kaip jie jautėsi, ko ir kodėl bijojo.

Kokius patarimus pateikia D. Karnegis pirmajame knygos skyriuje?

2. Pasidalykite įspūdžiais apie tai, kaip kada nors kažko išsigandote. Ką jautėte?

3. Stebėkite kalbantįjį. Ar jis pasitiki savimi? Ką jis daro su savo balsu ir manieromis, norėdamas sužadinti pasitikėjimą savimi?

4. Pasisiūkite lėles: „diktorių“, „žurnalistą“, „sporto komentatorių“, „gida“ ar kitas, kurių jums prireiks.

Paruoškite laikraščių apžvalgą, interviu su pardavėja, gido pasakojimą, sporto įvykių apžvalgą ir pan. Tekalba jūsų lėlės. Kuri geriausiai atliko savo vaidmenį?

Klaustytojų dėmesio valdymas

Svarbiausia oratoriaus menui, kad menas būtų nematomas.

Kvintilianas

Kadangi už bendravimą yra lygiai atsakingi abu: tiek klausytojas, tiek kalbėtojas, pastarasis turėtų pagelbėti klausančiajam suvokti savo šneką. Tai galima padaryti valdant klausytojų dėmesį humoru, pasakojimais, veikla ir judėjimu, kartojimu, siejamųjų žodžių, frazių ir sakinių (jungčių) vartojimu ir kt.

Humoras

Gyvumo ir įdomumo šnekai suteikia sąmojis, anekdotas, aforizmai ir patarlės, tinkami palyginimai. Tik šių priemonių neturi būti daug, kitaip klausytojai „praranda skonį“.

Naujumas

Iš aplinkos paprastai išskiriame kuo nors neįprastus dalykus. Todėl reikėtų vengti kalbos figūrų, gestų, intonacijų monotonijos. Netikėta pauzė kartais labiau sutelkia dėmesį nei balso pakėlimas.

Prieštaravimas

Žmonėms patinka stebėti konfliktą, todėl kalbėdamas gali drąsiai kelti prieštaringas mintis ir į jas atsakyti. Pavyzdžiui:

„Jūs man pasakysite, kad ..., bet pažiūrėkime, kaip yra iš tiesų.“

„Jūs galite išgirsti teigiant, jog ..., bet pamąstykite, ar tai teisinga.“

„Sakoma, kad ..., bet faktai rodo ką kita.“

„Paprastai manoma, kad ..., tačiau...“

„Jūs galite man prieštarauti, sakydami, kad Į tai aš jums atsakysiu ...“

Jeigu taip kalbėsi diskusijos metu, atimsi ginklą iš priešininko rankų.

Veikla ir judėjimas

Jeigu reikia operuoti skaičiais, užrašome juos ant lentos. Jeigu norime parodyti kieno nors dydį, paimame į rankas panašių proporcijų daiktus. Jeigu reikia paaiškinti, kaip ką nors pasigaminti, kaip veikia kuris mechanizmas, tai ir demonstruojame. Veikla tiesiog prikausto auditorijos dėmesį.

Jeigu kas nors juda, mes žiūrime, nes judesys reiškia kitimą. Derėtų atminti, kad paaugliams sunku susikaupti, kai kas nors juda, todėl naują medžiagą jiems reikia perteikti kaip galima ramiau, neblaškant dėmesio.

Ar galima vaikščioti po auditoriją? Tas klausimas iškils patiems mokiniams, kai jie pradės savarankiškai kalbėti aukštesnėse klasėse. Pagrindinė taisyklė būtų tokia: visi kalbančiojo judesiai turi atkreipti klausytojų dėmesį ne į jį patį, o į kalbos turinį. Pavyzdžiui, galima vieną teiginį gvildinti būnant dešinėje klasės pusėje ir kalbant tiems, kurie kairėje; pereiti į priešingą pusę, kai apibendrinsi pirmąją temą arba sakysi siejamąjį sakinį, ir antrąjį teiginį aiškinti tiems, kurie dešinėje. Taip kalbančiojo perėjimas į kitą patalpos pusę savotiškai iliustruotų perėjimą prie kitos minties ir iš naujo pažadintų visų klausytojų dėmesį.

Kartojimas

Pagrindinė minties pabrėžimo priemonė yra kartojimas, nes tik kartojant žinios iš trumpalaikės atminties pereina į ilgalaikę. (Kartojimu pagrįsta ir reklama.)

Geriausias kartojimo būdas — pasakyti tą patį kitais žodžiais, t. y. perfrazuoti savo paties mintį. Manoma, jog optimaliausia pakartoti tris kartus.

Jungtys

Geriausiai medžiaga įsimenama, kai kalbėtojas pasako, jog ji yra svarbi arba kad jis baigė vieną klausimą ir prade-

da kitą. Jungtys, arba siejamieji žodžiai, frazės ir sakiniai, parodo minčių ryšius: apibendrina, aiškina, pabrėžia, su-priešina, lygina ir kt. Kaip jas vartoti?

1. Yra jungčių, kurios turėtų lydėti klausytoją per visą kalbą. Jos vartojamos siekiant, kad auditorija nepraleistų to, kas svarbiausia. Pavyzdžiui:

Pradedant kurį nors klausimą	Jį baigiant
<i>„Pradėsime nuo ..., tada ...“</i>	<i>„Dabar, kai jau žinome <...>, eikime prie ...“</i>
<i>„... istorija gali būti skiriama į dvi dalis: ...“</i>	<i>„Šie du periodai, vadinami <...> ir <...>, parodo ...“</i>
<i>„Yra trys svarbiausios nuomonės šiuo klausimu ...“</i>	<i>„Taigi trys svarbiausios nuomonės yra šios ...“</i>
<i>„Norėčiau pakalbėti apie tris <...> aspektus.“</i>	<i>„Aš kalbėjau apie tris <...> aspektus.“</i>

Bendra taisyklė būtų tokia:

- 1) pasakyti, apie ką kalbėsi,
- 2) kalbėti apie tai,
- 3) paaiškinti, apie ką kalbėjai.

2. Yra jungčių, kurios parodo tam tikros minties reikšmę. Kalbėtojas juk žino, kuri mintis yra svarbiausia, sunkiausiai suprantama ar įsidėmėtina. Tai ir reikia pasakyti savo klausytojams. Pavyzdžiui:

- „Dabar aš pereinu prie svarbiausio dalyko. ...“*
- „Pakartosiu, nes tai labai svarbu.“*
- „Pirmiausia Kitas svarbus klausimas yra ...“*
- „Visų pirma Antra ...“*
- „Pažvelkime į Visai kitaip...“*
- „Atkreipkite dėmesį į šią mintį Panašiai yra ...“*

3. Papasakojus atsitikimą ar kitaip iliustravus teiginį, reikia parodyti klausytojams, kad:

- a) vėl grįžti prie savo teiginio:
 - „Kaip paaiškėjo iš ...“*
 - „Kaip jau minėjau ...“*
 - „Grįžtant prie to, kas pasakyta, ...“*
 - „Grįžkime prie ...“*
 - „Tęsiame ...“*

b) apibendrini:

„Toku būdu ...“	„Žodžiu, ...“
„Trumpiau sakant ...“	„Kaip matome, ...“
„Kitaip tariant ...“	„Iš viso ...“

c) pripažįsti auditorijos autoritetą:

„Kaip žinote, ...“
„Kaip įprasta, ...“
„Kaip paprastai, ...“

4. Reikia neužmiršti pasakyti klausytojams, ką darai su medžiaga:

a) lygini:

„Kuo ..., tuo ...“	„..., lygiai kaip ir ...“
„Labiau negu ...“	„Lygiai ir ...“
„..., panašiai kaip ir ...“	„Palyginkime...“

b) išskiri, apriboji:

„Tiktai ...“	„Jei ..., tai tik ...“
„Išskyrus tai, ...“	„Vis dėlto ...“
„Tiesą sakant, ...“	

c) papildai:

„Šalia to ...“	„Be to, ...“
„Beje, ...“	„Be kita ko, ...“
„Maža to, ...“	„Greta viso to ...“

d) supriešini:

„Antra vertus, ...“	„Užtat ...“
„Kita vertus, ...“	„Vis dėlto ...“
„Atvirkščiai ...“	„Tačiau ...“
„Priešingai ...“	„Iki šiol ..., o dabar ...“

5. Kartais reikia parodyti klausytojams, kaip vertini tai, apie ką kalbi:

a) abejoji:

„Galbūt ...“	„Galimas daiktas, ...“
„Turbūt ...“	„Manyčiau, ...“
„Ko gero ...“	„Sakykime, ...“
„Atrodo, ...“	„Matyt, ...“

b) esi įsitikinęs:

„... neabejotinai ...“	„Be abejo, ...“
„Savaimė suprantama, ...“	„Mano nuomone, ...“
„Aišku, ...“	

c) vertini emocingai:

„Kad ir keista ...“

„Nors ir labai keista, bet ...“

„Kad ir ką besakytum ...“

„Tik pamanykit!..“

„Deja, ...“

„Laimėi, ...“

„Nelaimėi, ...“

„... džiaugsmui ...“

Taigi geras kalbėtojas turi sugebėti išlaikyti klausytojų dėmesį visos kalbos metu.

Neverbalinė komunikacija

Žmonės daugiau pasitiki savo akimis nei ausimis.

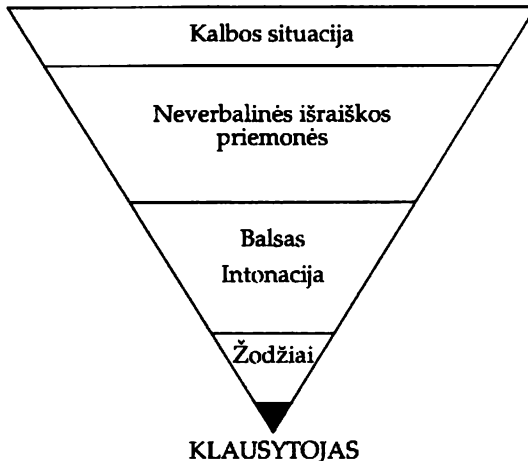
Herodotas

Ir geri oratoriai, kai nori klausytojus kuo nors įtikinti, savo žodžius palydi rankomis, o kai kurie kvailiai nesirūpina tokia puošmena ir tribūnoje atrodo kaip medinės statulos...

Leonardas da Vinčis

Žmogus pradeda bendrauti su kitu žmogumi anksčiau, negu ištaria pirmąjį žodį. Pirmiausia veikia žvilgsnis, veido išraiška, poza, gestas, atstumas. Iš šių neverbalinių signalų mes nujaučiame, ką ir kodėl pašnekovas pasakys. Kai kurie psichologai teigia, kad neverbalinėmis išraiškos priemonėmis perduodama iki 55% informacijos, balso tonu, intonacija — iki 38%, o žodžiais — tik 7% informacijos (Пиз А. 1992, p. 13).

Tai, ką klausytojas suvokia kalbos metu, galėtume pa-vaizduoti tokiomis proporcijomis:

Neverbalinių
signalų
reikšmė

Ypač veide atsispindi viskas: ir tai, kas kalbama, ir tai, ko žodžiais išreikšti neįmanoma. Sakoma, kad mimika yra ne sutartas ženklas, bet gamtos kalba, nes visi žmonės vartoja tuos pačius raumenis baimei, neapykantai, nuostabai, skausmui ir kitoms pagrindinėms emocijoms reikšti.

Mūsų neverbaliniai signalai gali būti ir sąmoningi, ir nesąmoningi, tačiau

- jie visada ką nors reiškia,
- yra susiję su atitinkama situacija,
- jais tikima,
- retai pasireiškia vieni (be kalbos),
- jie veikia mūsų santykius (pagal R. S. Ross).

Todėl „dėmesys mimikai ir pantomimai turėtų būti <...> pedagoginė ir estetinė tendencija. <...> Išraiškingi judesiai gali padidinti bendravimo efektyvumą ne tik perteikdami emocines būsenas, bet ir veikdami kartu su žodiniu tekstu“ (Piličiauskas A., 1987, p. 16).

Mimika (gr. *mimikos* — mėgdžiojamasis) — veido raumenų judesiai, išreiškiantys jausmus, nuotaikas. **Pantomimika** (gr. *pantomimos* — viską mėgdžiojantis) — ne tik veido, bet ir viso kūno (rankų, kojų, liemens) išraiškų kalba. Mimika ir pantomimika, tinkamai panaudotos, gali būti labai įtaigios. Prisiminkime Č. Čaplina ir kitus nebylaus kino aktorius.

Mimikos ir
pantomimikos
funkcijos

Mokslininkai, tiriantys išraiškingus judesius ir jų paskirtį, skiria šias mimikos ir pantomimikos funkcijas:

- 1) perteikia tą pačią reikšmę kaip ir kalba;
- 2) sustiprina kalbos reikšmę;
- 3) prieštarauja kalbos turiniui;
- 4) akcentuoja kalbos dalį;
- 5) užpildo pauzes ir rodo kalbančiojo ketinimą toliau šnekėti;
- 6) palaiko partnerių bendravimą;
- 7) pakeičia kurį nors žodį ar frazę;
- 8) pavėluotai dubliuoja kalbos turinį (Piličiauskas A., 1987, p. 21).

Pasirodo, jog išraiškingiausiai emocinius išgyvenimus perteikia apatinė veido dalis, antakiai bei kakta. Akių mimiką vertinti sunkiausia, nes reikšmė, kurią teikiame akių išraiškai, iš tikrųjų tenka žvilgsniui, jo krypties, galvos padėčiai ir t. t. Gestas, judesys tiksliausiai išreiškia emociją

būseną, nes gestus sąmonė kontroliuoja mažiau negu mimikos mikrojudesius. Eksperimentų rezultatai įrodė, jog žmonės dažniausiai pirma reaguoja į gestą, o ne į žodį (*Piličiauskas A.*, 1987, p. 21—31).

Iš neverbalinės komunikacijos ir balso sprendžiama

- apie asmens patrauklumą,
- apie tai, kiek jis yra valdingas,
- kaip reaguoja.

Todėl reikia stengtis suprasti, kontroliuoti ir panaudoti neverbalinės išraiškos priemones.

Būkite pasirengę pateikti pradedančiam kalbėtojui šiuos patarimus (pagal *J. Eretą*, *B. Giedrą* ir *S. E. Lucas*):

- Dar netaręs nė žodžio, jau prabilai, nes pasirodei. Pir-masis įspūdis — lemiantis, todėl
 - nesirodyk prieš savo kalbą (jei būsi jau apžiūrėtas, nesukelsi įspūdžio);
 - pakviestas kalbėti, neskubiai atsistok ir ramiai, tvirtai išeišk priešais klausytojus (kalbėti iš vietos nemandagu);
 - pakeliui netvarkyk aprangos, netaisyk šukuosenos, nes tave jau stebi;
 - užėmęs kalbėjimui skirtą vietą, kiek nusilenk pirmiausia pirmininkaujantiems (jei toks yra), paskui publikai;
 - jei turi užrašus (planą), išsidėstyk juos tokia tvarka, kokia tau paranki;
 - šiek tiek luktelėk, leisk nusiraminti auditorijai.
- Galvą laikyk laisvai ir natūraliai pakreiptą į auditoriją, kad ji galėtų skaityti iš tavo veido (ne iš profilio!). Nėkelk išdidžiai galvos, taip pat nenuleisk gėdingai akių, nes žmonėms neįdomus nei tavo smakras, nei viršugalvis.

• Mintys ir jausmai patys formuoja mostus, išreiškiančius žmogaus individualybę. Jie turėtų būti natūralūs ir paprasti, atitikti kalbos ritmą, nuotaiką ir mintį.

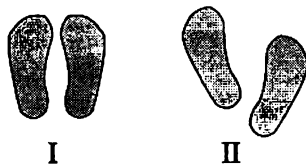
Gestai turi paaiškinti arba sustiprinti mintį, bet neatitraukti klausytojų dėmesio. Užmiršk savo rankas. Galvok apie bendravimą su klausytojais.

• Svarbiausiais kalbos momentais turi būti matomas visas. Pusiau matomas tarsi pusiau ir veiksi.

Praktiški patarimai

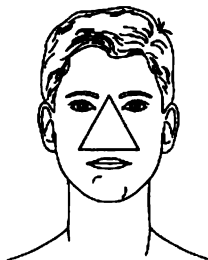
Laikysena ir gestai

- Reikia atsiminti, jog klausytojus blaško, jeigu kalbėtojas
 - be tikslo vaikščioja po auditoriją;
 - linguoja į šalis, pasistiebia, „sūpuojasi“, judina kėdę;
 - nuolat gestikuliuoja;
 - kiša rankas į kišenes ar į užantį, remiasi į šonus;
 - laiko rankose kurį nors daiktą, su juo žaidžia;
 - taisosi apykaklę, plaukus ar akinius, liečia veidą;
 - nukaria rankas per stalą ar tribūną;
 - atsisega ir užsisega sagas, tampo drabužius;
 - brauko nuo stalo dulkes ir pan.
- Rankas geriausia laikyti
 - laisvai kabančias prie šonų (tada riekas į jas nekreipia dėmesio);
 - už nugaros;
 - padėtas ant stalo;
 - viena ranka gali remtis į tribūną.
- Yra dvi pagrindinės stovėsenos prieš auditoriją padėtytys. Ir mokytojui, ir mokiniams jos turi būti žinomos:

Mimika

- Suakmenėjęs veidas sumažina žodžių reikšmę, nes atrodo, kad kalbantysis pats netiki tuo, ką sako. Tačiau grimasų reikia vengti, nes atrodysi juokingas ir nepagarbus.
- Jeigu „kalba“ skruostai, „prispaušk“ juos įsivaizduojamu trikampiui:

- Pats iškalbingiausias yra žvilgsnis. Mokykis „prabilti žvilgsniu“:
 - dar nepradėjęs kalbėti, užmegzk žvilgsniu kontaktą su auditorija, t. y. ramiai ir maloniai pažvelk į klausytojus, taip susipažinsi ir apsiprasi;

- žvelk į publiką — paeiliui į visus, tačiau „neaplėk“ jų nervingu greitumu, žvalgykis pamažu, žiūrėdamas maloniai, bet kartu tvirtai ir įtikinamai;
- tavo akys turėtų sakyti klausytojams, kad tau malonu jiems kalbėti, kad tu tvirtai tiki tuo, ką sakai, ir nori, kad auditorija taip pat patikėtų;
- gerai įsidėmėk: vengti publikos akių — tai ją prarasti; kalbėtojas, nežiūrintis į savo klausytojus, gali pasirodyti esąs nenuoširdus arba negarbingas;
- kai žiūri į auditorijos vidurį, ir arčiau, ir toliau sėdintiems atrodo, kad žiūri į juos;
- pragaištinga kalbėti nuleidus akis, žiūrint pro langą, dairantis į lubas ar dar kur kitur, — auditorija supras, kad jos negerbi ir, matyt, nesi tinkamai pasirengęs;
- baigęs kalbėti, staiga nenutrauk žvilgsnio kontakto, kad neatrodytų, jog auditorija tau daugiau nebeįdomi arba kad džiaugiesi baigęs (net jeigu taip ir yra, to jokių būdu negalima nei sakyti, nei parodyti);
- į auditoriją derėtų žvelgti 80—90% viso savo kalbėjimo laiko.

Drabužiai

- Auditorijai ir situacijai pritaikyk ne tik savo šneką, bet ir aprangą, nes netinkama išvaizda sumažina kalbos poveikį.
- Tvarkingi, tinkami drabužiai rodo pagarbą sau ir klausytojams. Liaudies išmintis sako: „Sutinka pagal drabužį...“.
- Ryškios, šviesios spalvos traukia akį, tačiau rimtai kalbėti derėtų apsivilkti taip, kad būtum „nepastebimas“: kitaip auditorija „tyrinės“ tavo aprangą, o ne kalbą. Tinkamiausias drabužis yra kuklus, neblaškantis klausytojų dėmesio. (Savo kalbos iliustravimui galima panaudoti spalvingus daiktus.)

PAPILDOMA LITERATŪRA

1. Judesių kalba: kaip skaityti žmonių mintis iš jų gestų. V., 1994.
2. *Karnegi D.* Kaip išsiugdyti pasitikėjimą savimi ir vieša kalba paveikti žmones. V., 1992.
3. *Piličiauskas A.* Vizualus atlikėjo poveikis. K., 1987.

Mokykite mokinius suvokti gestų ir mimikos reikšmę.
Užduočių p a v y z d ž i a i:

1. Ramiojo vandenyno Muli saloje gyvena 250 čiabuvių. Kas savaitę jie susirenka aptarti reikalų. Genties vadas kalba atsikusęs į savo gentainius nugara. Kaip manote, kodėl?

(Šis paprotys atsirado po to, kai salos žmonės suprato, jog vienas vadų silpnus argumentus sugeba sustiprinti hipnotizuojančiomis mimikos ir pantomimikos priemonėmis ir šitaip nesąmones pateikti kaip svarias ir neginčijamas tiesas.)

2. Suraskite laikraščiuose arba žurnaluose nuotraukas, kuriose užfiksuotas gestas arba mimika. „Perskaitykite“ jų reikšmę, aptarkite klasėje. Parinkite tinkamiausias frazes, kurias galėtų sakyti jūsų aptariami žmonės.

3. „Perskaitykite“ nuotraukose užfiksuotą mūsų žymių atlikėjų išraišką (*Piličiauskas A. Vizualus atlikėjo poveikis. K., 1987. P. 64; 1 priedas.*)

4. Perskaitykite pirmąjį minėtos knygos skyrių „Išraiškingi judesiai žmogaus gyvenime ir mene“ (p. 9—11) ir paruoškite 4 min. pranešimą tema „Gestai — žodinės kalbos pagrindas“.

5. Pažiūrėkite pusę televizijos laidos be garso, kitą pusę išklauskite be vaizdo. Aptarkite klasėje: 1) ką supratote iš mimikos ir gestų, 2) ar viskas buvo aišku, nematant vaizdo?

6. Paruoškite 1 min. pantomimą, kurios metu pavaizduosite šias arba panašias situacijas:

- ėjau ėjau ir pavargau;
- aš tyliai tyliai sėlinu;
- įdomu, kas ten, — už durų...;
- man virš galvos praskrido keistas paukštis.

7. Parodykite gestais:

- „Aš čia niekuo dėtas...“;
- „Prašau mane išklaudyti!“;
- „Na, aš galiu ir įsižeisti...“;
- „Esu laimingas tave pamatęs, drauguži!“;
- baimę, pyktį, susirūpinimą ir pan.

Ar atspėjo klasė tavo mintį?

8. Paaiškink, kaip supranti, ką reiškia, kai:

- pirštais barbena į stalą;
- rankos gniaužo ir spaudžia viena kitą;
- žvelgiama „iš aukšto“, iš padilbų;
- „kramsnojama“, nors burnoje nieko valgomo nėra;
- perkreipiamos lūpos.

Kuriuos dar, čia nepamintus, judesius supranti?

9. Stebėk, kaip kalbėtojas išeina prieš auditoriją: jo laikyseną, gestus ir žvilgsnio kalbą. Paaiškink, ar kalbėtojo neverbalinis bendravimas padėjo jo kalbai. Gal trukdė? Ko pasimokei iš lektoriaus?

10. Stebėk įvairių mokytojų pamokas. Aptark, kurie gestai padeda pasiekti tikslą jiems aiškinant naują medžiagą.

11. Pažiūrėk televizijos spektaklį ar vaidybinį filmą. Aptark, kaip personažus charakterizuoja gestai, drabužiai, laikysena, balsas. Kuo skiriasi neverbaliniai signalai dramoje ir komedijoje? Papasakok savo išpūdžius klasei.

12. Stebėk neverbalines kalbančiojo išraiškos priemones ir nuspręsk, ar jos tinkamos, įvairios, suderintos su kalba, išraiškingos.

13. Paruošk kalbą. Ją išmok ir pasakyk. Praktikuokis prieš veidrodį. Pamatysi, ką mato kiti.

Kalbėtojo balsas

Balso moduliacija — pati puikiausia iš visų iškalbos grožybių. Tai kalbos muzika.

R. Garis

Balsas turi didžiulę poveikio jėgą. Pagal balso skambesį mes suprantame kalbėtojo nusiteikimą, jo požiūrį į auditoriją ir į dalyką, apie kurį jis kalba. Balso skambesys, jo gaida sukuria kalbos melodiją — intonaciją, kurios pagrindiniai komponentai yra (pagal E. Prėskienienę):

1. **Stiprumas** (jėga), suteikianti kalbai dinamiškumo.
2. **Greitis** — kalbos tempas ir ritmas, reiškiamas skambesio ilgumu ir pauzėmis.
3. **Melodija** — balso moduliacija įvairiu aukščiu.
4. **Tembras** (atspalvis), išreiškiantis balso charakterį, jo emocinę spalvą.

Stiprumas

Kiekvienam kalbėtojui svarbu suvokti šias savo balso savybes: stiprumą, greitį, aukštį, tembrą, aiškumą, nes tai yra valdomi dalykai. Mokiniai turi suprasti, kad kalbėti reikia tiek garsiai, kad girdėtų paskutiniuose suoluose sėdintys draugai. Kalbėtojui jo paties balsas skamba garsiau nei kitiems, todėl pasakius pirmuosius sakinius reikia pažiūrėti į paskutinę eilę: jeigu klausytojai juda suoluose, raukosi, lenkiasi pirmyn, vadinasi, kalbi pernelyg tyliai. Tačiau reikia būti labai atidžiam, kad nepradėtum šaukti, nes atrodysi juokingas.

Greitis

Kitas balso charakteristikos aspektas — jo greitis. Kiekvienas žmogus šneka savo tempu: vienas greičiau, kitas lėčiau, tačiau viešai kalbant šnekos tempas turėtų kisti pagal tai, kas perteikiama. Jeigu sakome pagrindinę mintį ar svarbiausius teiginius, šnekos tempą sulėtiname. Taip pat lėčiau derėtų perteikti ir sudėtingą informaciją. Tačiau jeigu tai, ką sakai, klausytojams yra žinoma, kalbos tempo nereikia lėtinti (nebent tą dalyką norėtum akcentuoti). Greitas kalbos tempas padeda išreikšti džiaugsmą, nuostabą, pyktį ir kitas audringas emocijas, o lėtas tempas tinka perteikti liūdesiui ir nusivylimui, t. y. pastovesnėms emocijoms.

Pauzės

Ruošdamiesi kalbai mokiniai turėtų savo plane pasižymėti, kur jie ketina kalbėti greičiau ar lėčiau nei vidutiniu tempu (vidutinis tempas — maždaug 100—200 žodžių per minutę). Taip pat reiktų pasižymėti ir pauzes (žr.: „Kalbos planas“, p. 97—98), nes pradedantis kalbėtojas paprastai bijo sustoti kalbėjęs ir elgiasi tarsi prasto pokalbio metu, t. y. natūralias pauzes tarp minčių užpildo nereikalingais pertarais. Mokinys turi suprasti, kad pauzės kalbėjimo metu yra būtinos: jos „įrėmina“ pagrindinę mintį, išskaido, akcentuoja pagrindinius teiginius, rodo, kad pasibaigė atitinkamos potemės nagrinėjimas, duoda laiko klausytojams suprasti sudėtingesnę informaciją ir pan. Tai vadinamosios loginės pauzės. Jos yra būtinos, nes leidžia klausytojui suvokti, kaip skaidoma mintis, ir veikia panašiai kaip siejamieji žodžiai ir frazės (žr.: „Klausytojų dėmesio valdymas“, p. 163—165). Logines pauzes sąlygoja sintaksinės raiškos priemonės (žr.: „Priemonės, padedančios sukurti kalbos ritmą“, p. 130—139).

Be to, kur tinka, derėtų išnaudoti ir **psichologines** pauzes: netikėta tyla atkreipia klausytojų dėmesį, sukuria minties įtampą. Psichologinės pauzės puikiai praverčia sakant įtikinimo ir progines kalbas. Pavyzdžiui, norint savo klau-

sytojus sugraudinti, prajuokinti arba kitaip emociškai paveikti. Tebus mokiniams žinoma ir ši profesionalių komikų taisyklė: *jei nori kitus prajuokinti, pats turi būti rimtas; tik padaryk pauzę juokui*. Analogiškai galėtume sakyti: jei nori auditoriją sugraudinti, pats šiam jausmui negali pasiduoti; tik padaryk psichologinę pauzę. Žinoma, tai nereiškia, kad kalbėtojas negali auditorijai rodyti savo emocijų, tik reikia žinoti, kad tvardomi jausmai klausytojus daug stipriau veikia, negu atvirai reiškiami.

Melodija

Kalbant balsas tai kyla aukštyn, tai leidžiasi žemyn. Tokį balso judėjimą vadiname kalbos moduliacija. Ji yra glaudžiai susijusi su loginiais kirčiais bei pauzėmis, nes kuo svarbesnę informaciją sakome, tuo ryškiau pabrėžiame atitinkamus žodžius, o pauzės dalija tekstą į kalbos taktus. Balsui kylant ir krintant, taip pat keičiasi ir jo stiprumas. Taigi balsas „banguoja“ tarsi melodija. Ir nors tai sudaro kalbos grožį, tačiau reikia stebėti, kad nesusidarytų netinkami kalbos melodijos stereotipai: 1) „nežaisti“ kalbos aukštumu (yra „oratorių“, kurie šukčioja, t. y. nei iš šio, nei iš to pakelia balsą praėjus tam tikram laiko tarpui); 2) „nenukąsti“ pirmų ir paskutinių atitinkamo žodžio skiemenų, t. y. vienodai stipriai išstarti visą pabrėžiamą žodį, o ne tik jo šaknį ar vidurinį skiemenį.

Balso aukštis

Pradėti reikia vidutiniu arba žemesniu nei vidutinis balsu, kad „būtų kur augti“, kitaip gali tekti forsuoti balsą, t. y. šnekėti įtemptomis stygomis, o tai vargina ne tik kalbėtoją, bet ir klausytojus. Kalbos psichologų pastebėtas įdomus dėsningumas: jeigu dainininkas arba kalbėtojas iki ribos įtempia balso stygas, tai salėje būtinai kyla „masinis kosulys“, nes klausytojams atsiranda nemalonus jausmas gerklose. Eksperimentai parodė, kad šneka priimama ne tik klausos kanalu, bet ir per mūsų tarimo organus: klausydami kalbos, tuo pat metu vidine kalba mes „antriname“ kalbėtojui, t. y. tarimo raumenys daro mikrojudesius, sinchroniškus tam, ko klausomės. Kalbėtojui dera žinoti, jog auditorijai visada maloniau klausytis žemesnio tono nei aukštesnio.

Tembras

Kitas balso charakteristikos aspektas — jo tembras, „spalva“. Kasdieninio pokalbio metu kiekvienas mokame vien tik balso skambesiu parodyti, kad esame laimingi arba suirzę, nuoširdūs arba ironiški, kuo nors gyvai susidomėję arba nuobodžiaujantys. Geras kalbėtojas turi mokėti pa-

naudoti tembro variacijas ir viešojoje kalboje. Tačiau čia reiktų saugotis dviejų kraštutinumų: monotoniško kalbėjimo ir pernelyg dažno tembro kaitaliojimo, kad tai irgi netaptų monotoniška.

Pradedantis kalbėtojas, besimokydamas balso moduliacijų, būtinai turėtų pasiklausyti savo kalbos įrašo: kaip skamba mano šneka? ar pavyko balso skambesiu perteikti tą reikšmę, kurią norėjau? Tik derėtų atminti, kad sarkastiškų, pompastiškų ir arogantiškų kalbėtojų niekas nemėgsta. Taip pat niekas nenori klausytis ir niūraus kalbėtojo. Višiams paprastai patinka gyvas, „šiltas“, entuziastingas kalbėtojas, balso tembru perteikiantis... susižavėjimą savo auditorija. Žinoma, bendrasis balso tonas, kaip ir kalbos tonas apskritai, turi atitikti SAT (žr.: „Kalbos intencija ir tikslas“, p. 41—42; „Adresantas ir adresatas“, p. 44—47; „Kalbos situacija“, p. 47—48).

Aiškumas

O štai balso aiškumas nuo SAT nepriklauso: mes visuomet turim taisyklingai tarti ir aiškiai artikuliuoti. Tartis ir artikuliacija (tarsena) nėra tas pats: mes galime aiškiai artikuliuoti visus žodžio garsus ir vis dėlto tą žodį tarti netaisyklingai, pavyzdžiui: *jaunīmas* vietoj *jaunimas*. Taigi kalbėtojiui reikia: 1) gerai išmanyti fonetikos dėsningumus, 2) lavinti kalbos padargus — lūpas, liežuvį, apatinį žandikaulį, 3) taisyklingai kvėpuoti, nes nuo kvėpavimo priklauso balso lygumas, stiprumas ir švarumas.

Apie tai, kaip artikuliuoti kiekvieną garsą ir kokios yra tarties klaidų priežastys, rašo A. Pakerys „Lietuvių bendrinės kalbos fonetikos pratybose“ (V., 1978); balsių, priebalsių, dvigarsių bei kirčio ir priegaidės tarimo pratybų galima rasti A. Pakerio ir A. Pupkio knygelėje „Lietuvių kalbos bendrinė tartis“ (V., 1976) bei S. Nosevičiūtės „Scenos kalboje“ (K., 1987). Kalbos kultūros klausimai apžvelgti A. Pupkio knygoje „Kalbos kultūros pagrindai“ (V., 1980), tarties lavinimo pratimų galima rasti Z. Alaunienės „Kalbos kultūros pratybose“ (V., 1995), J. Džežulskienės ir A. Kazlauskienės „Kalbos kultūros pratimuose“ (K., 1995) bei J. Šukio „Kalbos kultūros pratybose“ (V., 1996).

Kaip formuoti balsą, t. y. kaip lavinti kalbos padargus ir taisyklingai kvėpuoti, galima išmokti iš S. Nosevičiūtės knygos „Scenos kalba“ (K., 1987) bei E. Prėskienienės „Žodžio menas“ (Šiauliai, 1992), todėl plačiau šie klausimai čia nebus

nagrinėjami. Tik priminsiu, kad kalbėtojai privalu šnekėti taisyklingai (žr.: „Kalbos taisyklingumas“, p. 104), nes kokie tikslūs ir įtaigūs bebūtų žodžiai, jeigu jie bus ištarti neaiškiai arba netaisyklingai, savo tikslo niekada nepasieks.

Praktiški patarimai

Būkite pasirengę pateikti kalbėtojai šiuos patarimus (pagal *J. Eretą*):

Poza

- Tark taisyklingai ir aiškiai. Kad kalbėtum aiškiau:
 - galvą laikyk tiesiai — taip, kad smakras ir krūtinė sudarytų statų kampą;
 - atpalaiduok pečius (pečių raumenyse susikaupia nervinė įtampa);
 - stovėk taip, kad stuburas būtų tiesus (kad gerai dirbtų visi rezonatoriai);
 - „stumk“ balsą į priekį — teskamba jis išorėje, ne galugerklyje.
- Kalbėk taip, kaip tau įprasta. Nemėgdžiodk kitų, nes būsi juokingas.

Kvėpavimas

- Neskubėk, nes imsi dusti. Tai daro nemalonų įspūdį. Mokykis taisyklingai kvėpuoti:
 - įkvėpk pro nosį;
 - įkvėpęs sulaikyk orą, iškvėpsi jį iš lėto, tardamas žodžius;
 - venk staigaus ir trumpo kvėpavimo;
 - pauzių metu įkvėpk — papildyk oro atsargas;
 - treniruokis (Demostenas skaitydavo eiles kopdamas į kalną).

Tonas

- Kalbėk taip paprastai, lyg bendrautum su vienu žmogumi. Išlaikyk pašnekėsio toną: pamokomas tonas užgaulus, o teatrališka deklamacija dirbtina. Balso tonas teperveduoda budrią, beveik linksmą nuotaiką.

• Kalbėk garsiai, kad kiekvienas girdėtų, tačiau nešauk. Ką nori perrėkti? Juk vienas tekalbi!

• Balsas — kaip ir geros kanklės — turi turėti daug įvairių stygų. Kiekvieną mintį ir jausmą išreikšk jį atspindinčiu tonu.

• Nebijok pauzių. Per pauzę pailsi klausia ir atsigaivina protas. Tyla dažnai būna iškalbingesnė už kalbą.

Balso lavinimas

- Saugok balsą: nekalbėk esant triukšmui, nes pervargs balso stygos. Įsidėmėk: kiekvienas riktelėjimas — smūgis balso stygomis.

- Lavinkis. Kalbėk miške, lauke, prie jūros, tuščiam kambaryje prieš veidrodį; kiekvieną dieną bent kiek paskaityk garsiai ir vaizdžiai.

- Atsimink: poetais gimstama, oratoriais tampama. Prisimink Demosteną: liguistas, sumenkęs, silpno, tylaus, į falcetą pereinančio balso, grebluojantis, nervingai trukčiojantis petį, nesklaidžiai mosikuojantis mikčius tapo pasauliniu iškalbos meno pavyzdžiu.

PAPILDOMA LITERATŪRA

Nosevičiūtė S. Scenos kalba. K., 1987.

UŽDUOTYS

A. Vaikai gali laisvai moduluoti balsą, bet žmogui augant balsas fiksuojamas ir panaudoti jo variacijas darosi sunku. Reikia skatinti mokinius „eksperimentuoti“ su balsu, pajusti jo laisvę, krėsti juokus. Užduočių pavyzdžiai:

1. Troleibuse ar autobuse užmerk akis ir įsiklausyk į triukšmą. Kuris garsas aukščiausias? Žemiausias? Malonus? Nemalonus?

2. Pamėgdžiok gyvūnus (karvę, ožką, katę, arkli...). Kuris daugiausia mokate pamėgdžioti? Kurio mėgdžiojimas įtikinamiausias?

3. Imituok muzikos garsus. Pirmiausia išgirk tą garsą savyje, po to — išreikšk balsu. Imituok varpą, būgną, trimitą...

4. Įsivaizduok įvairias situacijas. Reaguok visu kūnu, gestais, mimika ir balsu:

<i>Liaukitės!</i>	<i>Taigi va!</i>
<i>Žiūrėk! Jie ateina!</i>	<i>Kodėl?</i>
<i>Ar jis ne karštas?</i>	<i>Och!</i>
<i>Greičiau! Eime!</i>	<i>Kas ten?</i>
<i>Kur jūs buvote šitiek laiko!</i>	

5. Stebėk, kaip aktorius panaudoja balso galimybes personažo charakteristikai. Pavyzdžiui, palygink V. Bagdono balso moduliacijas kuriame nors jo sukurtame vaidmenyje (filme, spektaklyje) ir jam skaitant Šv. Rašto ištraukas per radiją „Mažojoje studijoje“.

6. Palygink televizijos ar radijo programų vedėjų stilių ir techniką. Pavyzdžiui, radijo laidos „Kartu su jumis“ ir televizijos laidos „Prieštarauk“.

7. Išklausk kalbą per radiją. Aprašyk kalbėjusį žmogų ir paaiškink, kodėl jį tokį įsivaizduoji.

8. Klausyk savo balso pokalbio metu, garsiai skaitydamas mažame ir dideliame kambaryje. Suvok, koks tavo balso aukštis, stiprumas, aiškumas, greitis.

9. Įrašyk savo balsą: 2 min. skaityk, 2 min. su kuo nors kalbėkis. Palygink tartį, intonaciją, kalbos tempą ir pobūdį.

10. Įrašyk savo balsą (kalbėk ekspromptu). Išklausk. Dar pasipraktikuok ir vėl įrašyk. Palygink rezultatus.

11. Paruošk 1 min. kalbą. Pasakyk ją draugams, stovėdamas nuo jų įvairiu atstumu (kieme). Pasek, kaip kito tavo balso stiprumas ir kalbos pobūdis.

12. Palygink du ar kelis kalbėtojus. Kas patiko arba nepatiko:

— ar sunku buvo klausytis? Kodėl?

— ar ne per greitai (per lėtai) buvo kalbama?

— kaip skambėjo balsas (gyvai, šiltai, buvo spalvingas, sodrus, malonus ar monotoniškas, silpnas, bekraujis)?

— ar nuoširdus kalbėtojo balsas?

— kokį įspūdį apie asmenį susidarei iš balso?

— ar balsas tiko pagal situaciją, auditoriją, temą?

13. Klausydamas kalbėtojo, stebėk jo balso sodrumą, stiprumą, tempą, intonacijų įvairovę, tarimo aiškumą. Iš J. Paulausko „Sisteminio lietuvių kalbos žodyno“ pasirink balsų charakteristikai tinkančių žodžių ir apibūdink kalbėtojo balsą.

B. Mokykite perteikti loginę ir emocinę intonaciją.
Užduočių p a v y z d ž i a i:

1. Perskaityk pateiktus sakinius skliausteliuose nurodyta intonacija (perteikdamas pyktį, susižavėjimą, abejingumą ar kitas emocijas). Klasė tenusprendžia, kokio jausmo išraišką ji išgirdo. Ar atitinka klasės nuomonė skliausteliuose įrašytą reikalavimą?

2. Paimk paruoštą kalbą, pažymėk pauzes ir loginius kirčius. Palygink, ką padarė kiti grupės nariai. Paskaitykite kiekvienas savo. Kurio kalba skamba natūraliausiai?

3. Pasirink aprašomąjį tekstą. Įsivaizduok, kad kaip tik tai turi paaiškinti draugui. Jūs kalbatės. Jis klausia, kas jam neaišku, tikslinasi. Užrašyk tai kaip kalbą: telieka pokalbio intonacijos, klausimai, inversijos, nepilnieji ir nominatyviniai sakiniai.

Palygink pirminio teksto ir savo kalbos ritmą.

4. Keliais būdais gali pasakyti šiuos paprastus žodžius? Pabūk nuoširdus, susižavėjęs, parodyk nepasitenkinimą, po to — ironiją, nustebk, klausk, pasakyk viena, o galvok ką kita:

<i>Labas rytas!</i>	<i>Taip.</i>
<i>Malonu.</i>	<i>Ne.</i>
<i>Prašau!</i>	<i>Atsiprašau...</i>
<i>Ačiū!</i>	<i>Ką gi...</i>

Kalbos repetavimas

Prieš sakydamas ką nors kitiems, pasakyk tai sau.

Seneka

Koks puikus bebūtų pasirengimas kalbai, kaip gražiai beskambėtų tekstas arba koks aiškus bebūtų planas, kalbą pradedančiajam kalbėtojui būtina repetuoti. Kiek reikės praktikuotis, priklauso nuo daug ko: nuo temos, patyrimo, dalyko išmanymo, bet paprastai siūlomos penkių etapų pratybos. Tad būkite pasirengę pateikti šiuos patarimus (pagal S. E. Lucas ir R. F. Verderber):

Skaitymas
garsiai

1. Garsiai perskaityk savo rengimosi planą (žr.: „Rengimosi planas“, p. 94—97), stebėdamas, ar tai, kas užrašyta, tinka viešajai sakybinei kalbai. Ar pagrindiniai teiginiai pakankamai aiškūs, kai juos pasakai garsiai? Ar iliustracinė medžiaga ryški, įtikinama, įdomi? Ar gerai skamba įžanga ir pabaiga? Ką galėtum patobulinti?

Plano
parengimas

2. Paruošk kalbos planą (žr.: „Kalbos planas“, p. 97—98). Užsirašyk aiškiai, kad galėtum viską suprasti vos užmetęs akį, ir neužmiršk, kad planas turi būti kuo trumpesnis.

3. Atsistok ir kreipkis į įsivaizduojamą auditoriją (užsirašyk, kada pradėjai ir kada baigei). Sakydamas kalbą pir-

Kalbėjimas
įsivaizduojamai
auditorijai

mą kartą, gali kai ką užmiršti ar suklysti. Nesijaudink dėl to, šnekėk toliau. Ir nesistenk išmokti kalbą pažodžiui, nes jei užmirši vieną žodį, visa jų virtinė subyrės: suprask sakomas mintis.

Baigęs kalbėti peržvelk planą: ar nešnekėjai kurioje nors dalyje neproporcingai per daug ar per mažai? Ar viską išaiškinai? Ar neužmiršai pavyzdžių, citatų, statistinių duomenų? Ar įtikinai „auditoriją“? Pakartok savo kalbą, vengdamas pastebėtų klaidų.

Kalbėjimas
prieš veidrodį

4. Dabar šlifluok savo kalbėjimo stilių. Atsistok prieš veidrodį, kad matytum savo akis, gestus ir galėtum atsikratyti netinkamų manierų. Jeigu kalbos metu teks ką nors demonstruoti ar rašyti, daryk tai ir dabar. Įrašyk kalbą, kad pats išgirstum savo balso stiprumą, tembrą, kalbos ritmą.

Repeticija
su draugais

Kai jau būsi tai atlikęs, paprašyk, kad tavo kalbą išklausytų šeimos nariai arba draugas, pamatysi, kaip tavo šneka veikia žmones. Tuomet, jei gali, atidėk kalbą kelioms dienoms: juk net ir miegodamas jai ruošiesi, o praėjus kuriam laikui, geriau matysi kalbą kaip visumą.

5. Dar vienos pratybos — „generalinė repeticija“ — turėtų būti paskutinę dieną prieš sakant kalbą. Jei įmanoma, ją reikėtų atlikti toje pačioje vietoje, kur bus kalbama. Jei tai neįmanoma, reikėtų gyvai įsivaizduoti būsimą situaciją.

Taigi pradėti kalbos sakymo pratybas reikia kaip galima anksčiau, nelaukiant paskutinės dienos, o juo labiau — nakties. Netgi patyrusiam kalbėtojui pasirengti kalbai reikėtų mažiausiai dviejų dienų: prieš sakant kalbą reikia gerai pailsėti, nes pavargęs žmogus neturi energijos auditorijai valdyti.

Kalbos analizė

Išklausę kalbą, mokiniai gali ją analizuoti tam tikrais aspektais (pasiskirstę, kas į ką kreips didesnę dėmesį). Galimas toks kalbos nagrinėjimo planas (pagal *D. Ehninger*):

Kalbėtojas

- Ar jis nuoširdus?
- Ar susikaupęs, įsigilinęs į temą?
- Ar pozityviai save pateikiantis?
- Ar bendrauja su auditorija?
- Ar gerai pasiruošęs?

- Kalbos tekstas**
- Ar tema tinkama auditorijai ir situacijai?
 - Ar aiški kalbos intencija?
 - Ar gerai suformuluota pagrindinė mintis?
 - Ar kalbos pradžia tinkama?
 - Ar pabaiga efektyvi?
 - Ar tinkamai pasiremta (pakankamai, įvairiai, patikimais šaltiniais)?
 - Ar iliustracinė medžiaga pritaikyta auditorijai?
 - Ar aiškūs svarbiausi teiginiai?
- Kalbėjimas**
- Ar aiškūs loginiai kirčiai?
 - Ar išlaikomas pokalbio tonas?
 - Ar kalba aiški (nedviprasmiška, konkreti)?
 - Ar kalba įtinama (gyva, intensyvi)?
 - Ar išraiškingas kalbančiojo veidas?
 - Ar kontroliuojamas šnekos greitis (kalbėtojas nedūsta, netempia laiko)?
 - Ar kūnas budrus ir pasitempęs?
 - Ar efektyviai gestikuliuojama?
- Auditorija**
- Ar visi klauso?
 - Ar palankiai nusiteikę?
- Kalba kaip visuma**
- Ar pateisintos auditorijos viltys?
 - Ar kalba paveikė klausytojus?
 - Kaip būtų galima ją tobulinti?

KALBŲ RŪŠYS

Kiek tik kartų kalbame, tiek kartų esame teisiami. Ir jeigu kas suklysta vaidindamas teatre, ne iš karto apie jį pasakoma, kad nemoka vaidinti, tačiau jeigu suklys oratorius, nuomonė apie jo kvailumą gyvuos arba amžinai, arba labai ilgai.

Ciceronas

Išnagrinėję šį skyrių, jūs turėtumėte:

1. Suprasti:

- mokymo dėsnius,
- kaip įtikinti,
- kaip „veikti jausmu“.

2. Išmanyti:

- kalbų rūšis pagal tematiką ir vietą,
- aiškinimo metodus,
- motyvavimo etapus,
- įtikinimo būdus,
- proginių kalbų bruožus.

3. Mokėti paaiškinti:

- kaip kalbėti demonstruojant,
- kaip aiškinti kurį nors dalyką,
- kaip referuoti,
- kaip įtikinti,
- kaip pasakyti bet kurią proginę kalbą.

Tradicinė klasifikacija

Per ilgus šimtmečius susiformavo penkios iškalbos rūšys: socialinė politinė, akademinė, teisminė, socialinė buitinė ir bažnytinė (Иванова С., 1978, p. 11). Socialinei politinei iškalbai priklauso politinės kalbos (tam tikros politinės programos pristatymas), mitingų kalbos (siekiama suburti mases), agitacinės kalbos (emocingai kviečiama imtis kurios nors veiklos), pranešimai socialinėmis ir politinėmis temomis.

Kaip tik nuo socialinės politinės iškalbos ir prasidėjo oratorinio meno istorija. V a. pr. Kr. Atėnuose kuriantis demokratijai iškalba buvo stipriausias kovos ginklas. Politinis veikėjas privalėjo viešai ginti savo poziciją, įtikinti liaudies susirinkimą ir vesti jį paskui save.

Akademinei iškalbai tradiciškai priskiriama paskaitos ir moksliniai pranešimai. Teisminė iškalba šiuo metu, matyt, prarado savo visuomeninę reikšmę. Tai gynimas ir kaltinimas. (Prokuroro ir advokato kalbos skiriasi savo žanru ir stiliumi: prokuroro kalba turėtų būti pilna kaltinimo patoso, o advokato kalba daugiau orientuotis į klausytojų emocijas.) Bažnytinė iškalba — tai homilijos (Šv. Rašto komentavimas) ir pamokslai (kalbos gyvenimo prasmės, aukštųjų vertybių ir moralės temomis). Socialinė buitinė iškalba — tai įvairios proginės (pavyzdžiui, jubiliejinės) kalbos.

Žinoma, šios iškalbos rūšys buvo skiriamos ne iš karto. Pavyzdžiui, Aristotelis skyrė **politines, teismines ir progines**; Kvintilianas — **svarstomąsias, teismines ir iškilmingas** (epideiktines) kalbas (*Квинтилиан М.*, 1834. P. 186—187). Kalbų klasifikacija gali būti įvairi, nelygu skirstymo pagrindas. Štai B. Giedros vadovėlyje skiriamos **neginčo ir ginčo** kalbos, kurios smulkiau klasifikuojamos šitaip (*Giedra B.*, 1932, p. 94):

Klasifikacija pagal adresanto — adresato santykį

I. Neginčo kalbos

1. Emocionalios

- A. Atsišaukimas
- B. Deklaracija
- C. Sveikinimai ir atsakymai į juos
- D. Laidotuvių ir sukaktuvių kalbos

2. Racionalios

A. Informacinės

- a) žinutė
- b) pranešimas

B. Įrodančios

- 1. Paskaita
- 2. Pranešimas
 - a) referatas
 - b) politinė apžvalga
 - c) ataskaita
 - d) projektas

II. Ginčo kalbos

Nedisputas

Agitacinės

Disputas

- A. Kaltinimas
- B. Gynimas
- C. Paskutinis žodis

Taigi visų pirma svarbu, ar gali būti kalbėtojiui prieštaraujama, po to žiūrима, kokį poveikį kalba turės: ar ji daugiau veiks jausmus (emocionali), ar protą (racionali). Racionalios kalbos vėl skirstomos pagal tai, ar tai tėra tik paprastas supažindinimas su informacija, ar įrodymo reikalaujantis pranešimas ir t. t.

Daugiaaspektė
klasifikacija

G. Čepaitienė viešąsias kalbas klasifikuoja pagal jų tematiką, tikslus, vietą ir pranešėjus (Čepaitienė G., 1996, p. 18—20). Autorės skiriamos šios kalbų grupės:

1) **socialinės politinės kalbos** (tikslas — agituoti arba informuoti; aplinka oficiali; tai Seimo, Vyriausybės, politikų, diplomatų pranešimai ir ataskaitos, mitingų kalbos);

2) **akademinės kalbos** (tikslas — informuoti arba mokytį; vieta — mokslinė arba mokymo auditorija; pranešėjai — mokslininkai, mokytojai ir pan.);

3) **juridinės kalbos** (tikslas — įtikinimas (gynimas(is) arba kaltinimas); vieta — teismas; tai advokato, prokuroro ir kaltinamojo kalbos);

4) **ritualinės kalbos** (tikslas — išaukštinimas arba pasmerkimas; tai bažnytinės ir iškilmingų minėjimų kalbos; pranešėjas — įpareigotas asmuo);

5) **socialinės buitinės kalbos** (tikslas — išaukštinti įvykį arba asmenį; tai privačios aplinkos kalbos; pranešėjai — artimieji).

Klasifikacija
mokymo
tikslu

Dabartiniuose užsienio šalių (JAV, Anglijos) iškalbos vadovėliuose kalbos skirstomos pagal jų intenciją (bendrąją kryptį) į informacines, įtikinimo (ir skatinimo) ir progines kalbas (žr.: „Kalbos intencija ir tikslas“, p. 41). **Informacinės** kalbos mokomos sakyti pagal tokias jų rūšis: 1) kalbos apie objektus, 2) kalbos apie procesus, 3) kalbos apie įvykius, 4) kalbos apie sąvokas. **Įtikinimo** kalbų skiriami trys tipai: 1) kalbos apie faktus, 2) kalbos apie vertybes, 3) kalbos apie veiklą. Žinoma, šitaip jos suskirstytos tiktai mokymo tikslu: taip lengviau nurodyti, kuriuo medžiagos dėstymo principu kada remtis, kaip formuluoti tikslą bei pagrindinę mintį ir pan. Šitaip parengtas žmogus turėtų susiorientuoti bet kurioje gyvenimo situacijoje, kokią kalbą (socialiniu požiūriu) jis besakytų. Tik **proginės** kalbos vadinamos savais vardais: pristatymo, dėkojimo, apdovanojimo, sveikinimo, užstalės kalbos ir t. t. Kadangi jos sakomos

esant vienai ar kitai specifinei situacijai, tokių kalbų forma taip pat yra specifinė, būdinga tik tos rūšies kalboms, todėl čia negali būti apibendrinimų kitu aspektu.

Retorikos istorija rodo, kad proginės kalbos ir seniau buvo aptariamoms atskirai. Pavyzdžiui, K. Kojelavičiaus knygoje „Retorikos pagrindai“ (1654 m.) aptariamoms laidotuvių, paguodžiamosios, sveikinamosios, dėkojimo kalbos, taip pat kalbos, sakomos gimtadienio, Naujųjų metų, kokių nors pareigų ar titulo suteikimo, išvykimo ar sugrįžimo, vestuvių proga ir t. t. Kitokios kalbų rūšys neminimos. Išdėstomi tik „oratorinės kalbos“ sudarymo būdai: 1) panaudojant silogizmą, 2) panaudojant entimemą (nepilnas silogizmas), 3) kartojant arba „išdailinant“, kai kokios nors mintis yra plėtojama, nuolat ją pateikiant vis kitu aspektu, 4) panaudojant tezę ir hipotezę, t. y. bendrą, neapibrėžtą klausimą ir konkretų, apibrėžtą, 5) panaudojant priešpriešą, 6) panaudojant alegoriją (Ulčinitė E., 1983, p. 66—67).

Ž. Liauksmino vadovėlio „Oratoriaus praktika arba retorikos meno taisyklės“ (1648 m.) gale trumpai išdėstomas netgi visas logikos kursas. Ir tai yra pirmasis logikos vadovėlis, parašytas ir išspausdintas Lietuvoje (Tijūnelytė J., 1963, p. 92). Kaip žinome, graikai iškalbos mokėsi taip pat kartu su logika — mokslu apie taisyklingą protavimą. Todėl atrodė priimtina rinktis tą klasifikaciją, kuri labiausiai atitinka mokymo logiką, t. y. skirstyti kalbas į informacines, įtikinimo (ir skatinimo) ir progines ir aptarti būdingus jų bruožus.

Informavimo kalbos

Jeigu mokslininkas negali aštuonerių metų vaikui paaiškinti, kuo jis užsiima, tai jis šarlatanai.

K. Vonegutas

Vos ne kiekvieną dieną mums tenka pateikti informaciją: paaiškinti, kaip kas nors veikia, kaip sudarytas, aptarti įvykį, papasakoti kelionės įspūdžius ir pan. Informuoti nuolat tenka vadybos specialistams, karininkams, mokytojams, dėstytojams. Bet kurios srities ir rango vadovai taip pat turi gerai išmanyti, kaip pateikti informaciją.

Kadangi šio tipo kalbos mokykloje yra pačios aktualiausias, jas aptarsime detaliau ir įvairiais aspektais.

Ne kiekvienas žmogus, kuris ką nors supranta arba moka padaryti, gali tai paaiškinti kitam. Reikia išmanyti, kaip žinios yra perteikiamos, kokie yra supratimo dėsniai. Informavimas — kasdieninė mokytojo duona. Ar reikia, kad mokiniai taip pat pajustų jos skonį? Pažiūrėkime, ką kalba daugkartiniai tyrimai (Amerikos mokytojai į talką Lietuvos mokyklai. V., 1992. P. 44):

Vidutinis įsiminimo lygis	Mokymo metodas
5%	Paskaita
10%	Skaitymas
20%	Garsinis ir vaizdinis mokymas
30%	Demonstravimas
40%	Diskutavimas grupėse
50%	Pratybos
60%	Tiesioginis žinių panaudojimas mokant kitus

Taigi mes iš tiesų ką nors išmokstame tuomet, kai stengiamės išmokyti kitus. Todėl šis pats efektyviausias mokymo metodas taip pat turi būti naudojamas. Ką mokiniai turėtų išmanyti apie žinių perteikimą kitiems? Yra trys svarbiausi mokymo dėsniai:

1) prisitaikyti prie klausytojų lygio: eiti nuo žinomo prie nežinomo;

2) pateikti aiškinimo planą;

3) eiti nuo paprasto prie sudėtingo.

Aptarkime juos.

1. Prisitaikyti prie klausytojų, t. y. eiti nuo žinomo prie nežinomo.

Kai kalbi tema, kurią gerai išmanai, norisi parodyti tą savo išmanymą. Tačiau per trumpą laiką gavęs didelę informacijos kiekį klausytojas sutrinka, nes negali visko greitai suprasti. Reikia žinoti, jog optimalus informacijos kiekis vieno aiškinimo metu yra 3—5 teiginiai (kitų tyrinėtojų nuomone — 7 ± 2).

Be to, reikia žinoti, ką klausytojai išmano tuo klausimu (žr.: „Adresantas ir adresatas“, p. 45—46) ir susieti jį su auditorijos interesais, t. y. paaiškinti, kodėl tai, ką išgirs, bus jiems naudinga, įtikinti, kodėl tavęs turi klausytis.

2. Pateikti aiškinimo planą.

Ar pradedi kelionę nežinoma vieta, prieš tai nepasižiūrėjęs į žemėlapi? Argi prieš pradėdamas studijuoti vadovėlį nesusipažįsti su jo turiniu? Tas pats dėsniis veikia ir čia: reikia bendrais bruožais aptarti auditorijai temą, kuria kalbėsi, paaikškinti, kurią jos dalį analizuosi, ir pateikti tos analizės planą.

Svarbiausia aiškinimo nesėkmės priežastis, anot anglų psichologo E. Stones, yra ta, jog klausytojams neaiški pagrindinė idėja, kuria aiškinimas paremtas, kuri jungia visus elementus. Geriausia yra pateikti kompaktišką, greitai žvilgsniu aprėpiamą loginę aiškinimo schemą, nes bet kuris suvokimo aktas yra tam tikras scheminimas: pirmiausiai suvokiami patys bendriausi dalykai ir tik pamažu jie detalizuojami. Taigi aiškinimas yra panašus į mozaikos lipdymą.

3. Eiti nuo paprasto prie sudėtingo.

Geras tas kalbėtojas, kuris sudėtingiausią dalyką sugeba pateikti paprastai ir aiškiai. Kai kurie retorikos specialistai rekomenduoja ruoštis informacinei kalbai taip, lyg auditorija nieko apie tai niekada nebūtų girdėjusi. Gal jie šiek tiek ir perdeda, tačiau iš tiesų mes labai mažai teišmanome apie supratimą. Pati logiškiausia kalba gali būti nesuprasta, vien logika dar nieko nelemia: klausytojas turi suvokti kalbėtojo minties tėkmę. J. Komenskis pažinimą lygino su lipimu laiptais, kurių visos pakopos yra sveikos ir išdėstytos pakankamai arti viena kitos. Klausytojas turi pats jais „užlipiti“. Tam, kuris aiškina, pakanka tik parodyti, kaip tai daroma: nusileisti į apačią ir kartu su klausytoju kopti aukštyn, kartu su klausytoju ieškoti sprendimo, užmirštant, kad „viskas seniai aišku“. Taigi kalbėdamas mokai savo mąstymo būdo.

Informavimo kalbų tipai

Informavimo kalbas skirstyti galima įvairiai. Mokymo tikslams paprastai skiriamos: 1) kalbos apie objektus, 2) kalbos apie įvykius, 3) kalbos apie procesus, 4) kalbos apie sąvokas. Aptarkime jas (pagal E. S. Lucas).

Kalbos
apie objektus

Kaip objektas suprantama bet kas, kas yra stabilios formos: vietovės, daiktai, gyvūnai, net žmonės. Priklausomai

nuo kalbos tikslo (kas norima paaiškinti: objekto istorija, sudėtis ar funkcijos) medžiaga gali būti dėstoma pagal laiko sekos, erdvinio nuoseklumo arba teminį principus (žr.: „Teiginių dėstymo tvarka“, p. 71—76, 80—82).

Šių kalbų tikslo formulavimo p a v y z d ž i a i:

Paaiškinti žmogaus akies sudėtį.

Papasakoti Gintaro kambario istoriją.

Suteikti žinių apie Baltijos jūros fauną ir florą.

Supažindinti su R. Granausko kūrybos tematika.

Paaiškinti, kas iš tiesų buvo karalius Mindaugas Lietuvai.

Kalbos tikslas neturi būti per platus, pavyzdžiui: *papasakoti klausytojams apie Lietuvą*. Reikėtų labai aiškiai apibrėžti, kuria kryptimi bus einama, pavyzdžiui: *supažindinti su žymiausiais Lietuvos sportininkų pasiekimais; papasakoti apie Lietuvos klimatą; supažindinti su pagrindiniais Lietuvos istorijos bruožais ir pan.*

Kalbos
apie įvykius

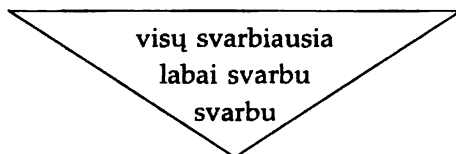
Įvykis — tai, kas atsitiko, arba numanoma, kad gali atsitikti. Pasakojant, kas atsitiko (įvykio istoriją), medžiaga išdėstoma pagal laiko sekos principą (žr.: „Laiko sekos principas“, p. 71—74).

Tikslo formulavimo p a v y z d ž i a i:

Papasakoti, kaip vyko Žalgirio mūšis.

Paaiškinti, kas atsitiktų ledų sangrūdoms užtvenkus Nerį Vilniaus centre.

Žinoma, pasakojant įvykį laiko seka gali būti pažeista: 1) galima pradėti nuo atsitikimo pabaigos, po to šokti į pradžią ir viską papasakoti iš eilės, 2) galima pradėti nuo sukreičiančio vidurinio fakto, po to grįžti į pradžią ir viską nuosekliai papasakoti, 3) galima laikytis įvykių reikšmingumo principo, t. y. pirmiausia pasakoti tuos dalykus, kurie pasakotojui atrodo svarbiausi. Tai žurnalistų modelis, dar vadinamas „apverstos piramidės“ principu:

Remiantis šiuo modeliu, apie įvykį gali būti pasakojama pagal reikšmingumą įvairiai surikiuojant klausimus *kas? kada? kur? kodėl? kaip? ką padarė?*

Kalbos
apie procesus

Procesas yra tam tikrų veiksmų sistema, kuri įgalina gauti atitinkamą rezultatą. Galima skirti dvi šių kalbų rūšis: viena aiškina procesą tam, kad klausytojai geriau jį suprastų, kita šių kalbų rūšimi siekiama, kad klausytojai mokėtų tai padaryti patys.

Eigos
atskleidimas

Kai aiškini, kaip kas yra padaryta arba kaip kas nors veikia, atskleidi gamybos, veikimo arba taisymo eigą. Šio aiškinimo esmė — nuosekli tam tikro proceso etapų seka: pirmiausia, po to, tada, paskui. Laiko nuoseklumas atskleidžiant eigą yra daug svarbesnis negu pasakojant: čia jau nepradėsi nei nuo vidurio, nei nuo pabaigos.

Tikslo formulavimo p a v y z d ž i a i:

Papasakoti, kaip gaminami kvepalai.

Paaiškinti ląstelės skilimo procesą.

Supažindinti su keturtakčio variklio veikimu.

Instrukcija

Instrukcija paprastai pateikiama atskirais punktais liepiamąją nuosaka arba neveikiamosios rūšies dalyvių konstrukcijomis. Pavyzdžiui:

Pirmiausia nuimkime apsauginį gaubtą.

Visų pirma nuimamas apsauginis gaubtas.

Dabar išsukime visus tris varžtelius.

Po to išsukami visi trys varžteliai.

Pastumkime sklendę.

Tuomet pastumiama sklendė.

Tikslo formulavimo p a v y z d ž i a i:

Išmokyti fotografuoti.

Supažindinti su žodyno sudarymo darbu.

Išmokyti pakeisti automobilio ratą.

Instrukcija galima paversti ir eigos aiškinimą. Pavyzdžiui, paaiškinus rašymo proceso etapus, galima pateikti konkrečius nurodymus tam, kuris nori išmokti rašyti ir pan.

Proceso aiškinimo schema tokia:

Įžanga. Ką ir kodėl aiškinsiu. Kokie pagrindiniai šio proceso etapai.

Dėstymas. 1 etapas

2 etapas

3 etapas

...

Pabaiga. Etapų apžvalga. Pastabos dėl jų reikšmės.

Šios kalbos jungia rodymą ir kalbėjimą. Geras aiškini-
mas visada derinamas su klausytojų veikla ir vaizdžiu
ilustravimu. Kodėl? Todėl, kad taip mes valdome visą klau-
sytojų dėmesį: valingą — žodžiais, nevalingą — demonst-
ruodami.

Kalbos apie sąvokas

Sąvokos — tai abstraktūs dalykai, pavyzdžiui, idėjos, įsi-
tikinimai, įvairių mokslų sąvokos, teorijos. Kalbos apie są-
vokas paprastai komponuojamos teminiu principu (žr.: „Te-
minis principas“, p. 80—82).

Tikslų formulavimo p a v y z d ž i a i:

Suteikti žinių apie valios savybes.

Paaiškinti pagrindinius krikščionybės principus.

Papasakoti apie rezistencijos pobūdį okupuotoje Lietuvoje.

Aptarti kultūringo žmogaus bruožus.

Kaip matome iš tikslų, šios kalbos paprastai yra sudė-
tingiausios iš visų informacinių kalbų. Sąvokas sunku pa-
aiškinti, todėl kalbant reikia ypač vengti specialių terminų
arba juos labai aiškiai pateikti, iliustruojant pavyzdžiais, pa-
naudojant lyginimą ir kitus būdus (žr.: „Iliustracinės me-
džiagos pateikimas“, p. 62—66).

Žinoma, toks informavimo kalbų skirstymas nėra griež-
tas, nes kai kurie dalykai gali priklausyti daugiau negu vie-
nai kategorijai. Pavyzdžiui, galima kalbėti apie Nepriklau-
somybės paskelbimo aktą kaip apie objektą, t. y. aiškinti jo
istoriją; galima kalbėti apie Nepriklausomybės paskelbimo
priežastis ir pasekmes, t. y. pristatyti tai kaip įvykį; galima
analizuoti to Akto reikšmę — idėją atkurti nepriklausomą
demokratišką valstybę, tuomet kalbėsime apie sąvoką. Pir-
muoju atveju medžiaga būtų išdėstyta pagal laiko seką; ant-
ruoju atveju tekstas paklustų priežasties ir pasekmės prin-
cipui; trečiuoju — teminiam. Taigi labai svarbu nuspręsti,
kaip pristatysi savo kalbos dalyką: kaip objektą, kaip pro-
cesą, kaip įvykį ar kaip sąvoką. Tai pasirinkus, reikia tinka-
mai suformuluoti kalbos tikslą ir laikytis atitinkamo me-
džiagos dėstymo principo.

Kai kurių informavimo rūšių charakteristika

Galima skirti tris informavimo kalbų rūšis:

- 1) aiškinimas;
- 2) pranešimas (mokslinis, ataskaitinis, pranešimas-projektas, referatas);
- 3) paskaita.

Aiškinimas

Aiškinama gali būti ką tik aptartos sąvokos, įvykiai, procesai, įvairūs objektai (žr.: „Informavimo kalbų tipai“, p. 186—189). Aiškinimo būdai yra aprašymas, apibrėžimas, analizė ir klasifikacija, proceso atskleidimas, lyginimas ir rėmimasis pavyzdžiais (žr.: „Iliustracinės medžiagos pateikimas“, p. 62—66).

Ką nors aiškinant dažniausiai ir demonstruojama. Apie demonstravimą turėtume išmanyti tokius dalykus: kaip panaudoti lentą ir plakatą, kaip demonstruoti daiktus ir modelius, kaip derinti savo kalbą su garso ir vaizdo medžiaga, kada išdalyti reikalingus tekstus.

Pradedančiam kalbėtojui pateikime tokius nurodymus:

Praktiški patarimai

- Tiek lentoje, tiek plakate rašyk didelėmis raidėmis, kad kiekvienas matytų.

Rašymas

- Nerašyk iki apačios, nes draugai klasės gale apačios nemato.

- Nekalbėk su klausytojais, kol esi nusisukęs į lentą. Nebijok tylos: pirma parašysi, paskui kalbėsi. Tačiau jei ilgai rašysi, auditorija nustos domėtis (jei gali, parašyk prieš kalbėdamas ir uždenk).

- Rašyk tik atskirus žodžius arba trumpus sakinius, t. y. tik vieną mintį.

- Jei rašai plakate, naudok tamsų rašiklį (juoda, mėlyna, raudona, tamsiai žalia). Kitos spalvos gražiai atrodo, bet iš toliau jų nematyti. Neužmiršk naudoti skirtingas spalvas atskiriems aspektams pabrėžti.

Plakatas

- Neužstok vaizdinės priemonės, naudokis lazdele. Kalbėk ne lentai ar plakatui, o žmonėms.

- Parodyk plakatą, kai pradedi kalbėti apie tą dalyką, ir paslėpk iš karto, kai tik baigsi. Jei prieš auditoriją yra nereikalinga vaizdinė priemonė, ji blaško dėmesį. Tačiau jei dar grįši prie to dalyko, testovi ir jo modelis.

- Žiūrėk, kad tavo vaizdinė medžiaga (žemėlapiai, plakatai, grafikai, modeliai ar nuotraukos) nebūtų perkrauta aiškinimui nereikalingų duomenų.

- Apgalvok, ką nori pasakyti ir kaip panaudoti vaizdinę priemonę. Orientuok į ją savo klausytojus: aiškink tai, ką rodai. Atsimink, kad plakatas ar modelis savaime „nesulįs“ į klausytojų galvas.

- Vaizdinė priemonė turi būti kiek galint paprastesnė. Juo mažiau joje užrašyta ar nupiešta, juo geriau. Atmink, kad turi būti daug erdvės klausytojų akims „pasiganyti“, taigi negrūsk visko į vieną plakatą, geriau panaudok kelis.

Modelis

- Nenaudok sudėtingų modelių: juos sunku suprasti. Įsidėmėk: daiktą rodai tam, kad kalba būtų aiškesnė. Nenaudok pavojingų daiktų. Tai neigiamai veikia klausytojus, nes jie pajunta pavojų.

- Daiktą rodyk taip, kad visi matytų, neužstok jo. Į rankas klausytojams geriau neduoti, nes per auditoriją keliaujantis daiktas „sujudina“ klausytojus ir atitraukia jų dėmesį nuo aiškinimo.

Garso ir vaizdo medžiaga

- Jei norėsi panaudoti garso ir vaizdo medžiagą, pirma įsitikink, kad mokėsi ją suderinti su savo tekstu, t. y. būtinai pasipraktikuok. Neperkrauk savo kalbos šia medžiaga: ji turi tik paremti, iliustruoti tavo žodį, o ne atvirkščiai.

Dalomoji medžiaga

- Norėdamas panaudoti dalomąją medžiagą, apmąstyk, kada ir kaip išdalysi. Jei padėsi ant suolų prieš kalbą, auditorija žiūrės į tą medžiagą, t. y. dėmesys jau bus išsklaidytas. Tekstus ar kitą dalomąją medžiagą išdalyk tik tuomet, kai jau paaiškinsi, ką su ja reikia daryti.

Aiškinimą su demonstravimu galima parengti daugeliui dėstomų dalykų. Pavyzdžiui, kaip taikyti kurią nors rašybos ar skyrybos taisyklę, kaip redaguoti tekstą (lietuvių kalba); kaip groti kuriuo muzikos instrumentu (muzika); kaip naudotis skaičiavimo mašinėle (matematika); kaip žaisti kurį nors žaidimą arba kokie yra teisėjų signalai žaidžiant kurį nors žaidimą (sportas); kaip sudarytas klausos mechanizmas (anatomija); kaip piešti kuria nors technika (dailė); kaip skaityti laikraštį: kas kur yra; kaip ką kolekcionuoti; kaip mokytis prie stalo; kaip išmokti eilėraščių; kaip šokti kurį nors šokį; kaip naudotis mikrofonu; kaip daryti triukus; kas yra optinės iliuzijos (iškalbos būrelyje) ir pan.

Pranešimas

Pranešimas — tai tam tikrų faktų atpasakojimas. Dažniausiai gali tekti skaityti ataskaitinį pranešimą ir referatą. Kuo jie skiriasi? Ataskaitiniai (atsakingų asmenų) pranešimai paprastai skaitomi tam tikrų organizacijų susirinkimo

metu. Jų tikslas — supažindinti narius su nuveiktais darbais ir paaiškinti padėtį tam tikroje srityje.

Ataskaitinio pranešimo modelis:

1. Ankstesnė būklė ir tuomet iškelti klausimai bei uždaviniai.
2. Kas nuveikta.
3. Dabartinė būklė.
4. Perspektyvos.

(Dar žr.: „Uždavinio sprendimo tvarkos principas“, p. 79—80.)

Referatas — tai trumpas svetimų minčių išdėstymas. Gali būti knygos, straipsnio, konferencijos referatai arba referatai tam tikra tema. Laikraščių referavimas paprastai vadinamas laikraščių apžvalga.

*Nurodymai
referavimui*

1. Atidžiai perskaityk referuojamą tekstą.
2. Pradėdamas pranešimą, kreipkis į auditoriją pranešdamas, kokio teksto apžvalgą rengiesi pristatyti ir kodėl, kas jo autorius.
3. Savais žodžiais pasakyk pagrindinę teksto mintį ir svarbiausius teiginius.
4. Pateik svarbiausią informaciją kiekvienam teiginiui pagrįsti. Neminėk nereikšmingų detalių.
5. Jeigu autoriaus frazė kuo nors ypatinga, gali ją cituoti.
6. Periodiškai primink klausytojams, kad perteiki kito žmogaus mintis.
7. Jei nori, gali pateikti ir savo komentarus.

Paskaita

Paskaitoje nagrinėjama tam tikra tema, iš esmės supažindinama su tam tikra problema. Panaudojamas ir referavimas, ir demonstravimas, įvairūs aiškinimo modeliai, pasakojimas, aprašymas, dialogas su klausytojais. Taigi paskaita reikalauja itin daug įgūdžių, todėl pirmiausia tie daliniai įgūdžiai ir turi būti ugdomi.

PAPILDOMA LITERATŪRA

1. Gage N. L., Berliner D. C. Pedagoginė psichologija. V., 1994. P. 309—355.
2. Pikčilingis J. Kalbos ekspresyvinimo būdai ir priemonės. V., 1989. P. 4—15.

Įtikinimo kalbos

Įtikinimo yra trys būdai: vieni jų priklauso nuo kalbėtojo charakterio (etos), kiti — nuo klausytojų nusiteikimo (pafos), tretį — nuo pačios kalbos (logos).

Aristotelis

Įtikinimas reikalingas tose situacijose, kai yra du ar daugiau požiūrių. Pavyzdžiui, kalbėtojas teigia, kad religija gyvenime yra svarbiausia, bet dalis klausytojų mano, kad yra svarbesnių dalykų, arba kalbėtojas teigia, kad tam tikroje vietoje turi būti įkurtas nacionalinis parkas, bet kai kas galvoja, kad tai nebūtina ir pan. Du požiūriai gali būti visiškai vienas kitam priešingi arba tik iš dalies nesutapti.

Įtikinimo kalbos yra visos **patriotinės** ir **politinės** kalbos (*prakalba, kreipimasis, agitacija, atsišaukimas*); **moralinės etinės** kalbos (pavyzdžiui, *pamokslai*); **justicinės** kalbos (*kaltinimas, gynimas(is)*); **komercinės** kalbos (pavyzdžiui, *reklama*).

Kadangi mokyklai jos nėra itin aktualios, atskirai jų neaptarsime.

Įtikinimo būdai

Įtikinimo kalbos yra pačios sudėtingiausios ir sunkiausios, nes liečia žmogaus požiūrių, vertybių ir įsitikinimų sferą. Kaip įtikinti? Mes nieko nedarome be priežasties. Todėl lengviausiai galima įtikinti pateikus gerai pagrįstas priežastis. Kokios priežastys įtikina? Tos, kurios tiesiogiai siejasi su žmogaus **poreikiais**. Žmogus pradeda mąstyti ir veikti, kai nori patenkinti savo poreikius (*A. Maslow, 1954*):

1. Fiziologinius (maitintis, miegoti, kvėpuoti ir kt.).
2. Saugumo (ramiai gyventi, turėti laisvę, teisę, apsidrausti nuo pavojų).
3. Priklausomumo ir meilės (bendrauti, priklausyti kuriai nors grupei, būti gerbiamam, savitam).
4. Noro žinoti ir suprasti (žinoti, kaip, ką daryti; žinoti daiktų, reiškinių, simbolių reikšmę; noro gauti informaciją).
5. Estetinius (grožio jausmą, tvarkos ir pusiausvyros vertinimą, meilę viskam).
6. Saviraiškos (daryti tai, ką sugebu; tapti tuo, kuo noriu būti; parodyti savo unikalumą).

Taigi pirmiausia reikia atsižvelgti į žmogaus reikmes: ko labiausiai klausytojams reikia šiuo metu? Kurie gali būti įtikinimo motyvai: sėkmė, sveikata, turtas, malonumas, valdžia, bendravimas, tradicija, pastovumas, simpatija, savi-raiška...? Kaip motyvuoti? Yra penki motyvavimo etapai, lydintys visą kalbą. Juos galima taip pavaizduoti (pagal D. Ehninger):

Motyvavimo etapai

Motyvavimo tvarka

1. Dėmesys.

Motyvuok: kalbėsiu, kaip patenkinti šį poreikį.

2. Reikmė.

Įrodyk, kad egzistuoja problema, kurią reikia išspręsti; tam reikalingas klausytojų apsisprendimas.

3. Įrodymas.

Įtikink, kad tavo pozicija šiuo klausimu yra teisinga.

4. Pavaizdavimas.

Parodyk rezultatą: kas būtų, jeigu būtų tai padaryta (panaudok aprašymą).

5. Veikla (kartais).

Paakink veikti pagal šį įsitikinimą.

Klausytojų reakcija

Aš noriu iš-klausyti.

Kažkas turi bū-ti padaryta.

Štai ką reikia padaryti, kad poreikis būtų patenkintas.

Aš matau save besidžiaugiantį rezultatais.

Švarus oras

Taip

Ne

Aš tai padary-siu.

Kaip įtikinti

Taigi agitacija turi tikslą veikti žmogaus požiūrį ir elgesį. Yra keletas įtikinimo būdų (pagal *B. E. Bradley*):

1. Išdėstyti argumentus, t. y. įrodyti.
2. Sukurti bendrumo atmosferą („mes kartu“, „mūsų tas pats požiūris“).
3. Išgauti teigiamą atsakymą („taip“).
4. Įteigti sutikimą („Manau, jūs visi sutinkate, kad ...“, „Kaip žinote, ...“).
5. Parodyti, kad prašomas elgesys yra sankcionuotas gerbiamo žmogaus arba kompetentingos grupės.
6. Parodyti, kad pasiūlymas sutampa su klausytojų įsitikinimais.
7. Sukelti klausytojų baimę.
8. Paaiškinti, koks atlyginimas arba paskatinimas laukia.
9. Pateikti išsamią prašomos veiklos instrukciją, lyg sutikimas jau būtų gautas.

Žinoma, ne visi šie įtikinimo būdai atrodo pakankamai etiški, tačiau tai yra būdai paveikti žmogaus valią. Įtikinimas visada panašus į spaudimą, į prievartą. Tiesa, ta prievarta gali būti labai subtili. Paprastai veikiama trimis kryptimis:

1) **informuojamas protas**, kad klausytojas aiškiai suprastų dalyką ir manytų jį esant vertą dėmesio;

2) **sužadinas jausmas** — jungtis tarp proto ir valios: „sukelti jausmai iš vienos pusės baigia perkalbėti protą, o iš kitos — paskatina valią“ (*J. Eretas*);

3) **skatinamas pasiryžimas**, kad klausytojas ne tik mąstytytų ir jaustų, bet ir darytų tai, ko oratorius pageidauja. Be valios akto kalba savo tikslo nepasieks, ji bus, anot *J. Ereto*, tik tuščiaaviduris žiedas.

Kaip įtikinti klausytojų protą?

Kaip įrodyti

Įrodymai — oratoriaus kalbos pagrindas. Ieškok ne jų gausumo, bet svarumo, ir nesakyk nė vieno argumento, kurį galima būtų atmesti. Įrodinėti galima keliais būdais:

1) **apsimesti**, kad patys faktai nuvedė prie tokios, o ne kitokios išvados, t. y. pirmiausia pateikti faktus, o po to formuluoti išvadą;

2) **drauge su klausytojais apmąstyti visus už ir prieš** (kiekvienas jaučiasi esąs išmintingas, todėl nenori būti nei mokomas, nei įtikinamas: daug maloniau ką nors atrasti pačiam);

3) pasakyti teiginį ir įrodyti, kad šis tvirtinimas yra teisingas.

Dialogas — klausimų ir atsakymų technika — yra puiškus būdas, leidžiantis pažinti auditoriją, palaužti jos pasyvumą ir patikrinti savo argumentaciją. Tačiau jis netinka didelei auditorijai ir yra per sunkus nepatyrusiam kalbėtojiui.

Kaip „veikti
jausmu“

Jausminį efektą reikėtų palikti pabaigai. Žinoma, jeigu jis natūraliai išplaukia iš tavo kalbos ir jeigu tu pats esi emocingas kalbėtojas. Yra keletas taisyklių, kaip „veikti jausmu“:

1. Jei nori žmones paveikti imtis tavo siūlomo darbo, saldžiai nečiulbėk ir juokų nekrėsk. Iškelk pačius stipriausius argumentus, sviesk į publiką išpūdingiausius posakius, galingiausius palyginimus. Valdyk ją tvirtu žvilgsniu, veik ją autoritetingu mostu. Tik nerodyk nuovargio! Paskui pailsėsi!

Jei per mažai energijos įdėsi į savo kalbą, neįkvėpsi publikos, neįpareigosi jos dideliems darbams. Ir bus, kaip Šv. Raštas sako: „Kas šykščiai sėja, šykščiai ir pjaus“ (2 Kor 9). Juk ir tu klausaisi savo kalbos! Tai kaip gali likti abejingas savo argumentams?! (J. Eretas).

2. Venk per didelio jausminio efekto (B. Giedra):

— susilaikyk nuo emocijų tol, kol pati auditorija bus jausmo pagauta: kalbėtojo sulaikomas jausmas greičiau uždega auditoriją (potekstė greičiau veda į tikslą!);

— pažink save: bandęs nenuoširdžiai sujaudinti tik juokina klausytojus;

— teisėta priemonė nuotaikai sukelti — įsikasčiavimas. Nuoširdus ir stiprus jis veikia auditoriją.

3. „Svarbiausias uždavinys — nuteikti klausytojus taip, kad jie pasiduoėtų jausmams labiau, negu sveiko proto reikalavimams“ (Ciceronas).

Taigi nors kalbos stilius turi būti gyvas ir prisodrintas emocijų, reikia „nepersūdyti“, nes prakalba gali sulaukti priešingos reakcijos, negu tikėtasi. Vis dėlto niekada neužmirškime nebylaus klausytojų reikalavimo: „Jei nori, kad tavęs klausyčiau, tai „priversk“ mane. Gebėk atsiliiepti ne tik mano protui, bet ir jausmui, širdžiai, vaizduotei!“ (J. Pikčilingis).

Mokiniam retai gali tekti pasakyti kokią prakalbą, nebent jie būtų kviečiami dalyvauti kuriame nors minėjime arba mokytojas organizuotų pamoką — mitingą, kaip tai daro mokytojas S. Eitminavičius: „Iš aktų salės atitempėme tribūną, pastatėme prie lentos. Bus mitingas. Namie ruošėsi kalbėti (iki trijų minučių) pagal vieną „Tautiškos giesmės“ sakinį. Arba skaityti namie užrašytą tekstą, arba be „popieriaus“.

Žinoma, ne tribūna buvo svarbiausia. Ji, greičiau, tik varžė. Bet mes turėjome progos pasiklausti vieni kitų, pagalvoti, kas kalba, kad tik kalbėtų, o kas yra nuoširdus, kas ką mąsto apie Lietuvą, savo kartą. Oratoriaus sugebėjimai, sakinio struktūra, akių šviesa, mokėjimas išgirsti draugą, atskirti pelus nuo grūdų ir t. t. — daug kas domino.“ (*Eitminavičius S. Mano džiaugsmas, mano skausmas. Utena, 1992. P. 45.*)

Dažniau tenka kalbėti apie proziškus dalykus. Todėl galimos tokio tipo pratybos: pasiruošti kalbėti ta pačia tema su draugu: vienas 3—5 min. įrodinėja „už“, kitas — „prieš“. Galimos temos: „Kiekvienas mokinys turi išmokti dvi užsienio kalbas“, „Užsienio kalbų pamokos turi vykti kiekvieną dieną“, „Reikia paremti mokyklos etnografinės muzikos ansamblį“ ir pan. Argumentai klasei turi būti suprantami; klausytojai pasižymi pagrindines mintis.

Kalbos modelis

Supaprastintas įtikinimo modelis yra toks:

Ižanga. Sužadinamas klausytojų dėmesys; paaiškinama sava pozicija.

Dėstymas. 1 argumentas. (*Šis teiginys teisingas, nes...*)

— 1 įrodymas,

— 2 įrodymas.

2 argumentas. (*Šis teiginys teisingas, nes...*)

— 1 įrodymas,

— 2 įrodymas.

3 argumentas. (*Šis teiginys teisingas, nes...*)

— 1 įrodymas,

— 2 įrodymas.

Išvada. Mano pozicija teisinga, nes: 1) 1 argumentas, 2) 2 argumentas, 3) 3 argumentas.

Įtikinimo kalbų tipai

Paprastai yra skiriami trys įtikinimo kalbų tipai:

- 1) kalbos apie faktus,
- 2) kalbos apie vertybes,
- 3) kalbos apie veiklą.

Kalbos
apie faktus

Yra dalykų, dėl kurių nėra ko diskutuoti, nes viskas žinoma. Tačiau yra ir tokių klausimų, į kuriuos niekas neturi tikro atsakymo, juos tiesiog įdomu svarstyti. Pavyzdžiui: ar yra gyvybė kitose planetose? ar Antlantida tikrai buvo? ar Napoleonas mirė sava mirtimi? ir pan. Taip pat yra dalykų, kurie paaiškės tik ateityje. Šiandien mes neturime pakankamai informacijos, todėl galime tik prognozuoti. Pavyzdžiui: kas laimės rungtynes? ar pagerės gyvenimas kitais metais? ar užsienio kapitalas pakels Lietuvos ekonomiką? ir pan. Šiomis kalbomis stengiamasi įtikinti, kad kas nors yra / nėra. P a v y z d ž i u i:

Mažos mokyklos geriau negu didelės.

Stojamųjų egzaminų testas geriau negu rašinys.

Alkoholis žalingas sveikatai.

Kalbos
apie vertybes

Tai kalbos, kurios apeliuoja į žmogaus požiūrį ar įsitikinimus: tikslinga ar netikslinga, gerai ar blogai, etiška ar neetiška, teisinga ar neteisinga, gražu ar negražu ir pan. P a v y z d ž i u i:

X yra geriausias futbolo žaidėjas.

Y — populiariausia televizijos laida.

Pasigerti neetiška.

Kaip jūs atsakysite į šiuos klausimus, priklauso ne tiek nuo jūsų žinių, kiek nuo moralinių vertybių. Šios kalbos stengiasi įtikinti, kad kas nors yra gerai / blogai.

Kalbos
apie veiklą

Kiekvieną dieną, kai tik ką nors veikiame, mes kalbame apie veiklą: pirkti ar nepirkti, skaityti ar neskaityti, siųsti ar nesiųsti, priimti ar nepriimti, dirbti ar nedirbti ir pan. P a v y z d ž i u i:

Stojamųjų egzaminų rašinys turi būti pakeistas testu.

Mokytojai neturėtų streikuoti.

Mažiau žiūrėkime į televizoriaus ekraną!

Nevairuok išgėręs.

Kalbos apie veiklą stengiasi įtikinti, kad kas nors turi būti / neturi būti daroma.

Šie įtikinimo kalbų tipai tarsi įtraukia vienas kitą: vienu ar kitų vertybių teigimas yra negalimas be teiginių apie faktus, o skatinimas veikti yra pagrįstas vertybių suvokimu, t. y. įrodymas, kad kažkas turi būti / neturi būti daroma priklauso nuo įrodymo; jog kažkas yra gerai / blogai, o pastarasis įrodomas tuo, jog dar kažkas yra / nėra tiesa.

P a v y z d ž i u i:

Nežudyk.

Žudyti amoralu.

Kas gimė, turi teisę gyventi.

PAPILDOMA LITERATŪRA

1. *Nauckūnaitė Z.* Argumentavimo mokymas // Mokykla, 1997. Nr. 12
2. *Paskalis B.* Apie įtikinimo meną // Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas. V., 1986. P. 340—348.

Proginės kalbos

Sąmojis, ironija ir pokštas keičia žodžio spalvą, teikia posakiui netikėtumo ir šviežumo.

D. Sauka

Tai iš esmės kitokios kalbos, nei aptartos iki šiol. Jos informuoja, bet jų tikslas — ne informacija, jos naudojasi įtikinimo metodais, bet jų tikslas — ne įtikinimas. Pristatymas, sveikinimas, apdovanojimas, padėka, atsisveikinimas, laidotuvių ir kitos proginės kalbos — tai kalbos, atliekančios ritualines funkcijas. Todėl jų forma yra bent kiek standartinė. Turinys — perteikiama informacija — antraeilis dalykas, svarbiausia — stilius. Kalbėtojas turi pasistengti kūrybiškai, originaliai pristatyti tas 2—3 mintis, dėl kurių sako kalbą. Žodžiai ir sakiniai turi būti aukštesnio stiliaus nei kasdieninė kalba, bet skambėti natūraliai ir nuoširdžiai.

Ruošdami kalbėtoją sakyti bet kurią proginę kalbą, priminkime jam šiuos tris dalykus:

1. Proginė kalba turi būti trumpa (2—3 min.).

2. Būdama stilizuotos formos, ji turi įgauti asmenišką turinį. Pagalvok: kuo būtų patenkintas tas žmogus, kuriam arba apie kurį aš kalbu.

3. Kalbi ne sau, kalbi tiems, kurie tavęs klauso. Dažnai grupės vardu. Neužmiršk sužadinti bendrumo jausmo („mes“, „mes visi“).

Kai kurių kalbų charakteristika

Pristatymas

Tikslas — suteikti žinių apie kalbėtoją, nuteikti auditoriją, kad ji būtų geranoriška kalbančiajam, ir pasakyti, apie ką jis kalbės. Pateikti reikia tik svarbiausią informaciją: kalbėsiančiojo vardas, pavardė, profesija, pasiekimai ir dalykas, apie kurį jis kalbės. Pavyzdžiui, pasikvietėte ką nors į mokyklos vakarą (rašytoją, mokslininką, aktorį). Mokiniai turi gauti būtinos informacijos. Gali pasiskaityti enciklopediją, (auto)biografiją ar kitą informacijos šaltinį. Gal ten ras tokios informacijos, kuri siesis su susitikimo vieta, tema ir pan. Pristatant gali būti ir mandagaus humoro elementų, jei situacija tam palanki.

Kalbėtoją pristatyti reikia šiltai, gyvai, su entuziazmu (te mokiniai prisimena, kaip pristatomi žmonės televizijos renginiuose). Niekada nenaudotini epitetai *puikus, nuostabus, labai įdomiai kalbantis, humoristas* ir pan. Dėl to žmogus gali labai nepatogiai pasijusti. Nieko nereikia kalbėti apie save. Tu — šešėlyje. Tu tik balsas, kuris pristato. Ir dar viena taisyklė: pristatymo pabaigoje reikia pakartoti kalbėtojo vardą ir pavardę.

Apdovanojimas

Tikslas — pasakyti klausytojams ir dovanos gavėjui, kas ir kodėl nusprendė jį apdovanoti. Reikia supažindinti su žmogaus, kuriam teikiama dovana, laimėjimais. Žinoma, nebūtina pasakoti visko, ką žmogus yra nuveikęs, užtenka pasakyti, už ką jis yra dabar apdovanojamas.

Paaiškinama, ką ta dovana (prizas, premija, pasižymėjimo ženklas ar vardas) reiškia: kas ir kada ją įsteigė, kaip dažnai ji suteikiama, už kokius nuopelnus, ką simbolizuoja ir pan.

Girti reikia šiltai ir nuoširdžiai, žinoma, ne tiek, kad gavėjas sutriktų. Išsakomi sveikinimai ir linkėjimai. Tik nieko nepasakojama apie save ir nekrečiama pokštų. Apdovanojimo kalbos pabaigoje dar kartą pasakomas gavėjo vardas ir pavardė.

Padėka

Tas, kuris gavo dovaną, turi tarti padėkos žodį. Kalbos maniera turi būti ori ir nuoširdi. Padėkok už įvertinimą, pasakyk, kokią tai turi reikšmę tau. Išreikšk dėkingumą žmonėms, su kuriais kartu dirbai (tiems, kurie tau padėjo arba konkurentams).

Papasakok ką nors įdomaus, kas tuo metu įvyko (tai, kas patiktų auditorijai). Žodžiu — nereikšk nuostabos, nesikelk į puikybę, nesizemink pernelyg nuolankiai dėkodamas, geriau parodyk dėmesį kitiems žmonėms. Pavyzdžiui, vyskupas S. Tamkevičius, priėmęs Kauno garbės piliečio ženklą, pasakė, kad šis apdovanojimas priklauso ne vien jam, bet ir tiems žmonėms, kurie visus 17 metų kartu nešė „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ našta, dirbo nelaukdami atlygio, kad šis apdovanojimas — ir Bažnyčios vaidmens įvertinimas.

Baigiant reikia padėkoti dar kartą.

Laidotuvių kalbos

Tai palydėjimo į amžinybę kalbos. Pradėk ramiai ir rimtai. Išreikšdamas liūdesį ir užjausdamas artimuosius dėl netekties, neįsigyvenk į šiuos jausmus. Kalbėk taip, kad išreikštum visų susirinkusiųjų bendrumą („Mes praradome...“, „Visi mes, kurie pažinojome...“, „Matau daug žmonių, kurie...“ ir pan.).

Įvertink laidojamą asmenį ir jo veiklą. Baik optimistiškai („Jis išėjo, bet jo darbai..., bet jo atminimas..., bet mes...“). Panaudok gyvenimo prasmės, kiekvieno momento svarbos, amžinybės arba kančios įprasminimo temas. Gali baigti cituodamas keletą tinkamų poezijos eilučių arba filosofinę mintį.

Sveikinimas ir kitos šventinės kalbos

Tikslas — išreikšti taurius jausmus žmogui, organizacijai ar idėjai. Tokios kalbos sakomos metinių, sukakčių proga, švenčiant istorinę šventę, atidengiant paminklą, atidarant įstaigą ir pan. Taigi kalba turi būti susijusi su konkrečia data.

Sakoma, kad šventinės kalbos yra panašios į impresionistinę paveikslą, nutapytą šiltomis spalvomis ir išreiškiantį momento nuotaiką. Oratorius tą momento nuotaiką turi nutapyti žodžiais. Jo kalba turi būti įspūdinga, aukšto stiliaus. Kiekvienas žodis — būtinas ir lengvai suprantamas. Kalboje turi išryškėti viena tema, viena pagrindinė mintis. Pabaiga turi gražinti klausytojus prie švenčiamo įvykio. Tai trumpos, vaizdžios ir ryškios kalbos. Jas sakant itin svarbu oratoriaus laikysena, balsas, žvilgsnis.

Pasakius sveikinimo žodį, paprastai išreiškiami ir linkėjimai, viltys. Jie gali būti pageidaujamo pobūdžio („Mes tikimės, kad...“). Taip savotiškai įteigiama, ko norima sulaukti ateityje.

Šios rūšies kalbėjimo mokiniai gali pasimokyti sveikindami vieni kitus gimtadienio ar vardadienio proga, kalbėdami mokyklos švenčių dieną bei kitomis progomis, kurių tikrai netrūksta.

Tostai

Tiek oficialaus, tiek privataus pokylio metu paprastai sakomi tostai. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas tostą apibrėžia kaip trumpą iškilmingą kalbą, siūlant išgerti taurę kieno garbei. Tokių kalbų nederėtų sakyti kada pakliūva: visada turi būti žmogus, kuris vadovauja visai tvarkai ir užstalės kalboms. Pasiūlyti tostą kviečiamas tas, kuris yra pasirengęs kalbėti. Pirmiausia vadovaujantis pristato kalbėtoją susirinkusiems, pavyzdžiui: „*Ponios ir ponai..., gerbiamieji kolegos..., mieli bičiuliai, prašyčiau dėmesio! Į jus norėtų kreiptis..., žodį norėtų tarti...*“. Norintis paskelbti tostą vadovui pabaigus iš karto kreipiasi į publiką. Po tosto kalbos vadovas pakartoja tosto esmę ir pasiūlo pakelti taurę. Tostai skelbiami maždaug kas 30 min.

Pramoginės kalbos

Pramoginės kalbos turėtų būti sakomos po pietų, t. y. tokiu laiku, kai žmonės atsipalaidavę, kai nereikia diskutuoti, svarstyti svarbių klausimų. Pramogai tinka bet kuri tema, tik ji turi būti pritaikyta auditorijai ir situacijai. Išsirusius pagrindinę mintį, reikia stengtis nenukrypti nuo jos: auditorija geriau klauso, kai pateikiamas vienas dalykas, o ne „popurį“. Tik tai turėtų būti kas nors nepaprasto: dramatiškas pasakojimas, kelionės išpūdžiai (gali būti su skaidrėmis), fantastika, humoras ir pan. Rengiantis palinksminti svečius, galima pasinaudoti juokų, įdomių pasakojimų ir anekdotų rinkiniais, tik reikia suprasti, kas kada tinka.

Pateikite mokiniui tokias humoro naudojimo taisykles:

— humoras turi būti taktiškas, taigi nesijuok iš asmens, nesakyk nieko, dėl ko auditorija nejaukiai pasijustų;

— jei nežinai, kaip reaguos, nesakyk; nesakyk to, ką supras tik nedaugelis;

— įsitikink, kad tai juokinga;

— stenkis būti originalus, dažnai girdimi anekdotai neįdomūs;

— po anekdoto ar pokšto padaryk pauzę juokui; jei komentuosi, auditorija nesijuoks;

— venk tarpusavyje nesusijusių juokų, parodyk auditorijai, kaip tavo pasakojimas, pokštai ir pastabos siejasi su tema.

Tam, kad mokiniai išmokytų naudotis humoru, jie turėtų paanalizuoti, kas sukelia juoką rašytojų ir aktorių kūryboje ir, žinoma, pasimokyti sakyti 2—3 min. pramogines kalbas.

Kadangi šių kalbų tikslas — suteikti klausytojams malonumo, šneka turi būti gyva, ekspresyvi ir apeliatyvi. Tai gali būti palyginimų ir kontrastų kalba. Pati svarbiausia kalbos dalis — įžanga: ji duoda toną ir patraukia auditorijos dėmesį. Labai svarbu balsas, jo įvairumas. Gestai, poza ir mimika taip pat turėtų būti ne mažiau iškalbingi. Žinoma, sakant tos rūšies kalbą apie naudojamąsi užrašais reikėtų visiškai užmiršti.

**JOMS TENKA VIEŠAI KALBĖTI?
JAUBINATĖS, TIESA?
IR VIS MĄSTOTE, KAIP TAI PADARYTI GEBIAU?
ŠI KNYGA GALI JUMS PADĖTI.
NORS JI SKIRIAMA TIEMS,
KURIE MOKO „PROTŲ VALDYMO MENO“ (PLATONAS),
PRAKTIŠKŲ PATARIMŲ ČIA RAS KIEKVIENAS,
KURIAM RŪPI PABAKYTI ĮDOMIAI IR ĮTIKINAMAI.**